

CAIXAGALICIA
exposicións

© Leopoldo Nóvoa, VEGAP, A Coruña, 2009

Aujourd'hui personne n'est venue, 1976, (detalle)

Leopoldo Nóvoa

Colección Caixa Galicia

Ata o 6 de setembro

Sede Fundación Caixa Galicia
Vigo

Mercado, vendedoras de castañas, A Coruña, 8 decembro 1925

Ruth Matilda Anderson

Unha mirada de antano

Ata o 13 de setembro

Sede Fundación Caixa Galicia
Lugo

Concello de Lugo

Joaquín Sorolla, Regatas, 1908 (detalle)

Os pintores de Artal

Pintura Española do Museo de La Habana

Ata o 19 de setembro

Sede Fundación Caixa Galicia
Pontevedra

Tomás Hiepes, Dous froiteiros sobre una mesa, 1642. Museo Nacional do Prado

El bodegón español en el Prado

Ata o 20 de setembro

Sede Fundación Caixa Galicia
A Coruña

MUSEO NACIONAL
DEL PRADO

únete. divértete. emocionate.
caixagaliciate

FUNDACION CAIXAGALICIA

Liceo

Revista da Sociedade Liceo de Noia - nº 34 xullo 2009

Ex directivo Sr. Seijas coa súa esposa ante o edificio da Sociedade Liceo antes da penúltima remodelación

Penúltima remodelación da Sociedade Liceo na década dos anos 90, levada a cabo pola actual directiva

Esta revista non poderá ser reproducida, nin total nin parcialmente, calquera que sexa o medio empregado, sen o permiso previo do editor. Reservados todos os dereitos.

A Sociedade Liceo non se fai necesariamente responsable das opinións dos seus escritores e colaboradores.

EDITA:

Sociedade Liceo
Alameda, s/n
15200 Noia (A Coruña)
Tfno./Fax: 981 820 535
email: liceoia@gmail.com
www.liceodenoia.com

COORDINADOR:

Cándido M. Prego Rajo
CONSELLO DE REDACCIÓN:
Ramón Carredano Cobas
Mª Antonia Castro Patiño
Pedro García Vidal
A. Ventura González Arufe
Xosé Moas Pazos

PINTURA PORTADA:

Víctor Rey Grande

MAQUETACIÓN E IMPRESIÓN:

Gráficas Sementeira, S.A.
Tfno.: 981 823 855
Fax: 981 821 690
e-mail: sementeira@telefonica.net

DEPÓSITO LEGAL: C-888-2000

Presentación

O século pasado alcanzou os máis altos expoñentes de civilización, como son a confirmación dos dereitos do home e a devolución da muller á súa liberdade, tamén foi un século de matanzas e guerras, quizais, un dos máis violentos, fanáticos e crueis da humanidade.

Din que o ser humano, aprende dos seus erros, pero visto o visto, nestes comezos do século XXI, parece que non aprendeu moito, pois as guerras e as matanzas de inocentes, continúan como en outrora, á súa vez hai unha gran crise económica, coas súas consecuencias de fame, e por se faltaba algo, haberá que engadir un previsible cambio climático

Tal como está a situación no mundo, é evidente que a única garantía de supervivencia, poida ser a cultura, non tan só para avanzar, senón para non agravar o futuro.

Ante estes serios problemas con que se enfrenta a humanidade, a cultura simboliza, un principio crave. Pois só unha sociedade culta é capaz de lograr un proxecto de coexistencia e de vida para o mañá.

Por iso a nosa revista desexa contribuír e participar co seu pequeno gran de area a compartir, con honestidade e sinxeleza, un futuro máis factible.

Xosé Moas Pazos
Presidente

Sumario

Axenda	2
Xaquín e Miguel García, a alma e o corazón da Orquestra París 50 anos como embaixadores de Noia	13
<i>Xerardo AgraFoxo</i>	
Fútbol	
Noya S.D. 1981/82	19
<i>Ricardo Güeto</i>	
Lingua, políticos e politiquero coa lingua	23
<i>Domingo Campos</i>	
Felipe Paz Carbajal	34
Cervantes nun romántico galego, Jacindo Salas y Quiroga	56
<i>X. Pastor Rodríguez Santamaría</i>	
Atacando muros; graffiti	64
<i>Agustín Agra</i>	
O movemento insurreccional de outubro do 34. A súa incidencia en Boiro	67
<i>Antón Rodríguez Gallardo</i>	
O primeiro gravado de San Martiño de Noia	70
<i>Clodio González Pérez</i>	
O cabalo de vidro de Antón Avilés de Taramancos	74
<i>Pilar Sampedro Martínez</i>	
Poesía	78
Quijote	
<i>Alejandro Bralo</i>	
Recunchos de Noia	79
<i>Pomponius Mela</i>	
Os nosos libros	80
<i>Xerardo AgraFoxo</i>	

Cándido M. Prego Rajo

Axenda

As festas do San Marcos comezaron o día 17 de abril coa repetición da obra “*As árbores morren de pé*”, adaptación da orixinal de Alejandro Casona, posta en escena polo TEATRO LICEO DE NOIA, que dirixe Ramón Carredano.

O domingo día 19, tivemos un recital de voz a cargo da noiosa ESPERANZA FILGUEIRA, con Paula Gago ao piano. O salón de actos rozou o cheo para ver esta promesa do *bell canto*.

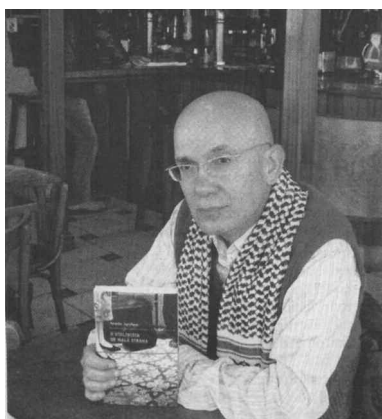

O día 24 actuou o “Trío Nostalgias”, uns amigos xa habituais na nosa Sociedade, amizade que se ve correspondida polos nosos socios que acoden con asiduidade a gozar coa súa música, cada vez que nos visitan.

O día 25 tivemos o Baile de San Marcos coa Orquestra “CENIZA”. E para rematar o día 26, deleitounos coas súas cancións “Montserrat Alonso”.

O xornal “La Voz de Galicia”, do día 25 de abril na páxina 11 de CULTURAS, publica un artigo de Ramón Nicolás que titula “MISTE-RIOS EN PRAGA”.– “Xerardo Agrafoxo ofrece unha novela sostida nuns alicerces que conxugan o sentimental co detectivesco”. E comeza a súa crítica da novela “*O violinista de Malá Strana*” de **Xerardo Agrafoxo**, colaborador fixo nesta Revista, como segue: “*Sen dúbida, qué mellor que a cidade de Praga para acoller o pano de fondo mais substancial, con categoría protagonista, dun libro como o que asina Xerardo Agrafoxo, no que as resonancias de corte libresco, literario ou cultural, diagraman ou cruzan as súas páxinas desde o comezo até a súa conclusión. Non se pense, poren, que O violinista de Malá Strana é unha novela dirixida a unha selecta e reducida franxa lectora. Antes ben, ao meu parecer, Agrafoxo sabe dosificar distintos elementos que acoran a súa proposta a xéneros de amplo espectro...*”

XERARDO
AGRAFOXO.
Arquivo: La Voz de
Galicia

Os xornais “*El Correo Gallego*” do día 8 de maio, venres, na Área de Compostela, páxina 35, e “*La Voz de Galicia*” do día 14 de maio, xoves, na Área de Barbanza-Muros, páx. L10, fanse eco da celebración do “**Certamen Grabado Atlante**”, convocado polo “Museo de Grabado a la Estampa Digital de Artes” que deu a coñecer os gañadores, entre os que figuran persoas de Costa Rica, Alemaña, Arxentina e España, que aportaron un total de 300 obras. Entre os premiados cabe destacar no apartado dedicado a artistas de Barbanza, cunha dotación de 1.200 € á noiosa **María Teresa Creo Romero**, recibindo neste mesmo apartado mención honorífica **Dominga Jesusa Lago Lago**, ambas as dúas da *Escola Taller de Gravado “Alfonso Costa”* do Liceo de

Noia. Os premios entregáronse en xullo no transcurso dunha exposición das obras presentadas. ¡FELICIDADES!

A propósito deste premio o xornal “*La Voz de Galicia*” do día 26 de maio, na páx. 2 de “Barbanza-Muros-Noia”, publica unha entrevista de M. X. Blanco, con María Teresa Creo Romero, con este título “*Aprender da man de Alfonso Costa é un luxo*”, para engadir: “*Noia sempre foi terra de artistas, pero agora é cando a senté está verdadeiramente movilizadada*”, “*... o gravado é unha técnica apaixonante. Hai que marcar unha prancha, metela no ácido, sacala, facela por tempos... o resultado sempre é unha sorpresa que se descubre á hora de estampar*”.

MARÍA TERESA
CREO ROMERO.
Arquivo: La Voz de
Galicia

No mesmo xornal deste día na páxina 16 da mesma Sección, Camilo Franco entrevista á escritora **Eva Veiga**, co título “*A POESÍA NECESITA SAÍR DOS LIBROS PARA VOLVER Á XENTÉ*”, e comeza a súa entrevista con esta presentación: “*Eva Veiga rolda constantemente a poesía, considera imprescindible a súa existencia e asegura que é útil para a sociedade*”.

EVA VEIGA.
Arquivo: La Voz de
Galicia

RAMÓN PIÑEIRO.
Arquivo: La Voz de Galicia

Con motivo das “**Letras Galegas 2009**”, este ano dedicado a **Ramón Piñeiro**, a Sociedade Liceo comezou os actos da súa celebración, cunha exposición dos carteis editados pola Xunta de Galicia a propósito do personaxe homenaxeado.

Os actos lúdicos comezaron o día 15 de maio, cunha actuación para os nenos a cargo do **Grupo Musical “MAMÁ CABRA”**, que estivo moi concorrido e divertido.

O día 16 sábado “**CÁNDIDO PAZÓ**”, fixonos pasar un rato moi ameno cos seus monólogos.

O domingo 17 “**Día das Letras Galegas**”, o profesor D. Domingo Barreiros Lago, director da Coral do Liceo, falounos da vida e obra de Ramón Piñeiro López, homenaxeado neste ano.

A continuación houbo unha **“Mostra de Corais”**, na que interviñeron as corais **“Brisas do Mar” de Corme (Ponteceso)**, **“Ponte das Febres” de Ribadelouro (Tui)** e a **Coral do Liceo**, que despois de cadanseu concerto, cantaron conxuntamente o Himno Galego, que puxo fin solemne aos actos das Letras Galegas 2009 no Liceo.

O venres 22 de maio, con motivo do ANO INTERNACIONAL DA ASTRONOMÍA, persoal do Observatorio da Universidade de Santiago de Compostela **“Ramón María Aller”**, deu unha charla gráfica sobre **“Iniciación a Astronomía”** no salón do Liceo. A continuación, no patio do I.E.S. **“Campo de San Alberto”**, puídemos observar satélites e estrelas do Universo que nos rodea. Moi interesante.

O día 30 de maio o Grupo de Teatro Liceo de Noia, desprazouse á Coruña para participar coa obra **“As árbores morren de pé”**, no XII CERTAMEN DE TEATRO ESCOLAR Y AFICIONADO, organizado polo grupo de teatro **“Candilejas Don Bosco”** do Centro Calvo Sotelo de A Coruña, acadando o **4º premio** á obra (premiábase decorado, vestuario e interpretación), e **catro**

premios a actores destacados, que recaeron en Rosa Caamaño, María Filgueira, Baldomero Iglesias e Ramón Carredano, que recibiron o día 20 de xuño, nun acto programado ao efecto no salón de actos do mencionado Centro Calvo Sotelo.

O día 29 de maio o Grupo de Teatro do IES “Campo de San Alberto” DE BALDE.COM, puxo en escena un acto da obra “PIC NIC” de Fernando Arrabal, unha crítica sobre as guerras, que estivo moi entretida.

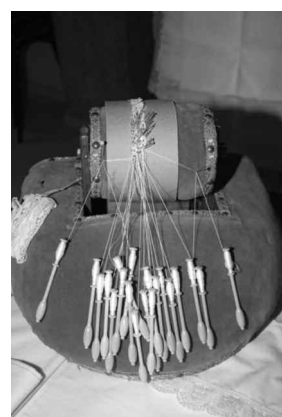
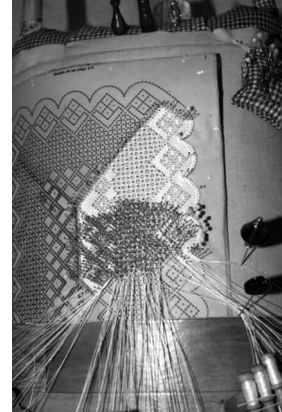
O día 5 de xuño, venres, tivemos unha charla informativa sobre doazón de órganos e transplantes, por persoal autorizado da Oficina de Coordinación de Transplantes do Servizo Galego de Saúde.

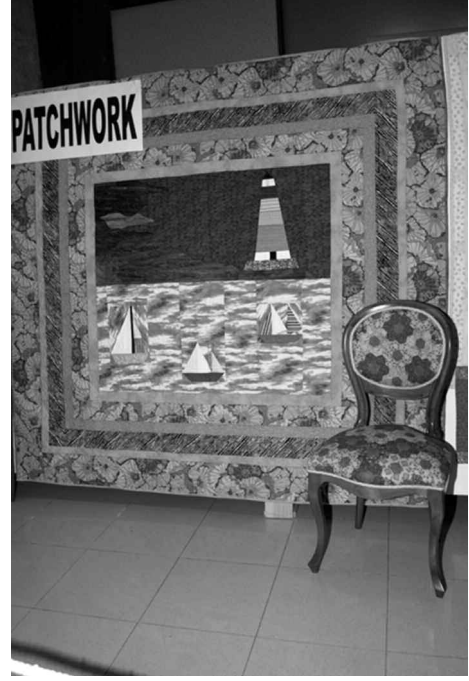

O día 20 de xuño celebrouse na Área Recreativa de Ceilán a xa acostumada “Verbena de San Xoán”, amenizada pola Orquestra MILENIUM.

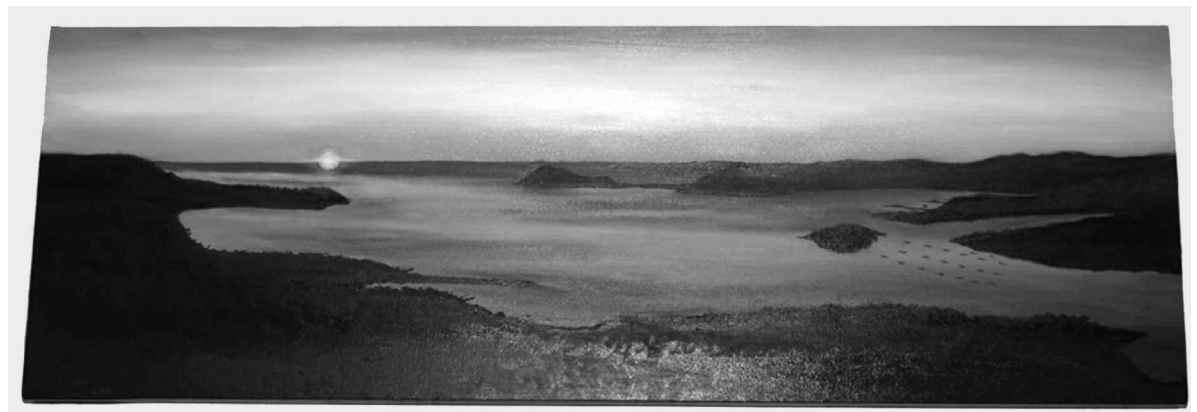
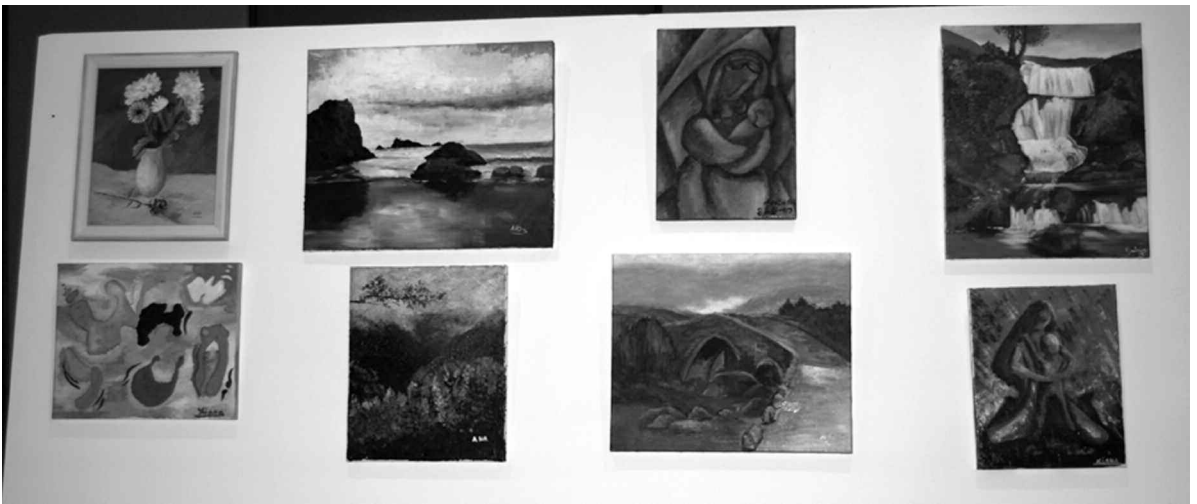
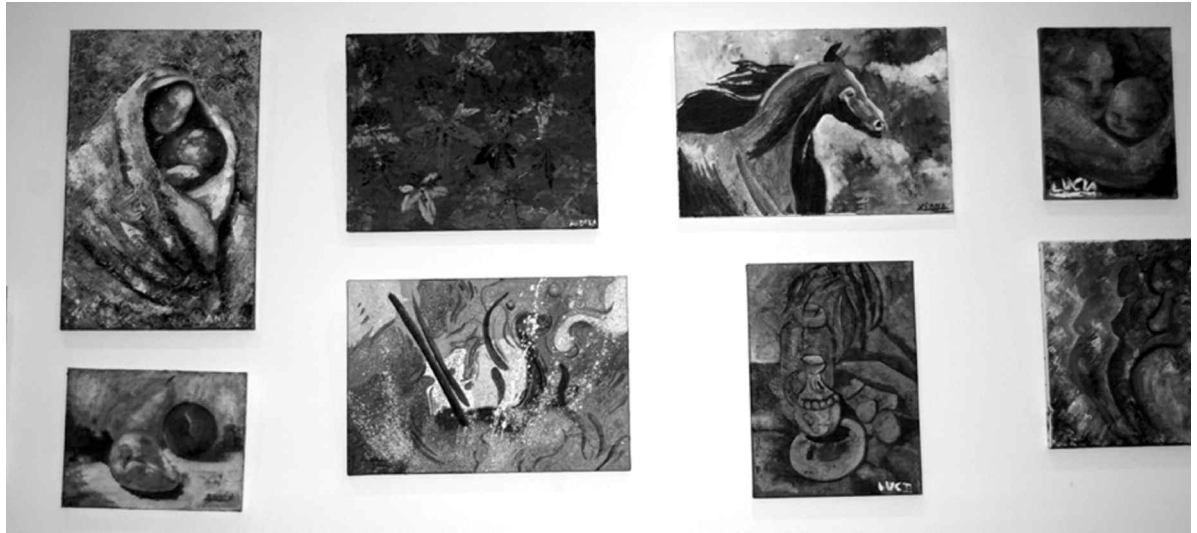

Do día 4 ao 25 de xullo expoñen no Salón de Actos do Liceo, os traballos realizados durante o Curso 2008/2009, polos alumnos das actividades de Encaixe de Bolillos, Manualidades, Patchwork e Pintura e Debuxo. Magnífico labor o desenvolvido polas nosas monitoras, e non menos aplicados os seus alumnos/as. ¡Felicidades a todos/as!

Xerardo Agra Foxo

Xaquín e Miguel García, a alma e o corazón da Orchestra París

50 anos como embaixadores de Noia

1. XAQUÍN GARCÍA

Eu nacín no ano 1930 nunha pequena aldea da parroquia de Cures chamada Pumardorrío. Dende pequeno ía á escola de Boiro e asistía a unhas clases particulares de música que impartía na vila unha profesora que se chamaba dona Victoria. Despois fun estudar solfexo e piano co pai de Paisal, o fundador de *Os Tamara*. Comía na súa casa en Palmeira. Dende un principio decateime de que tocaba o piano bastante ben e, por consello de meus pais, que eran uns humildes labregos no val do río Coroño, decidín dedicarme á música.

Todo comezou cunha inesperada visita. Unha mañá estando en Palmeira veume a coñecer o señor Tomás, que era propietario dun baile que había na localidade de Xuño. No local actuaba seu fillo, que tocaba o acordeón, e Constantino Pego, o *Gitano*, que cantaba por un embude e, ademais, tocaba a batería. O señor Tomás falou con Paisal, que tiña moita sona como músico, e contratoume ao momento. Así comecei a miña vida profesional. O

XAQUÍN GARCÍA, NATURAL DE PUMARDORRÍO (CURES), TIVO COMO PRIMEIROS MESTRES DE MÚSICA A DONA VICTORIA EN BOIRO E AO PAI DE PAISAL —O FUNDADOR DE OS TAMARA— EN PALMEIRA.

que máis interpretábamos eran os temas de Jorge Negrete.

Daquela eu tiña dezoito anos e viaxábamos en bicicleta ou andabamos a través dos camiños e corredoiras. Apenas había coches nin autobuses. Como non se podía levar un piano polas festas, encargueille un acordeón a Poceiro, pero tardou case dous anos en chegar. En Xuño cobraba ao redor de 60 pesetas, pero cando actuábamos noutros sitios, como no baile de Gumersindo en Tállara, chegaba a gañar unhas 75. Nas bandas cobrábase menos.

2. BRASIL

Despois fundei cuns amigos a *Orchestra Brasil*. Estiven nela entre os dezoito e os vinte e tres anos. Nun principio eramos cinco músicos: Chéché, Mario, Moncho de Cruído, o *Gitano* e mais eu. Despois uníronse outros, como Prudencio e Alberto Romo, Arturo de Bralo e un gaiteiro que é parente do alcalde de Lousame. Comezamos a viaxar en coche. Contratábamos o automóbil de Perfecto de San Xusto. Tamén lle alugamos uns altosfalantes a Manolo do Bravo, que tiña un negocio na Carreiriña de Noia. Actuamos en moitas festas e bailes, pero só nos domingos, porque os sábados a xente non saía. Eran outros tempos e había poucos cartos e gañas de divertirse. Ademais de tocar o piano, eu facía os arranxos orquestrais, os contratos e dirixía os ensaios. A través do teléfono que había

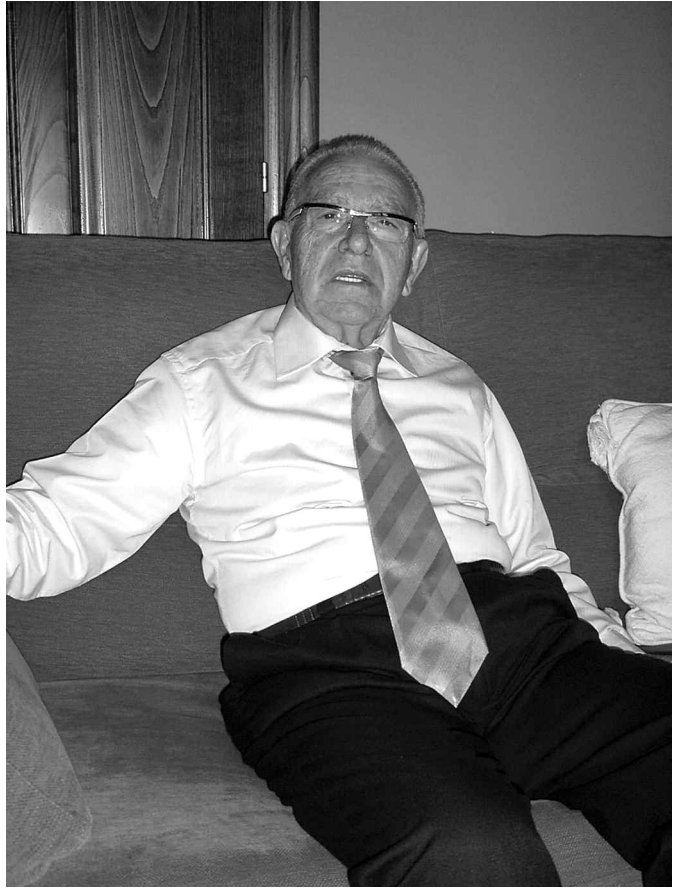
FOI NO ANO 1957 CANDO, DESPOIS DE PASAR UNHA TEMPADA EN OS BEIROS DA PONTE NAFONSO, FUNDOU A ORQUESTRA PARÍS.

no Café da Terraza, que era o número 22, recibía as chamadas das comisións de festas ou dos diferentes bailes que existían na zona. Cobraba ao redor de 400 ou 500 pesetas. Tamén se facían contratos por carta.

O traballo era duro. Por exemplo, ao chegar a Ponte Oliveira, como non pasaba o coche, porque non existían nin estradas nin pistas, tiñamos que ir camiñando ata o lugar onde era a festa, mentres os instrumentos se transportaban nos carros de vacas, en carretas ou os levabamos nós ás costas. O repertorio preparábo eu a partir dunhas partituras que me enviaba unha casa de música coa que estaba subscrito. Sobre todo tocabamos os temas de Antonio Machín e Pepe Blanco. Naquel tempo os bailes remataban cedo, ao redor da unha, como na época de *Os Pasales*.

3. OS BEIROS

Por diferentes motivos deixei a Brasil e fun parar *Os Beiros*, unha orquestra que era da Ponte Nafonso. Comigo veu o *Gitano*. Non só cantabamos nos bailes, senón que tamén actuabamos nas procesións e nas misas solemnes. Pero

XAQUÍN GARCÍA SÓ TIÑA DEZAOITO ANOS CANDO FUNDOU —XUNTO CON CONSTANTINO PEGO, O GITANO— A ORQUESTRA BRASIL.

nunca saímos de Galicia. Nun principio viaxabamos nunha rubia do Peixeiro, é dicir, nun coche que era propiedade dos Autos Dosil. Despois iamos nun automóbil do señor Ramón Parcero. Competiamos con outras orquestras por Pontevedra, Vigo e A Coruña. A maioría dos músicos tiñan unha actividade paralela. Traballaban preferentemente de carpinteiros ou cultivaban as súas terras. Nos *Beiros* os arranxos orquestrais facíaos Eugenio, o fillo do director, o señor Xosé Lestón. Lembro que cando actuabamos na Terraza de Ludivina cobrabamos ao redor de 40 pesetas por noite.

4. PARÍS, 1957

Despois de estar uns catro anos en *Os Beiros*, fundei con outros músicos a *Orquestra París*. Creouse hai cincuenta e dous nos, concretamente no 1957. Cando comezamos gañaba xa unhas mil pesetas ao mes. Recordo que no primeiro ano fixemos cada un unhas 13 mil pesetas. Pero tamén tiñamos máis gastos. Os fundadores da *París* foron, ademais de eu (piano) e o *Gitano*, (cantante), Benito Priegue (saxo), Francisco Martínez (trombón), Santiago Pedrosa (batería), Modesto García (saxo), Francisco Molinos (trompetista), Xosé Fernández Les-

O RECOÑECIDO MÚSICO TOCANDO O PAOLO SOPPRONI QUE LLE TROUXERA DE ITALIA, HAI PRETO DE CORENTA ANOS, UN VECIÑO DE CADARNOXO POR DEZ MIL PESETAS.

taio (trombón) e Xaime, un saxo da Serra. Despois de viaxar nos coches de varias empresas, compramos un Mercedes para realizar os desprazamentos. Ningún de nós tiña coche e sempre viaxabamos xuntos. Todos cobrábamos igual, agás eu, que por facer os arranxos, preparar os ensaios e realizar as contratacións levaba un 5 por cento máis.

No segundo ano xa cobramos 17 mil pesetas. Un dos éxitos da orquestra era, sen dúbida, o *Gitano*, que gustaba moito pola súa voz e personalidade. Durante o inverno só actuabamos os domingos, pero, ademais das festas e bailes, participabamos nos funerais, nas vodas e nos aguinaldos.

Tivemos un pequeno problema cando nas igrexas se fixo a separación entre o relixioso e o profano. Así, non puidemos actuar nos enterros que eran unha importante fonte de traballo. Pero tocamos en toda Galicia e o noso nome comezou a ser coñecido en todas as provincias.

5. PAIS VASCO

Ademais de traballar nas diferentes festas que se organizaban en Galicia, actuamos en Asturias. Lembro que nunha ocasión fomos ao concello de Degaña, que era

o lugar a onde ía Franco a cazar faisáns. Contratounos o alcalde, que era un mutilado de guerra, por medio dun tío de Xaime que traballaba alí de zapateiro. Estivemos tocando varios días seguidos, sen parar.

Tamén estivemos en Ponferrada e en Bilbao. Ao País Vasco fomos porque había moitos galegos que celebraban as Festas do Apóstolo e queríannos escoitar. Estivemos en Ondárroa, Sestao, Baracaldo, Motrico e Pasajes. Foron once días de constantes actuacións. A primeira vez que saímos ao estranxeiro foi cando viaxabamos a Portugal. Contratounos un axente e daquela era unha pequena aventura porque había que levar o pasaporte para atravesar a fronteira. Sobre todo actuamos preto da raia, en Monzón e en Vilanova da Cerdeira, onde as nosas actuacións eran sempre moi apreciadas.

6. MIGUEL GARCÍA

Eu nacín no ano 1959. Cando tiña dezaseis anos comecei a estudar música cun harmonio vello. Logo fun ao Conservatorio de Santiago, onde me deu clase de piano o profesor Brage. Comecei a actuar na orquestra que dirixía meu pai porque un día me dixo que precisaban un baixo. Os principais temas que tocábamos eran as rancheiras, os pasodobres e as cancións mexicanas. Eran temas que eu xa consideraba desfasadas para aquel tempo. Non podíamos competir co ritmo que imprimían grupos como *Os Players*, *Cunters*, *Duendes* ou *Os Santos*. Había que renovarse ou morrer. Xurdira outro mercado que debíamos explotar.

Estiven na orquestra ata que marchei para o servizo militar no ano 1979. Entón coincidiron dúas cousas que posibilitaron que eu realizara o cambio que precisaba a orquestra: meu pai enfermou do corazón e no Cuartel de O Ferrol coñecín a Blas.

7. BLAS

El traballaba con seu pai de fontaneiro en Redondela. Tocaba a guitarra, cantaba nas misas e era gaiteiro na Banda Militar. Un día díxenlle: “Vente comigo, que vou formar unha orquestra completamente renovada”. O *Gitano*, que era meu padriño, xa deixara de cantar e a orquestra que dirixira meu pai rematara un ciclo. Entón comezamos a loitar por conseguir un concepto diferente, conservar o nome e tocar cancións modernas. Deixar os ritmos que aínda tocaban a *Compostela*, a *Sintonía* e *Os Satélites* e interpretar outros estilos máis modernos. Sen dúbida, era unha aposta moi arriscada, pero Blas, que era unha persoa moi activa e competente, seguiume. A sorte foi coincidir xuntos no mesmo momento. Comezaba unha nova etapa.

8. LONDRES E SUÍZA

Dende aquela non paramos. Actua-

Á VOLTA DO SERVIZO MILITAR, POR CULPA DA ENFERMIDADE DE SEU PAI, MIGUEL GARCÍA LIDEROU XUNTO CON BLAS UN NOVO PROXECTO MUSICAL PARA A ORQUESTRA PARÍS DE NOIA.

“NESTE TRABALLO O FUTURO NON EXISTE, TODO É PRESENTE, UNHA SEMANA QUEDA LONXE”, AFIRMA MIGUEL GARCÍA CON ROTUNDIDADE.

mos por toda Galicia. Facemos ao redor dunhas 200 actuacións ao ano. Durante a tempada de verán hai meses que traballamos os trinta días. Coñecemos todos os recunchos da nosa xeografía. Aínda que temos moita competencia, o noso traballo é respectado en todas as partes. Ao principio, coma na época do meu pai, tiñamos que montar e desmontar nós. Agora todo cambiou. Só temos que estar no escenario dúas horas antes para realizar as probas de sons. Despois imos cear e, normalmente, facemos dous pases de hora e media cada un. Cando chegamos á casa son as cinco ou as seis da mañá. Sería desexable que as comisións programasen as actuacións para acabar máis cedo, pero de momento non é posible. Acabamos sempre moi tarde, aínda que non haxa moita xente durante o último pase. Como ultimamente están de moda as Festas da Mocidade, que rematan ás cinco ou ás seis da madrugada, xa conectamos a noite co día.

Fixemos varias actuacións en Suíza e Londres. Á capital inglesa convidounos o Centro Galego. Estivemos alí varios anos. En Suíza, cando había máis emigrantes, fomos en varios ocasións a Berna, Zurich e Xenebra.

9. PORTUGAL

Agora viaxamos sempre nun microbús, que é noso. Temos vídeo e aire acondicionado. Unhas horas antes saen os encargados de preparar a montaxe. En total formamos unhas empresa de 22 persoas. Faise unha convocatoria, pero cada un pode viaxar no medio que desexe. O importante é estar no lugar indicado á hora precisa. A montaxe leva unhas catro horas.

Tamén fomos moitas veces a Portugal. Alí as festas son diferentes. O público do país veciño non quere bailar, quere escoitar. Contrátante para que lle ofrezas un espectáculo que sexa, sobre todo, moi vistoso e coa música a todo volume. Os lugares onde actuamos sempre están moi engalanados. Empregan diferentes tipos de adornos, floreados e uns fogos artificiais impresionantes. Pero nos últimos anos, debido á crise económica que arrastran, apenas nos contratan.

10. CUBA

A maioría dos músicos que temos neste momento son cubanos. Por que? Son excelentes profesionais, teñen a música na alma, levan moitos anos tocando. Para interpretar determinados ritmos son únicos. As cumbias, as salsas e os merengues só eles son capaces de interpretalos coa vitalidade que se precisa. Son moi bos músicos, arreean o que queren, teñen unha excelente formación e no campo das trompetas, pianistas e percusionistas son os mellores.

Normalmente os contratos realizámoslos por ano. Pagámoslle haxa poucas ou moitas actuacións. Eles cobran por mes. Na orquestra hai 13 músicos que viven en Noia, Bertamiráns, Vilagarcía ou A Coruña. Ensaiamos dous días á semana. Pero tan difícil como ensaiar o programa dos temas a interpretar –que deseño xuntamente con Blas– é preparar a escenografía. Un día dedicámolo á música, e o outro á coreografía. Cada ano cambiamos de escenario, traxes e repertorio musical. Normalmente, os mércores acoden a Portobravo, onde temos a nave dos ensaios, os cantantes; os xoves, veñen os músicos. Os venres, sábados e domingos, actuamos sempre, verán ou inverno.

12. LUAR

Dende hai uns anos contrátannos a través da empresa Espectáculos Lito. El ten unha oficina central e varios

XAQUÍN GARCÍA, O PASADO HONROSO DA PARÍS DE NOIA, E MIGUEL GARCÍA, O DIRECTOR DA ORQUESTRA MÁIS RECOÑECIDA DE GALICIA.

axentes por cada comarca que se encargan das conversas coas comisións, sociedades ou salas de festas. Desta maneira o traballo é máis cómodo. Non temos que andar nós releando o prezo de cada actuación. Lito leva unhas 70 ou 80 orquestras de Galicia. Pero tamén hai outras empresas como Espectáculos Sito de Arzúa ou Zona Sur de Pontevedra.

Como hai moita competencia, tes que dar o mellor en cada actuación. Ten que ser algo fresco, nada esquemático e con moito ritmo. Non se pode parar durante a hora e media de cada pase. Debe ser contundente para os ollos do espectador e diferente con respecto ao que fan outros grupos. A coreografía é deseñada por nós, aínda que nalguna ocasión precisamos da axuda dalgún profesional da danza para ensaiar certos movementos que resultan complicados.

Pero este mundo do espectáculo é moi duro. Os gastos levan o 80 por cento dos ingresos e o público esixe o cento por cento. Por estes motivos, moitos profesionais cánsanse, queren marchar tan pronto remate a temporada e, ás veces, tamén hai enfados, os mesmos que en calquera outro traballo.

Ultimamente a xente tamén nos recoñece porque actuamos varias veces no *Luar* e noutros programas da Televisión Galega. Non é fácil porque temos que gravar antes os temas que imos a interpretar. Logo debemos esperar a que pasen polo escenario os outros convidados ao programa, e perdemos moito tempo por só dous temas. Tes a vantaxe de que non sofres os problemas que moitas veces atopamos cando actuamos ao aire libre: viaxar por malas estradas de noite, o fluído eléctrico, o mal tempo e a complicada montaxe do escenario. Pero algún día temos perdido máis de dez horas no *Luar*.

12. PARÍS DE NOIA

Un día decidimos realizar a publicidade poñendo á beira do nome da orquestra o lugar de onde procedíamos. Coido que este pequeno cambio obedeceu a que a xente preguntaba: “E vós, sodes a París de Noia?” Foi o público o que fixou este nome, e así o rexistramos. Estamos moi orgullosos de ser uns embaixadores de Noia. Coide que sendo Noia unha vila coñecida e histórica, nós tamén contribuímos a propagar o seu nome. Ultimamente, cando no 2007 cumprimos o 50 aniversario, Rafa agasallounos cunha placa conmemorativa que di así:

*Excmo Concello de Noia
á
Orquestra París de Noia.
No seu 50 aniversario.
50 anos de éxitos. 50 levando
o nome de Noia alí onde actúan.
Noia, 23 de agosto do 2007.*

A verdade é que nos gustou que se lembraran de nós. Sentímonos recompensados por tantos anos de levar o nome de Noia por todos os escenarios onde actuamos.

13. PARÍS, 2057

O futuro non existe. Todo é presente. Aquí, neste traballo, o realmente importante é o día a día, unha semana queda

“SEGUIREMOS LEVANDO CON ORGULLO O NOME DE NOIA. SEGUIREMOS SENDO OS EMBAIXADORES DE NOIA POR ONDE VAIAMOS”, CONCLÚE MIGUEL GARCÍA CON NOBREZA E ENTUSIASMO.

lonxe. Afrontamos o futuro sen medo. Sabemos que temos que adaptarnos a todas as innovacións que xurdan nestes anos, pero coido que saberemos facelo. Tamén presentímonos que seguiremos adiante tendo en contra tres premisas fundamentais: primeiro, as gañas de traballar; segundo, a vocación; e terceiro, que tamén é importante, unha miga de sorte. Se somos uns bos profesionais, temos ansia e nos favorece a fortuna, non haberá perigos no horizonte.

Por outra parte tamén hai que ter en conta unha cousa, unha realidade propia da nosa terra. Aínda que o espectáculo é, dende un punto de vista tecnolóxico, cada día máis esixente, en Galicia temos unha cultura diferente, imos con máis calma en moitas cousas. Dentro duns anos teremos no escenario máis luces e máis son, unha escenografía máis complexa e uns instrumentos máis sofisticados, pero coido que seguiremos cantando a *Rianxeira*, os pasodobres e as rancheiras mexicanas. Seguro. Un exemplo moi doado de comprender: nos anos 80 Blas cantaba *El rey*. Agora, vinte anos despois, este tema segue no noso repertorio.

Somos un pobo de emigrantes e universais, de xente do campo e da cidade; un crisol que posibilitará que sempre triunfe nos escenarios a mestura de ritmos. Seguiremos adiante se somos capaces de recordar as nosas orixes, a nosa cultura e o noso estilo, os tres lemas que sempre exhiben con entusiasmo os músicos da *Orquestra París de Noia*. Seguiremos levando con orgullo este nome. Seguiremos sendo os embaixadores de Noia. Chegaremos ao 2057? Coido que si!

NOTA :

Na entrevista a Dalibor Sebestík (núm. 33, abril 2009), onde dicía: “Diante del, sen inmutarme, espeteille: *Ruso, grazas polo seu concerto*”, debía dicir: “Diante del, sen inmutarme, espeteille en ruso: *Grazas polo seu concerto, mestre Rostropóvich*”.

Ricardo Güeto

Fútbol

Noya S.D. 1981/82

Despois de deixar a tempada pasada volvíamos de novo a Rexional Preferente no se grupo Norte.

Sería Presidente D. Miguel Paz (3ª tempada) pero a metade da tempada foi relevado por D. Raimundo Videla que presidiría unha xestora.

RAIMUNDO VIDELA

Esta tempada o banco estivo moi movido pois o seu primeiro adestrador sería o mítico “Matito” que só duraría unha xornada pois pediu a dimisión, logo collería o Club outro noiés neste caso Moncho Petisco pero por culpa dunha lesión tivo que relevalo José Ramón Agrafojo máis coñecido por “Mon” e por suposto tamén noiés, para logo terminar a tempada unha vez reposto da súa lesión Moncho Petisco.

O equipo estaba composto polos seguintes xogadores: Severo, Ramón e Juan Jesús (Porteiros), Currucho, Tono Insua, Estanis, Tito, Noni, Pablo, Mario, Juanatey, Pibe, Paco de Vigo, Tomás, José Francisco, Paco de Noia, Macho, Pancho, Lugo, Picón, To e algún xuvenil como Fran, Augusto e Javier.

NOYA S.D. 1981-82 NO CAMPO DE CORCUBIÓN. DE PÉ: TELLA (DIRECTIVO), TONO, RAMÓN, CURRUCHO, S. RAMÓN, ESTANIS, NONI, PETISCO. DE XEONLLOS: PACO, NACHO, JUANATEY, TOMÁS, MARIO.

ESTANIS, XOGADOR DO NOYA

As altas foron José Francisco (Atalaya), Pablo de Vigo (Riveira), Pablo (Outes).

As baixas de Lete (O gran Capitán), Leis, Braulio, Enrique, Segundo e Alfonso (que iría o Riveira).

Este grupo Norte de Rexional Preferente estaba composto por 20 equipos que eran os seguintes: Camariñas, Noya S.D., Corcubión, Jove Lago, Ribadeo, Barallobre, Campanal, Foz, Sada, G. Mugaridos, Sarriana, U. Cee, San Tirso de Abegondo, Endesa de as Pontes, C.D. Boiro, Chantada, C.D. Eume, Meirás, Ferrol At., Milagrosa de Lugo.

O campionato comezaría o 6/9/81.

1ª VOLTA

Xornada 1ª - 6/9/81: Camariñas 1 - Noya 0, no campo Hermanos Patiño primeira derrota do campionato.

Xornada 2ª - 13/9/81: Noya 1 - San Tirso 1, no campo de San Alberto con gol de Tono, un empate que non gustou á afección.

Xornada 3ª - 20/9/81: Campanal 1 - Noya 0, nova derrota ante un débil equipo.

Xornada 4ª - 27/9/81: Noya 1 - Sada 0, con gol de Tono de penalti o primeiro triunfo dos noieses no campionato.

Xornada 5ª - 4/10/81: Eume 3 - Noya 1, campo moi malo e pérdese ante un gran rival con gol de Macho.

REGIONAL PREFERENTE

NO PUDO EL ENDESA CON EL NOYA: 1-1

27 - 12 - 1981

PUNTES DE GARCÍA RODRÍGUEZ. - Arbitró bien Rivas Martínez. Mostró tarjeta a Severo y a Corruncho.

ENDESA: Senesteban; Expósito (Calpita), Bermúdez, Cazas, Mundo; Chao, Bellón (Carballo), Pichi; Vilaboy, Beceiro y Juan.

NOYA: Severo; Corruncho, Nani, Lugo, Estanis; Tono, Macho, Pablo, Juanatey, Paco y José Francisco (Augusto).

El primer gol lo marcó para el Noya José Francisco, en el minuto 4, al aprovechar un fallo de la defensa. En el minuto 10 el Endesa logró el empate por mediación de Cazas que marca de cabeza.

Partido de poca calidad con resultado justo. *27-12-81*

Destacaron por el Endesa, Mundo, Cazas y Vilaboy; por el Noya, José Francisco, Macho y Estanis.

CRÓNICA DE LA VOZ DE GALICIA, PARTIDO ENTRE O ENDESA E NOYA

Xornada 6ª - 11/10/81: Noya 4 - Ribadeo 0, vitoria con goleada por parte de Mario, Lugo, Pancho e Macho.

Xornada 7ª - 18/10/81: Boiro 1 - Noya 0, Campo de Barraña, no primeiro duelo Comarcal. Moi boa entrada.

Xornada 8ª - 25/10/81: Noya 0 - Sarriana 0, outro empate no campo de San Alberto cun rival que sempre que visitaba Noia sacaba algo.

Xornada 9ª - 1/11/81: Cee 2 - Noya 1, Campo de las Raíces que como sempre estaba fatal este campo.

Xornada 10ª - 8/11/81: Noya 0 - Chantada 1, nova derrota nesta xornada e non pintaban bes as cousas.

Xornada 11ª - 15/11/81: Milagrosa 0 - Noya 1, campo Angel Carro (Lugo) con gol de Mario, por fin unha vitoria e sobre todo por ser fóra.

Xornada 12ª - 22/11/81: Noya 1 - Mugaridos 2, de novo pérdese pero esta vez ante un gran rival, o gol do Noya marcado por Paco.

Xornada 13ª - 29-11-81: Ferrol At. 3 - Noya 0, no campo de M. Rivera outra derrota do Noya que non gañaba para desgustos.

Xornada 14ª - 6/12/81: Noya 1 - Barallobre 0, por fin unha vitoria na casa, con gol de Tono.

Xornada 15ª - 13/12/81: Foz 0 - Noya 0, no campo Martínez Otero novo empate pero ao ser fóra é un bo resultado.

Xornada 16ª - 20/12/81: Noya 1 - Meiras 0, no campo de San Alberto, gol de Macho que deu un triunfo moi desexado.

Xornada 17ª - 27-12/81: Endesa 1 - Noya 1, campo do Poblado (As Pontes), moi bo empate con gol de José Francisco alias O Gato.

Xornada 18ª - 3/1/82: Noya 2 - Corcubión 1, primeiro partido do ano e gran vitoria con goles de José Francisco e Tono.

Xornada 19ª - 10/1/82: Xove Lago 1 – Noya 0, no campo Municipal de Xove, derrota que se viu minguada coa grave lesión de Noni de morna e peroné.

2ª VOLTA

Xornada 20ª - 17/1/82: Noya 1 – Camariñas 0, remátase a primeira volta cun triunfo ante un frouxo rival, con gol de Juanatey.

Xornada 21ª - 24/1/82: San Tirso 2 – Noya 0, campo Municipal de Mabegondo, con mal comezo desta 2ª volta.

Xornada 22ª - 31/1/82: Noya 2 – Campanal 1, partido moi raro, fállase un penalti e o gol contrario foi en propia meta. Goles de Juanatey e Tono.

Xornada 23ª - 7/2/82: Sada 2 – Noya 0, campo da Chamurra, nova derrota cun campo en pésimas condicións.

Xornada 24ª - 14/2/82: Noya 2 – Eume 0, no campo de San Alberto triunfo ante o líder con goles de Mario e Paco de Noya.

Xornada 25ª - 21/2/82: Ribadeo 1 – Noya 1, no campo municipal de Ribadeo de novo outro empate con gol de Paco de Vigo, eles marcaron de penalti.

Xornada 26ª - 28/2/82: Noya 1 – Boiro 2, como en cada derbi moi boa entrada. O gol marcouno Tono de penalti.

Xornada 27ª - 7/3/82: Sarriana 1 – Noya 2, campo municipal “Da Ribela”, moi bo triunfo para escapar da cola. Goles de Mario e José Francisco, o tanto local foi de penalti.

Xornada 28ª - 14/3/82: Noya 1 – Cee 0, con gol de José Francisco. O Noya tomouse un respiro na clasificación.

Xornada 29ª - 21/3/82: Chantada 2 – Noya 1, o campo de Saguñido estaba en mal estado e moi reducido. Gol de José Francisco.

Xornada 30ª - 28/3/82: Noya 2 – Milagrosa 1, goles de José Francisco “Gato”, o equipo visitante fallou un penalti.

Xornada 31ª - 4/4/82: Mugaros 3 – Noya 0, campo “As Pedrerías”, cae derrotado por un rival que estaba na zona alta da clasificación.

Xornada 32ª - 11/4/82: Noya 3 – Ferrol At. 1, outro importante triunfo no campo de San Alberto con goles de Juanatey, Tono e Tomás.

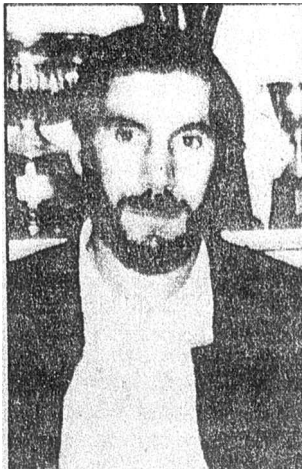
Xornada 33ª - 18/4/82: Barallobre 3 – Noya 0, campo “Do Remo”, non sentou nada ben esta derrota cun equipo da zona baixa da clasificación.

MARIO, PROMESA NOIESA

"X TROFEO BANCOBAO"
CAMPO DE SAN ALBERTO
NOYA
MARTES DIA 25
A las 7'30 tarde
NOYA - BOIRO
MIÉRCOLES DIA 26
A las 7'30 tarde
ATALAYA - FLAVIA
JUEVES DIA 27
A las 7'30 tarde
Final entre los vencedores
de los encuentros anteriores.

CARTEL ANUNCIADOR DO TROFEO BANCO BILBAO

MONCHO
PETISCO,
ADESTRADOR
DA TEMPADA
1981-82

Xornada 34ª - 25/4/82: Noya 1 – Foz 1, campo de San Alberto, festas de San Marcos e outro empate a 1. Gol de Paco de Noia.

Xornada 35ª - 2/5/82: Meirás 1 – Noya 2, importantísimo triunfo cara á clasificación con goles de Pablo e Mario.

Xornada 36 - 9/5/82: Noya 2 – Endesa 1, outra vitoria que cada vez nos distanciaba máis do perigo con goles de Estanis e Paco de Noya.

Xornada 37ª - 16/5/82: Corcubión 0 – Noya 1, con este triunfo el Noya quedábase totalmente fóra de perigo do descenso con gol en propia meta e o porteiro noiés Ramón parou dous penaltís.

Xornada 38ª: Noya 4 – Xove Lago 3, vaia partido de final de liga con 7 goles polos locais marcaron José Francisco, Pablo e Currucho (2).

CLASIFICACIÓN FINAL

1º Eume.....	57 puntos
2º Meirás.....	56 “
3º Cee.....	50 “
4º Mugar dos.....	47 “
5º Ferrol At.....	46 “
6º Endesa	43 “
7º Boiro.....	42 “
8º Chantada.....	40 “
9º Noya	39 “
10º San Tirso	39 “
11º Foz	38 “

12º Sada	36 “
13º Sarriana.....	36 “
14º Ribadeo.....	33 “
15º Milagrosa.....	31 “
16º Barallobre	30 “
17º Corcubión	30 “
18º Campanal.....	25 “
19º Camariñas.....	23 “
20º Xove Lago.....	17 “

O Noya S.D. fixo estes números: X.: 38, G.: 16, E.: 7, P.: 15, G.F.: 45, G.C.: 45. que se repartiron desta maneira G. en casa 13, G. fóra 3, P. na casa 3, P. fóra 12, E. na casa 4, E. fóra 3, G.F. na casa 34, G.F. fóra 11, G.C. na casa 17, G.C. fóra 28.

Os goleadores foron os seguintes: José Francisco (8), Tono (7), Mario (5), Macho (4), Paco de Noia (4), Juana-tey (3), Pablo (2), Currucho (2).

A verdade é que foi unha tempada moi mala sobre todo o principio, logo incorporáronse algúns xogadores como Paco de Vigo e José Francisco e no treito final sál-vase o equipo.

Outros resultados de liga:

Meirás 4 – Ribadeo 0, Corcubión 5 – Sada 1, Boiro 0 – Meiras 3, Sada 4 – X. Lago 2, Foz 4 – Cee 3, Boiro 4 – Corcubión 1, Mugar dos 4 – Foz 2, Foz 0 – Meirás 4, Campanal 4 – Ribadeo 2, Meirás 4 – Barallobre 0, Xove Lago 2 – Ferrol At. 4, Eume 4 – Xove Lago 0, X. Lago 2 – Ribadeo 4, Sada 7 – Campanal 1, Corcubión 2 – Mila-grosa 4.

Algúns árbitros da preferente foron: Martín Combo, Pardo Andon, San José Veiga, Parga Roca, Veiga Martí-nez, Pardo Oca, Arias Burgo, Martínez Brión, Crespo Barciela, Costas Comesaña, Ferreiro Acuña e outros.

Trofeo Banco de Bilbao xogouse Boiro, Atalaya e Noya no partido final o Noya e o Atalaya empatan a 1, e o trofeo é para o Noya na quenda de penaltís.

Outros datos: Trofeo Concello de Noya: veteranos do deportivo 3 – veteranos do Noya 0.

Amigables: Negreira 2 – Noya 4, Finisterre 1 Noya 2.

Os xuvenís foron segundos na liga pero por aliñación indebida do Esteirana fan campión ao Noya nos despa-chos que xogarí a fase de ascenso contra o Deportivo xuvenil quedando eliminado. O partido de Noya foi de 1 a 3 a favor dos coruñeses.

No próximo artigo falaremos de outra etapa do Noya S.D., concretamente da 1982/83 onde podemos adiantar que foi moi boa e con ascenso a 3ª división.

Domingo Campos

Lingua, políticos e politiquero coa lingua

Wai persoas que propenden á mitificación daqueles outros que teñen salientado nos ámbitos da ciencia, literatura, arte ou en calquera das actividades humanas prestixiadas sen decatárense de que é sempre inherente á propia condición humana a existencia de luces e sombras en todo periplo vital, aínda que resulte obvio recoñecer que en distintas proporcións segundo a persoa da que se trate.

O pasado 17 de maio o concello lugués de Láncara lucía as mellores galas para homenaxear a un personaxe culto, reflexivo, discreto e afable, a “un grande da cultura galega”, a un intelectual prestixioso, a un político singular e a unha figura histórica do galeguismo, **Ramón Piñeiro**; quen tampouco se zafou en vida de recoñecementos amigábeis, de críticas, de polémicas e de rifas máis ou menos acedas, ao que este ano se lle adicou o **Día das Letras Galegas**,

Mais, ese mesmo día unha multitudinaria manifestación, que rebordaba todas as previsións, percorría as rúas e prazas compostelás, desafiando a choiva constante que en ocasións se transformaba nun verdadeiro diluvio, coreando consignas a prol do idioma galego. Como sempre acontece nestes casos a concorrencia foi obxecto de diverxentes valoracións. Mentres a policía contaba 20.000 persoas, a organización cifraba a asistencia en máis de 50.000. Este dato, ao meu xuízo, malia te-la súa importancia, resulta secundario. O realmente transcendental é que por primeira vez –que lembre- nun Día das Letras Galegas unha marea humana saía en defensa do idioma común.

E, por que? As respostas a esta pregunta, dende o punto vista dos manifestantes, pódense sintetizar deste xeito: **o actual goberno galego, co seu presidente á cabeza, está a crear un estado de opinión hostil ao idioma**. Xusto o contrario do que pretendían Ramón Piñeiro e outros galeguistas históricos, que compartían a necesidade de facer do galego un idioma de encontro, do

que ninguén nin se sentira nin estivera excluído. Certamente o idioma non ten siglas, nin ten cor política, nin pode ser vítima de políticas oportunistas e irresponsábeis. O galego debería ser sempre motivo de consenso entre todas as formacións partidarias e tería que quedar sempre á marxe de idearios e debates políticos. En verdade, todo o contrario do que está a acontecer, na miña opinión.

Por aquelas datas un sector amplo da poboación, que abranguíra diferentes sectores e colectivos, opinaba que tiñamos un goberno que, antes de cumprilos cen primeiros días de xestión, estaba a principia-la división social cunha proposta electoral, demagóxica e impracticábel que tentaba reduci-la presenza do galego nos centros de ensino en flagrante contradición co que vén acontecendo dende hai trinta anos, provocando danos irreparábeis cuestionando a capacitación da lingua propia do país definida nas leis e asentada na convivencia e, ademais, inmiscindo o eido educativo na cerna das batallas políticas e ideolóxicas.

O día 28 tamén daquela maio nacía co amencer a terra de Outes. Era unha luz de mañanciña que facía brillar ceibe o día. Unha mañá esplendorosa que provocaba o devezo de beber fulgor e o soerguemento dos montes en verdor circundando a florida e multicolor seara.

Era festa en Outes: **a festa da entrega do X Premio Leixaprén, “de reco-**

DIRIXENTES DO PP NA PROTESTA DE GALICIA BILINGÜE. (Fonte: El País)

ñecemento á defensa da lingua”, a Mardelira e o acto da homenaxe póstuma ao poeta outense, Domingo Saldón Rodríguez. Era aquel un día dunha riqueza infinda que contrastaba coas néboas baixas no val e coas sombras no xardín da lingua. **“A lingua é un patrimonio de todos, e debe servir de vínculo de unión e non de desfeita social”**, aseveraba a coordinadora provincial dos equipos de normalización lingüística, Mercedes Queixas Zas. A miña opinión vai máis aló: é imposible a supervivencia de Galicia como pobo diferenciado sen a lingua, ou non?

No marcapáxinas que o ENDL do IES “Poeta Añón” de Outes, organizador dos actos, confeccionara para ocasión podíase le-lo seguinte poema:

**Somentes se conserva
o que se ama;
só se ama o que se coñece.
So se coñece o que se comprende
e só se comprende o que nos ensinan.**

Baba Dioum (Senegal)

Feita esta introdución, resístmome a ir de seguido debullando polo miúdo todo o acontecido encol da polémica suscitada polo uso do galego no ensino por aquelas datas, nas anteriores e en datas sucesivas, a situación da que se partía, a singularidade do inquerito proposto pola Consellería de Educación aos pais, as distintas reaccións que provocou... Tempo máis axeitado virá, probabelmente. Iso si, deixando constancia das opinións do presidente do Consello da Cultura Galega, **Ramón Villares Paz**, encol do conflito en torno ao Decreto de Normalización Lingüística, ao inquerito ou plebiscito sobre a lingua e ao consenso lingüístico, pola autoridade do personaxe e a súa contrastada rigorosidade na temática que nos ocupa (Galicia Hoxe, 28-06-09): “(...) Hai un debate político en torno á lingua, e hai unha desafección dunha parte da sociedade galega respecto do galego. E está o triunfo da mensaxe, que non comparto, de que aquí hai inmersión lingüística. O que obriga a pensar para o futuro políticas lingüísticas distintas. Sería un erro moi forte que esas políticas lingüísticas se pensasen como unha contraposición galego/castelán, pois o futuro é o multilingüismo. Imaxinemos que toda a xente pasase a falar en español e abandonase o galego. Que utilidade tería iso para Galicia? Eu non acabo de velo. Temos máis valor falando galego, español e inglés que soamente falando español e inglés. A xente non se dá de conta que iso supón que te teñan en conta, que te respecten un pouco. Os partidos políticos teñen que facer un exercicio de realismo e responsabilidade, baixar o diapason e entrar nunha situación de certa concordia, que eu creo que si é posible. Hai que considerar a lingua non como un problema senón como un recurso.... O plebiscito da lingua son os falantes. A consulta que está en marcha deriva dun compromiso electoral; é unha solución só para iso. Isto levanta un aire de sospeita sobre a lingua. A mensaxe está clara; abriuse a veda sobre a lingua galega. O cal é lamentable. Pois unha cousa é que baixe o número de falantes, e outra que se culpabilice unha lingua. Temos que ter en conta que, polo menos a medio prazo, Galicia non será nin monolingüe galega nin monolingüe española... Iso esixe administrar da forma máis intelixente uns recursos, que son dúas linguas. Nisto estamos implicados todos, por iso as solucións teñen que ser integradoras e non provocar unha fractura... No debate que se abriu hai unha falacia. Os galegofalantes somos bilingües e os que están promocionando a idea dunha Galicia bilingüe, no fondo fano contra o galego, propugnando no futuro unha Galicia monolingüe e non unha Galicia bilingüe (...). Deixando constancia desta autorizada opinión propoño centrarme de seguido, nesta achega, no informe da FAES

que cualifica ao idioma propio de Galicia de “**creación artificial**”.

O INFORME DA FAES

Neste informe que leva por título “Las paradojas de la “Normalización” del gallego” (Andrés Freire, 17-04-09, nº 95) afirmase: “(...) En España, este fenómeno de expansión de una koiné empezó pronto. Sin duda, la naturaleza de la reconquista fue clave al respecto. Gentes de diversos territorios, que intermezclaban dialectos romances y vascones, conviven en territorios escasamente poblados y hallan pronto esa revolucionaria koiné que pasará a llamarse castellano. Desde Alfonso X, la variante castellana se convirtió en la lengua romance de prestigio en el Occidente peninsular.

Sin embargo, en los últimos treinta años, este proceso histórico ha sido puesto en entredicho. La ignorancia de algunos y el interés de otros han aunado esfuerzos para revestir este proceso de siglos con la excusa de que estamos ante una anomalía resultante de un supuesto “imperialismo castellano”. Esta política, inusitadamente denominada “normalización”, **es la última de las extravagancias que atraviesa la historia de España (...)**.

Cuando todo empezó, no existía “el gallego”. Lo que había era una suma de variantes lingüísticas que, por comodidad, llamábamos gallego (...)”.

Pola contra, Ramón Piñeiro establece tres períodos históricos que nos permiten comprender a verdadeira situación da nosa lingua e as súas perspectivas nunha carta dirixida ao profesor-doutor portugués, **Manuel Rodríguez Lapa** (Cartas para os amigos. Edicións El Correo Gallego, 1992): “(...) No primeiro período –de varios séculos–, o galego foi unha lingua con pleno desenvolvemento cultural, tanto para os usos literarios como para os xurídicos, administrativos ou políticos. Acadou unha vixencia social do máximo prestixio, non só nas camadas populares senón nas aristocráticas e cortesás. O prestixio do galego como lingua literaria transcendía a área xeográfica de Galicia e dominaba nas cortes de León e de Castela, nas que Alfonso IX, Fernando III e Alfonso X foron protectores ou cultivadores entusiastas da nosa lingua como instrumento poético. Todo isto, que é ben sabido, cómpre telo presente para non esquecermos que **o galego non aparece na historia como unha lingua “rural”, “vulgar”, “plebea”, senón como unha lingua de pleno desenvolvemento cultural e máximo prestixio social (...)**”.

Desa lingua literaria, dese instrumento poético ao que se refire Ramón Piñeiro ha dici-lo Marqués de Santillana

LÁNCARA, 17 DE MAIO. HOMENAXE A RAMÓN PIÑEIRO. FEJOO COS PRESIDENTES DA RAG E DO CCG. (El País, 28-6-09)

en pleno século XV: “Non ha mucho tiempo cualesquier deçidores e trovadores destas partes, agora fuesen castellanos, andaluces o de la Extremadura, todas sus obras componían en lengua gallega o portuguesa”.

Xa que no informe da FAES se fala dunha coiné é preciso matizar que a lingua da lírica medieval é unha lingua poética convencional, unha coiné empregada por poetas non só galegos e portugueses. Aínda que o lirismo trobadoresco galegoportugués ten como centros principais as cortes de Castela, León e Portugal e a maioría dos poetas son galegos e portugueses, tamén os hai doutras procedencias: de Provenza, de León, de Castela, de Cataluña, de Aragón, do País Vasco...

Cómpre salientar que galego e portugués foron unha soa lingua ata o século XIV. As diferencias vanse marcando debido a unha diferente situación política. O portugués fixa unha variedade culta estándar ao converterse en lingua oficial dun Estado. O galego non acadou

ría unha situación normalizada polo que tampouco fixaría unha lingua estándar, aínda que conservaría unha sorprendente unidade lingüística.

Seguimos co informe FAES: “(...) La lengua vulgar (o galego) sobrevivía en entornos populares. El aislamiento de Galicia había permitido su supervivencia, justo al tiempo que tantas otras variantes lingüísticas hispanas (leonés, aragonés, mozárabe, murciano...) desaparecían; y el **analfabetismo del campesinado gallego hizo el resto**. Cuando el romanticismo llegó ya tardío a Galicia, una minoría intelectual luchó por convertirla en lengua literaria, **creando un gallego poético algo artificioso**”.

Para comezar, o galego non era unha lingua “vulgar”, como xa se acreditou; aínda que si teño que recoñecer que co desprazamento do poder político cada vez máis lonxe de Galicia, primeiro León e despois Castela, e ao non conseguí-la nosa nobreza (clase dirixente do país) a independencia tantas veces procurada ao termos pechados os vieiros da expansión territorial, a influencia de Galicia foi perdendo pulo e entrou nun período de decadencia literaria, ao tempo que a lingua propia ía quedando reducida ao seu uso oral polas clases

populares, que foron as que a mantiveron viva de xeración en xeración ata a actualidade. Mais, tamén é preciso salientar que sobreviviu aínda nun tempo unha escola de trobeiros, chamada galego-castelá, e que cos “Reis Católicos” finou a esperanza galega de sermos independentes. Estes “Reis Católicos” **castigaron ou executaron aos derradeiros condes galegos que lles facían fronte**, substituíndoos por gobernadores, notarios, nobres... procedentes de Castela aos que lles repartiron todos os poderes sobre Galicia, proceso definido polo historiador, coetáneo daqueles reis, cronista de Fernando o Católico e nada sospeitoso de actuar a prol deste país, **Xerónimo de Zurita**, deste xeito: “**La doma y castración de Galicia**”. Estas son as razóns fundamentais do porqué, despois dun período tan esplendoroso para a nosa lingua, van vir tres séculos nos que case non hai produción literaria. Son os denominados “**séculos escuros**”. En resumo, as ameazas e agresións sufridas polo idioma galego, obrigándoo a se repregar no ámbito coloquial, chegaron de fóra.

Verbo do “**analfabetismo do campesiñado gallego**” tan só se me ocorre dicir que no ámbito da oralidade, é dicir, da capacidade de comunicárense os que coñecen un determinado código lingüístico verbal, non hai analfabetos. Máis sinxelamente: hai persoas que saben falar un determinado idioma e outras que non, independentemente de que o saiban ler e ou escribir. Todo o contrario, pódese falar sen ningunha dúbida de que a lingua se vai converter durante estes séculos no instrumento comunicativo e expresivo da rica tradición cultural oral na que vivía o campesiñado.

SANTIAGO, 17 DE MAIO. MANIFESTACIÓN A PROL DO GALEGO. (*El País*, 18-05-09)

Galicia Hoxe

SÁBADO

30

ÚNICO DIARIO EN GALEGO

ANXO LORENZO PON CORDURA NO DESATINO DA XUNTA E VE NO AIRE O FUTURO DO GALEGO

NO TÚNEL DO TEMPO

Feijóo di que aplica os criterios de cando non había aínda Plan de Normalización, vixentes 25 anos "co acordo sindical" **Páx. 33**

Ramón Piñeiro, na carta a Rodrigues Lapa á que denantes me referín, comenta verbo deste período de devalo da lingua literaria: "(...) Mesmamente na época en que a cultura escrita acadaba unha gran forza expansiva pola invención da imprenta, o castelán impoñese como única lingua escrita. A cultura oral popular e a cultura escrita teñen linguas distintas en Galicia. Durante séculos, a lingua oficial limitouse a ser o instrumento cultural dos medios sociais dominantes, que ao mesmo tempo utilizábase como signo de diferenciación, de superioridade, de privilexio fronte ás camadas populares galego-falantes... **Nesta situación cada unha das linguas delimitaba unha determinada esfera social: o galego, as camadas populares mergulladas na cultura oral; o castelán, as minorías privilexiadas donas do Poder e da cultura escrita (...)**".

Con todo, a distribución social do galego non era uniforme; por unha banda, era a lingua das clases máis desfavorecidas economicamente, mentres que o castelán era a lingua da reducida poboación instalada nas esferas altas. O castelán mostrábase como a lingua urbana por excelencia, fronte ao galego, que se identificaba co medio rural e mariñeiro; pero hai que notar que a poboación urbana tan só representaba un tercio da poboación total e que nas cidades o monolingüismo castelán non se daba, mentres que, pola contra, o monolingüismo galego si que se daba nos sectores rurais e mariñeiros.

CORRELINGUA NA PRAZA DURÁN CASAS DA POBRA DO CARAMIÑAL. (Fonte: La Voz de Galicia)

Xosé Ramón Barreiro le o comunicado rodeado de académicos, entre eles García-Bodaño, Villares, Freixanes, Ferrín e Luz Pozo

Toque de atención da RAG en defensa do galego

► Feijó admite que o novo decreto para o ensino podería “non estar listo” o vindeiro curso **PÁG. 14**

(Fonte: El Correo Gallego, 13-05-09)

O CONSELLEIRO DE EDUCACIÓN COA PRESIDENTA DE GALICIA BILINGÜE. (Fonte: La Voz de Galicia)

Pero, sempre é posíbel recupera-lo prestixio e mailo uso da lingua se hai un firme desexo dos seus falantes de darlle valor ao propio. Hai un exemplo claro disto na historia, que podemos atopar na edición da Universidade de Santiago de Compostela “**El uso del inglés y francés en la Inglaterra normanda y Plantagenet (1066-1398)**”. O duque de Normandía, Gillerme I, proclamouse en 1066 rei de Inglaterra, privando de seguido ao clero e á nobreza do país conquistado de todo o poder e substituí-

ndoos por baróns normandos. A nova clase dirixente falaba a súa propia lingua (o francés normando), que foi gañando terreo ata se converter na lingua oficial nos ámbitos prestixiados. Pola contra, as clases sociais máis desfavorecidas seguiron falando, malia as circunstancias adversas, o seu idioma propio, o inglés. Pouco despois do ano 1200 a situación política mudou e esta circunstancia fixo reflexionar á nobreza e o inglés foi paseniñamente recuperando o terreo perdido no período anterior. Pero non foi ata mediados do século XIV cando dous profesores universitarios comezaron a impartir-las súas clases en inglés. Este feito foi a confirmación de que se estaba xerando a recuperación do idioma. Hoxe está considerado como a lingua internacional por excelencia, presente sempre en calquera acto importante que se celebre no planeta.

A historia da nosa lingua ten bastantes similitudes co relatado. Foi tamén a consecuencia dunha guerra (entre os partidarios de Xoana a Beltranexa e Isabel a Católica) polo que en Galicia se produciu a substitución da nobreza e do clero propios por outros alleos. Tamén, como no caso do inglés, o castelán entrou en Galicia da man destas novas clases dominantes e foi posible conserva-lo galego grazas ás clases máis humildes.

Sobre a normativización do galego o devandito informe FAES di: “(...) Los técnicos de la normativización debían construir una lengua reconocible, apta para la Administración y la escuela, distinta de las dos grandes

Galicia Hoxe

DOMINGO

14

ÚNICO DIARIO EN GALEGO

ANXO LORENZO: "O IDIOMA GALEGO É A BASE DA NOSA CONVIVENCIA COMO POBO"

VOLCÁN O secretario xeral de Política Lingüística promete "promoción activa"
■ Cen directores denuncian a "chapuza xurídica" da 'consulta Vázquez' **Páxina 27**

Roberto Varela, conselleiro

"Quen pode dicir que o Gaiás é un gasto inútil? Foino a Catedral?"

lenguas que la rodeaban: el castellano y el portugués. De ahí que el gallego normativo sea lo que los lingüistas llaman "lengua ausbau", es decir, una lengua de elaboración... El neogallego cuenta hoy con un vocabulario cambiante y artificioso, repleto de palabras jamás pronunciadas por un gallego... La historia de Galicia ha unido castellano y gallego. Una grafía con las soluciones lusas implicaría una lengua a la que costaría reconocer como gallega (...).

O proceso de recuperación do galego ten dúas facetas estreitamente interrelacionadas: a súa **dignificación cultural e recuperación social (normalización)** e a súa **estandarización lingüística (normativización)**. Vinte e un anos despois da aprobación unánime da **Lei de Normalización Lingüística** o **Parlamento de Galicia**, aprobou o 22 de setembro de 2004, tamén por unanimidade, o **Plan Xeral de Normalización da Lingua Galega**. Na introdución ao mesmo dicía o entón presidente da Xunta, **Manuel Fraga Iribarne**; "(...) O galego, lingua propia de Galicia, como establecen a Constitución e mailo Estatuto, non pode ser utilizado como un instrumento político nin como arma partidaria. A nosa fala constitúe o cerne central da nosa identidade, o alento e a alma do pobo galego, e como tal, debemos traballar todos moi unidos e na mesma dirección. A defensa do galego é algo moi serio e debe levarse a cabo sen falsidades nin demagogias baratas (...)". O actual conselleiro de Educación cualificou dito plan de **"Remuíño de ideas"** que non supón obriga legal algunha. Este cualificativo resulta doce se o comparamos co que lle adicou ao mesmo a presidenta de Galicia Bilingüe, Gloria Lago: **"Nos parece absolutamente indecente y antidemocrático, lo firmase quien lo firmase estaba equivocado"**.

É que a política lingüística defendida polo PP está moi lonxe de seguir unha liña uniforme e coherente. Caracterízase, iso si, polos cambios repentinos de opinión e comportamento. No mes de febreiro pasado a plana maior desta formación desfilaba con Galicia Bilingüe esixindo ensino separado por idiomas e o seu presidente, Núñez Feijoo, aseguraba nun medio de comunicación "amarelo" que a protesta entraba nas formulacións do PP galego. Corina Porro falaba do perigo que corrían as liberdades individuais por causa da política lingüística do goberno presidido por Pérez Touriño. Logo viría a fichaxe de Anxo Lourenzo, defensor do decreto do goberno bipartito e coautor dos traballos: A planificación lingüística nos centros educativos e Guía práctica para a planificación lingüística nos centros educativos. Pero o 10 de xuño, sen previo aviso, o popular, Antonio Rodríguez Miranda, aseveraba no pazo do Hórreo: **"Nuestro partido no coincide con Galicia Bilingüe"**. **"A cultura está ben, pero limita"**, manifestaría nunha ocasión o actual conselleiro de Cultura, Roberto Varela. Xa me explicarás, amigo lector, que tipo de limitacións ten calquera cultura.

O Decreto 124/2007 recollería o acordo do Parlamento sobre o Plan

Xeral. dándolle carácter normativo e garantindo unha competencia similar en galego e castelán ao remate do ensino obrigatorio. A súa legalidade foi avalada por varias sentenzas do Tribunal Superior de Xustiza de Galicia. Que outros barutos ten que pasar unha norma?

A **normativización** consiste na elaboración e uso correcto e xeneralizado dunha ortografía, dunha gramática e do dicionario do idioma. Os dous conceptos, normalización e normativización, encáranse a algo fundamental: **o uso efectivo do idioma**. Ao respecto disto cómpre dicir que o alemán era, aínda no século XVI, un idioma non normativizado, sen gramática unificada, pero era, con todo, o idioma normal dos alemáns e era efectivamente usado.

Por falta de espazo non vou entrar no relatorio das etapas de normativización do galego, nin tampouco nos banzos de avance gradual e nas solucións que supoñen un progreso na consecución dun instrumento lingüístico unificado e capaz de expresa-las maiores sutilezas da cultura e as grandes novidades da ciencia. O paso definitivo para a consecución dunha normativa ortográfica e morfolóxica común para o galego foi o acordo a que chegaron a Real Academia Galega e o Instituto da Lingua Galega aprobado pola RAG na sesión plenaria do día 12 de xullo de 2003. Cuestionar gratuitamente todo este longo proceso é, sinxelamente, un exercicio de irresponsabilidade e unha grave falta de respecto ás institucións científicas e culturais de Galicia e ás persoas que forman parte das mesmas. Ademais de constituír unha evidente proba de ignorancia sobre o mesmo.

Para máis inri, o conselleiro de Educación veuse na obriga de desleiar á súa Consellería e á propia Xunta do devandito informe da FAES pola súa **falta de rigor científico e académico**, pola súa condición de **traballo superficial**; engadindo, ademais, **non estar de**

FEIÚO CON OUTROS DIRIXENTES DO PP DIANTE DO MONUMENTO A CURROS. (Fonte: El País)

acordo con este nin con outros informes que vaian en contra da lingua galega, Galicia e os galegos. Claro que este desmarque produciuse despois de transcorrer máis dun mes da publicación do informe e en resposta a unha interpelación do deputado socialista, Francisco Cerviño.

REPRODUCIMOS OS IMPRESOS SOBRE A UTILIZACIÓN DAS LINGUAS NO ENSINO

XUNTA DE GALICIA
CONSELLERÍA DE EDUCACIÓN
E ORDENACIÓN UNIVERSITARIA

Consulta ás familias
sobre a utilización das linguas
no ensino non universitario de Galicia

Consulta a las familias
sobre la utilización de las lenguas
en la enseñanza no universitaria de Galicia

Este impreso contén un cuestionario elaborado pola Consellería de Educación e Ordenación Universitaria da Xunta de Galicia dirixido ás nais e pais do alumnado matriculado no ensino non universitario de Galicia.

Este impreso contine un cuestionario elaborado por la Consellería de Educación e Ordenación Universitaria de la Xunta de Galicia dirixido a las madres y padres del alumnado matriculado en la enseñanza no universitaria de Galicia.

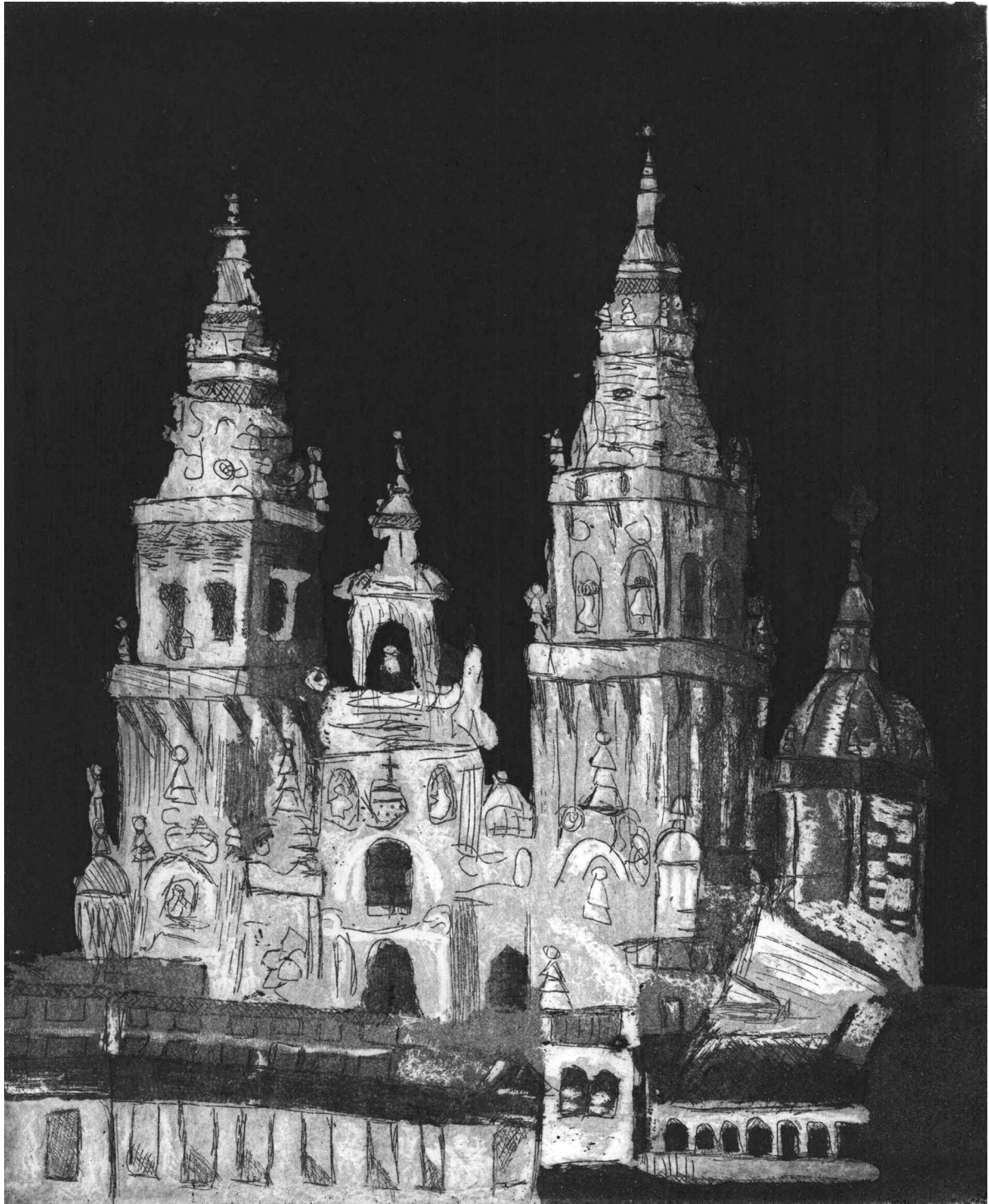
Esta consulta é secreta, ten carácter voluntario e entregárase cuberta no centro educativo do alumno ou alumna ata o **19 de xuño**.

Esta consulta es secreta, tiene carácter voluntario y se entregará cubierta en el centro educativo del alumno o alumna hasta el **19 de junio**.

Os resultados que se obteñan desta consulta serán tidos en conta á hora de deseñar as futuras políticas lingüísticas no ámbito da educación non universitaria de Galicia.

Los resultados que se obtengan de esta consulta serán tenidos en cuenta a la hora de diseñar las futuras políticas lingüísticas en el ámbito de la educación no universitaria de Galicia.

Esperanza Filgueira Rama

FELIPE PAZ CARVAJAL

*Este ilustre noiés, aínda que de adopción, pois non debemos esquecer que naceu en Pontevedra en 1850, e ata 1890 non foi que se fixo cargo da Banda de Música de Noia, ata o seu falecemento en 1918; foi homenaxeado pola Sociedade Liceo de Noia en xullo de 1992, sendo xa o actual Presidente Sr. Moas. Reproducimos a continuación o artigo biográfico “Felipe Paz Carbajal, un gran músico del XIX gallego”, escrito por *Juan Bautista Varela de Vega, publicado nunha separata da Revista “El Museo de Pontevedra LV”, no ano 2001.*

**Juan Bautista Varela de Vega, é musicólogo e académico de número da “Real de Bellas Artes de la Purísima Concepción de Valladolid”.*

MUSEO DE PONTEVEDRA

**FELIPE PAZ CARBAJAL, UN GRAN MÚSICO
DEL XIX GALLEGO**

POR

JUAN BAUTISTA VARELA DE VEGA

2001

FELIPE PAZ CARBAJAL, UN GRAN MÚSICO DEL XIX GALLEGO

JUAN BAUTISTA VARELA DE VEGA

Un músico totalmente olvidado, Felipe Paz Carbajal, es a nuestro parecer uno de los más interesantes que dio Galicia en el siglo XIX, y el mayor compositor para banda de su época.

Pontevedra puede enorgullecerse de haber sido la patria de tan destacado artista, pues en ella nace un 23 de agosto de 1850, recibiendo las aguas bautismales en la parroquia de San Bartolomé. El padre, Isidro Paz, y la madre, Dolores Carbajal, eran naturales de Pontevedra, como lo eran asimismo los abuelos paternos y la abuela materna, pues el abuelo materno era asturiano¹.

1. Parroquia de San Bartolomé (Pontevedra), Lib. XVI Bautizados, fol.177 vº: *“En veinticuatro de agosto de mil ochocientos cincuenta, yo, D. Clemente Martínez, Teniente Cura de la Parroquial Iglesia de San Bartolomé, de la ciudad de Pontevedra, de orden del infrascrito Cura Rector de la misma, bauticé solemnemente en ella y puse los Santos Óleos a Felipe, que nació ayer, a las dos de la tarde, hijo legítimo de Isidro Paz y Dolores Carbajal, naturales y vecinos de esta Parroquia. Abuelos Paternos, Francisco Paz y Tomasa de Pazos, de la misma oriundez y vecindad. Maternos: Joaquín Carbajal, natural de San Pedro de Tineo, en la provincia*

de Pontevedra vivirá sus primeros años profesionales. Fue discípulo de José Carnicer, Lorenzo Castro, Antonio Licer, Isidro Fernández y José Gómez, quien tantos éxitos conquistó con la banda del Regimiento Valencia.

En 1868, con dieciocho años de edad es nombrado director de la *Banda del Hospicio* de Pontevedra, a través de una selección llevada a cabo entre los alumnos mejores del Conservatorio.

Creemos que la primera fecha de interés que puede señalarse en su larga carrera artística, es la de julio de 1878, en la que funda la *Banda Popular de Pontevedra*. Con ella se presenta al Certamen de la Sociedad Liceo Brigantino, de A Coruña, de dicho año, en el que gana el primer premio de interpretación, con la célebre obertura *Poeta y aldeano*, del compositor austríaco Franz von Suppé. El premio, consis-

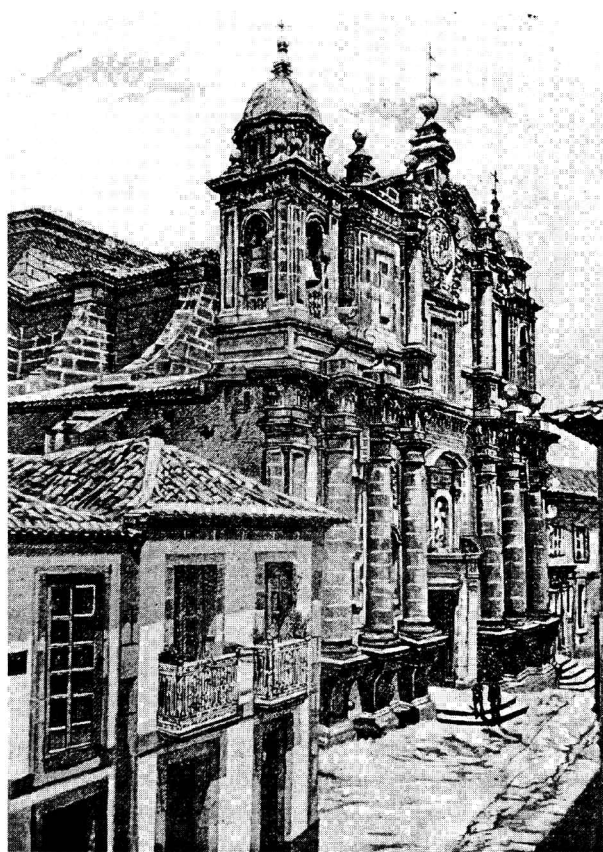
de Oviedo y María Puga, de esta de San Bartolomé. Fueron Padrinos D. Felipe Vázquez y su hija Dña. Aurora, de esta Parroquia, a quienes advertí lo necesario, y para que conste lo firmo con el Sr. Rector. Firmado, Clemente Martínez, Liborio Álvarez”.

tente en una hermosa *Rosa de oro*, fue donada por Felipe Paz a la Virgen de la Peregrina, patrona de Pontevedra.

La misma Sociedad coruñesa, en su Certamen Musical de 1879, le otorga el segundo premio (accésit) por su sinfonía para banda militar, titulada *Recuerdos a mi querida Galicia*, siendo presidente del Jurado, el insigne músico lucense Juan Montes, y secretario, otro gran músico coruñés, José Braña Muiños, compositor y excepcional director de banda.

La presencia de la *Banda Popular*, durante el verano de 1879, en los conciertos de la plaza debió de ser un tanto irregular, quizá debido a su especial preparación para el certamen de la coruñesa Sociedad Liceo Brigantino. La prensa local así lo acusa en determinados sueltos, como el aparecido en agosto, que dice: *“Tampoco tocó anoche en la plaza de la Constitución, la banda que dirige el Sr. Paz. / Pero Sr. D. Felipe ¿en qué consiste esto? / Se nos dice que muchos de los individuos que forman parte de la banda, se han ido a tocar a las fiestas de aldea. Si esto es cierto, será conveniente que los vecinos de aquellas satisfagan la cuota mensual con la que Pontevedra contribuye para tener el gusto de no oírles a ustedes, sino cuando les place. / Esperamos que se subsanen estas faltas. / Y no decimos más..., por ahora”*². Hay que señalar que en estos momentos Pontevedra dispone de otra banda de música, la del *Hospicio*. La prensa continúa sus claras quejas, con sorna un tanto galaica, en intención e “instrumentos”: *“Continúa D. Felipe sin darnos un ratito de música en la plaza; y continuamos nosotros esperando que se digne complacer a sus abonados. / Tentados estamos de aconsejarle que contrate un par de gaitas para amenizar los paseos nocturnos”*³.

Seguramente “la campaña de prensa” aceleró decisiones, pues antes de finalizar el mes de

Iglesia de San Bartolomé, donde fue bautizado Felipe Paz Carbajal (*Galicia Moderna*. Pontevedra, 15 Octubre 1897)

agosto, vuelve Felipe Paz a ponerse al frente de su banda: *“Anoche –28 de agosto– hemos tenido otra vez música en la plaza. / La banda que dirige el Sr. Paz amenizó el paseo ejecutando algunas escogidas piezas, que fueron como siempre perfectamente interpretadas. / Anoche también hubo nubes, pero no en el cielo de los enamorados, sino en la atmósfera, que tuvo a bien sazonar el paseo con gruesas gotas que nos obligaron a refugiarnos a paso de carga, en los soportales. / Afortunadamente la lluvia fue de corta duración, y sirvió como de riego. / Alguna vez habían de estar las nubes oportunas. / Dícese que esta noche se repetirá la música... / Ni tanto, ni tan poco, Sr. Paz. / Si usted nos da todo en una semana, ¿qué va a ser de nosotros en las siguientes? / Suponemos que no querrá usted imitar a*

2. *Diario de Pontevedra*. Periódico de Intereses Generales, Noticias y Anuncios, Año I, 23 de agosto 1879, Núm. 33.

3. *Ibid.*, 27 agosto 1879, Núm. 36.

cierto enfermo que se tomó en un día las píldoras que debía tomar en un mes... y reventó. / Por Dios Sr. Paz déjelo V. para el sábado”⁴.

El otro elemento musical importante en Pontevedra es el Orfeón, que dirige en estos momentos un gran violinista: Eduardo Dorado. El *Diario de Pontevedra* da la noticia: “Ya se ha encargado de la dirección artística del Orfeón de esta ciudad, el aventajado profesor de música y hábil violinista D. Eduardo Dorado. Con un método digno de elogio y una disposición poco común, dirigió los primeros ensayos entre las justas alabanzas de los individuos que componen la mencionada sociedad, en quienes ha sabido infundir nuevo aliento y entusiasmo para emprender la obra que deben llevar a feliz término. / El Sr. Dorado es un artista de la clase de los Monasterio y de los Fortuny, que honra con su nombre a la sociedad que ahora dirige. Baste decir que a los 16 años siendo casi un niño mereció en el Conservatorio de música de Madrid, el premio de honor, consistente en una medalla de oro, como justo fruto de sus trabajos. Deseamos tanto a él como al consecuente Orfeón, un feliz resultado en sus asiduas y difíciles tareas”⁵.

Diploma Primer Premio, una Rosa de Oro (Julio 1878)

4. *Ibid.*, 29 agosto 1879, Núm. 38.

5. *Diario de Pontevedra*, 18 julio 1879, Núm. 5

Por cierto, en el mes de agosto llega a Pontevedra Manuel Chaves, para ocupar la plaza de pianista del Casino, que desempeñaba Prudencio Piñeiro⁶. Manuel Chaves, santiagués, ha sido uno de los mejores pianistas gallegos de la segunda mitad del XIX, que había estudiado en París y en Milán. Dio conciertos en Francia y Portugal. Fue además compositor. En cuanto a Prudencio Piñeiro, como compositor era muy popular, con obras como *En el mar*, *Qué ten o mozo* y *Vaite*.

En la noche del 4 de septiembre, nuevo concierto: “La música de aficionados que dirige el Sr. Paz, ejecutará esta noche en la plaza de la Herrería las siguientes piezas. / 1º. Marcha de los Infiernos Paso-doble en la zarzuela “Los Dioses de Olimpo”, de S. Offenbach. / 2º. Wals. / 3º. Sinfonía de la Opera Marta. / 4º. Ecos del alma, wals para dos bandas, por Felipe Paz / 5º. Danza. / 6º. Pasodoble”⁷.

Hacía sólo cinco años que se había repuesto el estreno de la opereta revisada de Jacques Offenbach, *Orfeo en los infiernos* (*Orphée aux enfers*), cuyo estreno en el *Buffes Parisiens* (París), en 1858, había sido un fracaso. Ahora estaba de moda, y lo estuvo por muchos años en el mundo entero. En la reposición de 1874, el éxito fue enorme, pues “la desencantada sociedad del Segundo Imperio, que sentía próximo el hundimiento de su poder, pero que precisamente por ello estaba ávida de diversiones y dispuesta por fin a reirse de sí misma, aceptaba de buen grado verse puesta en ridículo por el teatro de Offenbach que, con brío arrollador, invitaba a una alegre autocrítica... Mientras en los salones se buscaban en la trama alusiones reales o presuntas a personalidades y situaciones, en las calles se repetían los motivos más logrados, como el *can-can* y el *galope*, a cuyo ritmo parecía que girase fantásticamente el siglo todo, gobierno, instituciones, costumbres, leyes”⁸. Está claro, pues, que la primera obra del

6. *Ibid.*, 21 agosto 1879, Núm. 31.

7. *Ibid.*, 4 septiembre 1879, Núm. 43.

8. S. COLUMBU: “Orphée aux enfers” (“Orfeo en los infiernos”), *La Ópera. Enciclopedia del Arte Lírico*, p. 237.

Accésit por la Sinfonía *Recuerdos a mi querida Galicia* (A Coruña, 2 Julio 1879)

programa, que interpreta la banda de Felipe Paz, es la marcha –no pasodoble– de dicha opereta –no zarzuela–; marcha del cuadro segundo “En el Olimpo”: Orfeo se queja ante los dioses de que Plutón había raptado a Eurídice, bajando los dioses a los infiernos para comprobarlo”⁹.

La segunda pieza del programa, *Wals*, no se dice de quién es, ¿quizá de Felipe Paz? La tercera, *Sinfonía* – es la denominación que recibían en la época las *Oberturas* – es el comienzo de la célebre ópera de Friedrich von Flotow, *Marta*. Y lo que está claro es la autoría de la cuarta de las piezas, el vals *Ecos del alma*, para dos bandas. Al día siguiente del concierto, aparece en el *Diario de Pontevedra*, esta crónica: “Estaba la noche casi casi, entre clara y yema, como diría Quevedo, tanto que muchas personas se habían metido en su casa suponiendo que ya no había en qué pasar el tiempo. Pero se equivocaron, pues la banda de Felipe Paz no teme a las amenazas de las nubes de verano. Se plantó en medio de la plaza y echó al aire sus acordes y melodías. Un poco más tarde ejecutó un wals original del Sr. Paz, en el cual se dividió la banda en dos, colocándose a cierta distancia una sección de la otra, y figurando la

9. G. VON WESTERMANN: *Antología de la Ópera*, p. 451.

*primera el eco de la segunda. No falta ingenio en la composición, ni cualidades especiales en el autor; para sacar partido de argumentos tan singulares como el de anoche, por todo lo cual le enviamos nuestros plácemes*¹⁰.

El vals de las dos bandas recibe el bautismo popular: la prensa dice que, a las ocho y media de la tarde del 5 de septiembre, repitió la banda el *Wals del eco*¹¹. La banda vuelve a actuar en la plaza de la Constitución, a las nueve de la noche del día 11¹².

Felipe Paz está satisfecho de los resultados de sus actuaciones, y quiere mostrar su agradecimiento público, haciéndolo a través de la prensa: “Don Felipe Paz, director de la banda de aficionados, nos suplica hagamos público su agradecimiento hacia las señoras y caballeros que han contribuido a que dicha banda amenizara los paseos de la Herrería, a los cuales, con tal motivo, dedica la sinfonía cuyo lema es Helenes y que cita en el programa para esta noche, que insertamos a continuación. / 1º. *Marcha a los Infiernos, pasodoble.* / 2º. *Vida artística, gran tanda de Walses.* / 3º. *Helenes, Sinfonía núm. 6, por Felipe Paz.* / 4º. *Ciudad y compañía, mazurka.* / 5º. *Danza.* / 6º. *Pasodoble*¹³.

Terminan los conciertos de verano de 1879, el 25 de septiembre, con una actuación en la plaza de la Herrería, por la noche¹⁴.

En abril de 1880, hay gran actividad teatral y musical en el Teatro de Liceo. Las “Gacetillas” de *El Anunciador* de Pontevedra, recogen lo siguiente: “Ayer se puso en escena en nuestro Teatro de Liceo, la zarzuela en un acto intitulada Nadie se muere hasta que Dios quiere. Fue desempeñada por la Srta. Malvar y los Sres. Siman, González y niños Benavente. El público aplaudió repetidas veces a los jóvenes autores, haciéndoles salir a escena al finalizar el acto.

10. *Diario de Pontevedra*, 5 septiembre 1879, Núm. 44.

11. *Ibid.*, 6 septiembre 1879, Núm. 45.

12. *Ibid.*, 12 septiembre 1879, Núm. 49.

13. *Ibid.*, 18 septiembre 1879, Núm. 54.

14. *Ibid.*, 26 septiembre 1879, Núm. 61.

*Tampoco no dejó de aplaudir al pequeño Orfeón en la barcarola que lleva por epígrafe En la ría; a los Señores Castilla y San Martín en el dúo concertante para dos violines solos; al Orfeón Pontevedrés en la mazurca Al pie de tu reja y en la Melodía irlandesa; a la banda de música del Sr. Paz en la obertura de Poeta y Aldeano y en la gran marcha húngara de Velvae, y al Sr. Dorado por lo bien que interpretó el papel en la gran fantasía sobre motivos del Trovador. / A las doce terminó la función saliendo el público complacido por las tres horas de asueto que tan felizmente ha pasado*¹⁵.

En mayo, “la banda de música de aficionados que dirige el aventajado profesor Sr. Paz, obsequiará esta noche al Sr. Gobernador civil con una brillante serenata”¹⁶.

Entre 1880 y 1886, transcurre “la época de certámenes”. En el de 1880, celebrado en Pontevedra, la banda de Felipe Paz logra *medalla de plata*, por la interpretación de la Obertura de *Semíramis*, de Rossini, ópera inspirada en la tragedia de Voltaire, y última compuesta por Rossini para la escena italiana¹⁷. A los dos años – en 1882 – Pontevedra organiza un *Certamen Musical*, dentro de los Juegos Florales, en el que la banda dirigida por Felipe Paz gana el segundo premio por la interpretación de la Obertura de la ópera *Gemma di Vergy*, de Donizetti. Presidió el Jurado nada menos que el gran zarzuelista Rafael Hernando, catedrático que fue de Armonía del Conservatorio de Madrid.

Pontevedra va a celebrar las fiestas de su patrona, la Virgen de la Peregrina, de este año de 1882. Se confecciona el “Programa de las funciones que tendrán lugar en la Ciudad de Pontevedra en los días del 12 al 20 de agosto de 1882, con motivo de la festividad de la Santísima Virgen del Refugio la Divina Peregrina”. Para el día

16, en la Iglesia de Santa María la Mayor, actúa una orquesta “a cargo del acreditado profesor de música D. Manuel Chaves”¹⁸. El día 17, en el Coliseo, tendrá lugar el *Certamen Musical*, en el que tomarán parte los orfeones, bandas de música populares y “acreditados artistas” de Galicia. Por la tarde, en la Alameda, retreta por las músicas que se encuentran en la ciudad. El 18, intervención en los Juegos Florales, presididos por Segismundo Moret, popular político gaditano, que años más tarde llegaría a primer ministro, y por la tarde música y paseo en la Alameda.

En 1883, en el Certamen de Orfeones, de Vigo, Felipe Paz alcanza el segundo premio con

Eduardo Dorado, gran violinista, uno de los notables directores que tuvo el Orfeón de Pontevedra (*Galicia Moderna*, año I, núm. 11, Pontevedra, 1 de octubre de 1897).

15. R. BERTOLAZZI: “Semiramide” (“Semíramis”), *La Ópera. Enciclopedia del Arte Lírico*, pp. 145-146.

16. *El Anunciador*, 28 de mayo de 1880, Año IV, Núm. 1019.

17. F. VITOUX: *Rossini*, pp. 29, 122, 123. *Vid.* también, Ph. GOSSETT: *Gioacchino Rossini*, p. 58.

18. Arch. H. P. de Pontevedra, Ca. 2176/ carp. 160 / Docum. 146.

un orfeón organizado en poco tiempo, y en lucha con orfeones de prestigio, como *El Eco*, de A Coruña, que dirigía Pascual Veiga, y *Los Amigos*, de Pontevedra, que dirigía Román Pintos Amado. El premio consistía en un metrónomo de palo santo con incrustaciones de plata y una cantidad en metálico, 750 pesetas. Román Pintos solía actuar con Carballo y Manzano en el Café Méndez Núñez. El Orfeón *Los Amigos* volvió a ganar en el Certamen de A Coruña, de julio de 1884, en homenaje al centenario de la Sociedad Económica, en el que figura Juan Montes como vocal del Jurado, junto a Barcia, Martín Fayes y Perdigón, también vocales, Santiago Tafall (secretario) y José Braña Muiños, como presidente¹⁹. Pintos Amado, además, colaboró en la recopilación del Cancionero Musical de Galicia, de Casto Sampedro y Folgar, y contribuyó con sus conocimientos lexicográficos a la nomenclatura gallega de las piezas que forman la tradicional zanfona, instrumento que se usó mucho en la provincia de Pontevedra en romerías y fiestas, principalmente en la del *Corpus Christi*.

Por mayo de 1885, se encuentra de guarnición en Pontevedra la banda de música del Regimiento de Luzón²⁰, la cual se despide de la ciudad en el mes de julio, siendo sustituida por la del regimiento de Infantería Murcia, dirigida por Martín Fayes²¹.

Otra vez certamen musical en Pontevedra, en 1886, el de *Bandas de Música Militares*, en el que aparecerá de nuevo el nombre de Felipe Paz, pues la Banda del Regimiento Luzón gana el primer premio, interpretando la obra de Paz, *Unha festa en Galicia*.

Antes de terminar la década de los ochenta, va a tener lugar un hecho realmente curioso en la vida de nuestro músico, con motivo de una oposición al puesto de director de la Banda Municipal de Lugo.

Estaba vacante la dirección, que había dejado Cerdeira Álvarez, por lo que se celebra en 1888 un concurso al que acuden José María Carracedo, Baldomero Latorre Capón y Felipe Paz Carbajal. Carracedo era un distinguido violinista y director, además de compositor, que había sido discípulo, en Madrid, de Aguado, Monasterio y Zubiaurre, habiendo dirigido en la capital de España orquestas, coros y zarzuela. Baldomero Latorre, pariente de Juan Montes, es el sucesor de éste como director interino de la Banda y de la Escuela Municipal de Música, de Lugo, quien gana el concurso. Pero el prestigio de Paz Carbajal es tal, que se evidencia en un curioso documento suscrito por el maestro Carracedo, en el que éste renuncia a la plaza, en los siguientes términos: "*Sabedor que entre los aspirantes figura don Felipe Paz, reputado maestro, compositor y director de banda laureado por competentes jurados, cree en conciencia que debe retirar su pretensión ante una tan notable competencia artística, cuya práctica está ya acreditada*"²².

En 1890, Felipe Paz se hace cargo de la Banda de Noia (A Coruña), la que dirigirá hasta su muerte en 1918. Su hijo José Paz Ortiz le sucederá en la dirección de la misma. En 1892, Felipe Paz se pondrá también al frente de la Banda Municipal de Vilagarcía (Pontevedra), y de Trabanca, lugar cercano.

Hay que hacer constar que el primitivo órgano de la iglesia de San Martín de Noia fue montado por Felipe Paz junto con otros señores organeros de Zaragoza.

La iglesia de San Martín de Noia es no sólo el primer templo, sino también el mejor edificio de Noia, y fue establecido como parroquia por el arzobispo de Santiago, Lope de Mendoza, en 1434; templo, prototipo del arte ojival en Galicia, muy armonioso. Su portada muestra una gran riqueza iconográfica, cuyo arco central recuerda al pórtico de la Gloria de la Catedral compostelana²³.

19. J. B. VARELA DE VEGA: *Juan Montes, un músico gallego. Estudio biográfico*, pp. 523-524.

20. *El Diario*. Periódico Liberal, Pontevedra, 4 mayo 1885, Año III, Núm. 970.

21. *Ibid.*, 20 julio 1885.

22. J. B. VARELA DE VEGA: "Paz Carbajal, Felipe", *Gran Enciclopedia Gallega*, t. 24, p. 89.

23. E. CARRÉ ALDAO: *Geografía General del Reino de Galicia. Provincia de La Coruña*, t. II, pp. 525-527.

Accésit por la interpretación de la Obertura de la ópera *Gemma di Vergy*, de Donizetti (Pontevedra, 17 de agosto de 1882).

Por cierto, en 1894, el cardenal arzobispo de Santiago, José Martín de Herrera y de la Iglesia, recibió un escrito, entre instancia y memorial, en el que Felipe Paz expone sus quejas sobre el proceder del maestro de la escuela de la parroquia de Santa Cristina de Barro, quien descuidaba gravemente la enseñanza escolar, al ocuparse en funciones musicales, tocando el armonio en la mayoría de las parroquias del partido judicial.

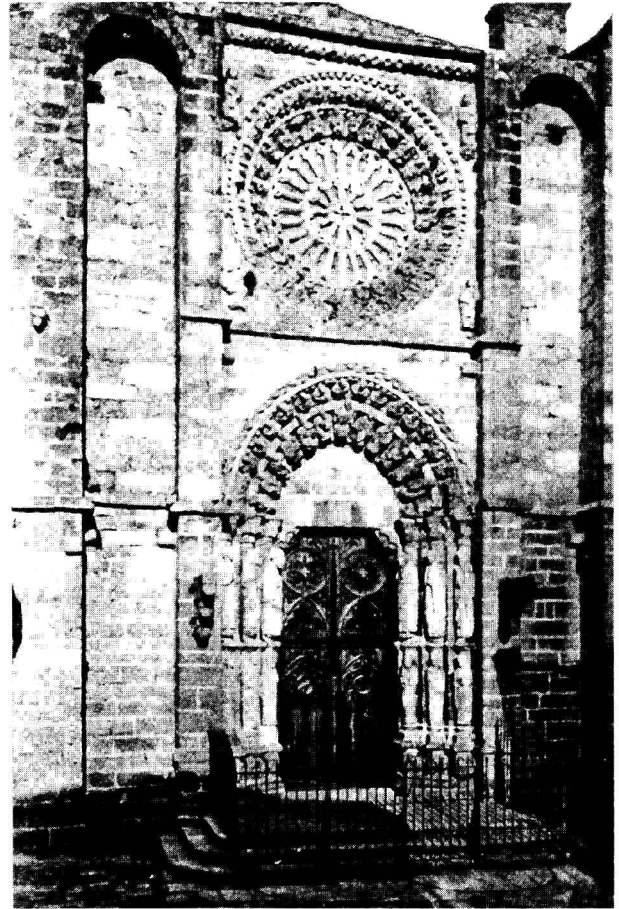
Resulta interesante el asunto puesto en conocimiento de la máxima autoridad eclesiástica, por lo que transcribimos a continuación dicho escrito, que dice así: "Emmo. y Rvmo. Sr. Cardenal Arzobispo de Santiago / Emmo. y Rvmo. Señor: / Dn. Felipe Paz Carbajal de cuarenta y cuatro años de edad, casado con nueve hijos, profesor de música, director de la banda municipal y organista de la parroquia de San Martín de la Villa de Noya de donde soy vecino, a Vuestra Eminencia Reverendísima con el mayor respeto y consideración, recurro humildemente solicitando la protección y amparo del augusto Padre y amantísimo Prelado exponiendo ante su esclarecido talento e infinita benevolencia los siguientes hechos. / 1º. Desde hace muchos años el maestro de la escuela completa de la inmediata parroquia de Santa Cristina de Barro, D. Argimiro Cobas Borrero, viene dedi-

cándose con notorio y visible perjuicio para la enseñanza en tocar el armonium en las funciones que se celebran en la mayoría de las parroquias de este partido judicial, acompañado de cuatro cantores hijos también de este pueblo y hasta hace cinco años próximamente lo hacía en esta Iglesia parroquial, de donde fueron despedidos por el actual y celoso párroco Dn. Juan Brea Guldrís, por las gravísimas faltas que han cometido. / 2º. Entre las que dieron lugar a su separación se cuenta la de haber dejado de concurrir el Dn. Argimiro y sus acompañantes, a la solemne misa y procesión del Santísimo Corpus Christi, marchándose todos sin permiso a la Villa y Puerto del Son; pero lo que hizo aborrecer más al Sr. Cura los servicios que hasta entonces le prestaba el D. Argimiro, fue el de haber obtenido pleno convencimiento de que sus acompañantes los cantores, eran blasfemos públicos del peor calificativo que se conoce, como después llegó a comprobarse respecto a alguno de ellos por las condenas que por tal delito impusieron los Tribunales. / 3º. Separado el Dn. Argimiro por el Sr. párroco del cargo de organista de la Iglesia, fue invitado el recurrente por dicho Sr. para sustituirle, y como con el mayor gusto lo haya aceptado, desde entonces el Dn. Argimiro y los que le siguen empezaron contra mí una guerra infame en la que para hacerme daño emplearon todos los recursos, hasta los más abominables entre los que no dejan de figurar ni la embriaguez, ni el soborno de las partes principales de mi orquesta a la misma hora de la celebración de las funciones, otras veces instalándose en la Iglesia de las monjas Trinitarias contra lo que se acostumbra hasta ahora, tocando en funciones que se hacen en oposición a la Parroquia a la misma hora en que ésta tiene las suyas con murmuración del Pueblo y para rebajar mis trabajos como organista, lo cual hasta aquí fui aguantando. / 4º. De todos salí triunfante utilizando tan sólo en mi defensa la prudencia, correcto e inmutable proceder y conservando siempre y ante todo mi crédito, por fortuna hasta ahora intachable. Todo este vecindario lo ha reconocido así y esto ha sido lo bas-

tante para que mi ánimo recobrase completa tranquilidad. Y este mismo proceder continuaría observando si nuevamente no se pretendiese calumniarme valiéndose de la prensa, sin duda para que llegue a conocimiento de Vuestra Eminencia Reverendísima, con el relato que se hace en la correspondencia dirigida desde esta Villa según de público se dice por Dn. Argimiro Cobas y D. Serafín Muiños y Muiños, capellán de las monjas Trinitarias de este pueblo, al periódico de esa ciudad "La Gaceta de Galicia" inserta en el número correspondiente al día veinte del actual que adjunto acompaño. Nada en ella hay de verdad si se exceptúa lo de haberse celebrado con más o menos pompa religiosa la función que refiere. No puede existir brillantéz Emmo. Sr. cuando las alabanzas al Todopoderoso son entonadas y cantadas por los perjuros y blasfemos de su nombre. Y que lo son le consta por modo indudable a este vecindario y por eso las personas sensatas y de sana conciencia se extrañan y no aciertan a explicar como en la Santa casa de monjas Trinitarias de esta Villa se consenta y permita tal horror, como lo es evidentemente tratándose de asuntos religiosos, al admitir la intervención en ellos de personas que maltratan la fe y la religión cristiana y que por esta causa se le negó en la Iglesia parroquial. / 5º. Es público que quien organiza bailes de canlor y de máscaras en Carnaval es el denunciante Dn. Argimiro Cobas, y más de una vez comprometió a estos, a las hijas de María, contra lo que les está mandado. Sólo a él se le ve con el expresivo que usa en la Iglesia, en las funciones del Teatro, aunque se represente las prohibidas de Juan José, Leyenda del Monje, Verbena de la Paloma y Los descamisados, como acaba de hacer estos días de pascuas en el Teatro, cuyo respecto adjunto acompaño... Los dedos del que dicen nunca se mancharon con tanta inmoralidad. 6º Es un hecho que en el Convento de las monjas y en otras parroquias fuera de la Villa, el Pueblo y Clero entre los músicos hombres, la hija suya tocar el violín causa de murmuración porque dicen que nunca se vio tal cosa, y que un maestro de escuela no debe exponer así

a su hija privándola de inocencia. Y que el Capellán del convento no debía permitirlo; así como no debía permitir que con muchachas del Pueblo mezcladas con otras... tocar y cantar en el plano de la Iglesia del Convento una novena que más que fiesta religiosa es una algarada dirigida por el que, momentos después, va al Teatro con el expresivo a tocar en las Zarzuelas El Gorro frigio y otras. Aquí siempre creímos que las mujeres sólo podían cantar solas sin mezcla de hombres en la asociación de hijas de María y sólo en sus funciones, como sabíamos por el señor López Freire, cura de esta parroquia y no en otras Iglesias sobre todo en oposición a la parroquial, pues se hace esto a la misma hora en que de antiguo se viene haciendo la novena del niño Jesús en la Iglesia parroquial, lo cual no deja de llamar la atención de las gentes del Pueblo. / 7º. Es un hecho que el Capellán de las monjas abandonó la parroquia por ganar la vida en un colegio que dirige un cuñado del Sr. Cobas y esto explica el que consenta lo que va dicho y con las recomendaciones de ese Colegio procura introducirlo a tocar en la Iglesia parroquial incompatible con la profesión de maestro de escuela, que constantemente abandona por lo cual fue ya advertido. / 8º. No hubiera descendido a este terreno sino se pretendiese ofenderme ante Vuestra Eminencia, atribuyéndome hechos notoriamente falsos en cuanto a mi conducta particular. La que merezco como músico no he de referirla yo porque sería inmodestia. La apreciaron músicos eminentes al juzgar mis obras con honrosas calificaciones, muchas de ellas fueron publicadas por las casas editoriales de Romero y Zozaya de Madrid y por la revista Bellas Artes. Conservo varios premios y diplomas como maestro de música y composición, entre ellos dos autorizados por el distinguido y notable maestro de capilla que ha sido de esta Santa Iglesia Catedral, Sr. Trallero, como presidente de los Certámenes a que he concurrido, y si esto no fuese suficiente prueba de mi humilde idoneidad, puede Vuestra Eminencia solicitar el juicio que mis composiciones merecen a D. Francisco Martorel, músico mayor de la banda del Regi-

miento de Zaragoza, que con frecuencia las deja oír en los paseos y conciertos que se verifican en esa Ciudad. / 9º. El deseo de defenderme de los viles ataques que el D. Argimiro me dirige, me obligan, sin pretenderlo, a justificar mi humilde pericia con ciertos detalles, en la profesión a que desde niño me dedico. Y que mis aptitudes para su desempeño han sido unánimemente reconocidas, lo demuestra la acogida que me dispensaron los Sres. constructores del nuevo órgano recientemente colocado en esta Iglesia parroquial, Inchaurbe y Hermanos, al enterarme minuciosamente de su mecanismo con proligidad de detalles de sus efectos y hasta de sus secretos, para que pudiera repararlo de cualquiera avería, defecto o falta de afinación que a lo sucesivo pudiera observar. Y esto no lo conoce el Dn. Argimiro porque no lo ha estudiado ni se lo enseñaron como tampoco pudo conocerlo su padre D. José Cobas, organista que fue durante varios años de esta Iglesia parroquial, a quien se le atribuye con sobrados motivos y datos, la destrucción completa de los dos órganos con que antes contaba esta Villa, uno en la Iglesia del ex-convento de San Francisco y el otro en la parroquial, pretendiendo formar con los útiles de ambos un órgano manuable que no pudo vender su viuda por los innumerables defectos que contiene. / 10. Tengo que enseñar de viva voz los muchachos que cantan, por esta razón no puedo acudir a los maestros que cita el denunciante y que yo admiro. Pero esto no es más que ver la intención dañada del sueldo. / Lo expuesto no tiene por fin más que la legítima defensa de mis trabajos religiosos como organista. Y como se me prohíbe, según se me dice, publicar en los periódicos asuntos de la Iglesia, por caridad / Suplico y acudo en protección a la G. de su Emma., a que se depuren los hechos procedentes y que de en justicia cada uno en su lugar. / El que se le permita como es natural defenderse de un periódico que tan mal trata a un pobre que vive de su profesión y que en el periódico del día catorce alabó. / Es gracia que encarece un padre de numerosa...” (En el escrito faltan las líneas finales).

Fachada principal de la iglesia de San Martín (Noia)

El cardenal-arzobispo de Santiago, José María Martín de Herrera (1889-1922) –cardenal en 1897– nombra en 1894 a Felipe Paz organista de la Catedral. Un año después, se le ofrece la plaza de director del orfeón gallego de la ciudad argentina de Rosario de Santa Fe, además de la dirección de su banda municipal, cargos que no pudo aceptar, dados los compromisos contraídos en Galicia.

En 1896, el 23 de agosto tienen lugar las Fiestas de Noia, en honor de San Bartolomé y San Roque: “Comienzan las fiestas grandes de Noia. La Banda Municipal, dirigida por Felipe Paz Carbajal, da los acordes para el acontecimiento y después ejecutará escogidas piezas hasta la una y media de la tarde. Este concierto

Banda de Noia. En el centro, Felipe Paz Carbajal, y de su mano su hijo Sebastián Paz Ortiz (hacia 1910)

*estuvo precedido por la elevación del globo y de variado fuego de aire*²⁴.

El Programa de festejos dice: Día 23.- *“A las doce de la mañana anunciarán el principio de las fiestas un repique general de campanas y el disparo de algunas bombas de palenque, elevándose al espacio un globo de grandes dimensiones, en la Plaza de la Constitución, seguido de variado fuego de aire, a los acordes de la notable Banda Municipal que dirige el reputado maestro D. Felipe Paz, que ejecutará escogidas piezas hasta la una y media de la tarde”*.

24. R. CORTÉS: “Iluminación veneciana y globos en las fiestas de Noia de 1896”, *El Correo Gallego*, jueves 22 de agosto de 1996, p. 36.

El 8 de agosto de 1897 muere asesinado uno de nuestros más grandes políticos del XIX, Antonio Cánovas del Castillo. El entierro en Madrid resultó algo inusitado, excepcional y grandioso. El Gobierno de la nación propuso un programa del ceremonial a seguir en el entierro del insigne estadista, que fue de inmediato aprobado por S. M. la Reina María Cristina. La disposición oficial decía así: *“Ceremonial del entierro / Aprobado por la Reina Regente del reino en nombre de su augusto hijo el rey (q. D. G.), por Real orden de esta fecha, para la traslación del cadáver de Don Antonio Cánovas del Castillo, presidente que fue del Consejo de ministros, al cementerio de la Sacramental de San Isidro; acto que se verificará el día 12 del*

'corriente a las cuatro de la tarde... El acompañamiento se dirigirá por el Paseo de la Castellana, el de Recoletos, Plaza de Madrid, calle de Alcalá, Puerta del Sol y calle Mayor a la Cuesta de la Vega, a cuya entrada tendrá lugar el desfile de las tropas que se hallan cubriendo la carrera; despidiéndose allí el duelo y continuando el cadáver al cementerio con la guardia de honor de alabarderos, la artillería y el batallón de infantería que preceden al clero, y el regimiento de caballería de escolta...'²⁵. Dos hileras de alabarderos fueron marchando a los costados del féretro.

La impresionante manifestación de duelo por las calles de Madrid contó con la intervención de dos bandas de música: la de Alabarderos y la de Artillería de Madrid. La *Real Banda de Alabarderos* – del Palacio Real – junto a la del *Regimiento I de Ingenieros*, estaba considerada como una de las primeras de España, por cuya dirección pasaron músicos mayores de gran prestigio, como Eduardo López Juarranz, Emilio Vega, Leopoldo Elexpuru. Pues bien, alabarderos y artilleros, durante la fúnebre comitiva, ejecutaron tres marchas fúnebres de Felipe Paz: *Mater Dolorosa*, *El Mártir del Gólgota* y *La Cruz del Redentor*.

La marcha *La Cruz del Redentor* y un pasodoble, *Amor da terra*, fueron publicados por la revista *Bellas Artes*, de Madrid, en julio de 1899.

Por esta época, Felipe Paz pone música al Himno a Galicia, del poeta Andrés Muruais, quien había sido premiado en el Certamen de Pontevedra de 1880, y letra y música son premiadas en La Habana.

También Felipe Paz forma parte de jurados. Con dos grandes, Baldomir y Piñeiro, es nombrado jurado en el Certamen pontevedrés de 1904. Lo mismo sucede en el Certamen de Santiago, celebrado en 1906.

Una de las mejores obras de Felipe Paz, *Unha festa en Galicia*, se escuchará en Francia,

en 1908, en interpretación de la Banda Municipal de París. Había sido ejecutada por la Banda de Santiago de Compostela. Felipe Paz llevó a su esposa Carolina Ortiz a Santiago para escuchar la composición. Enterado el director de la Banda que, entre el público, se hallaba el autor de la obra, le ofreció a éste la dirección de la misma, que Paz aceptó, empuñando la batuta.

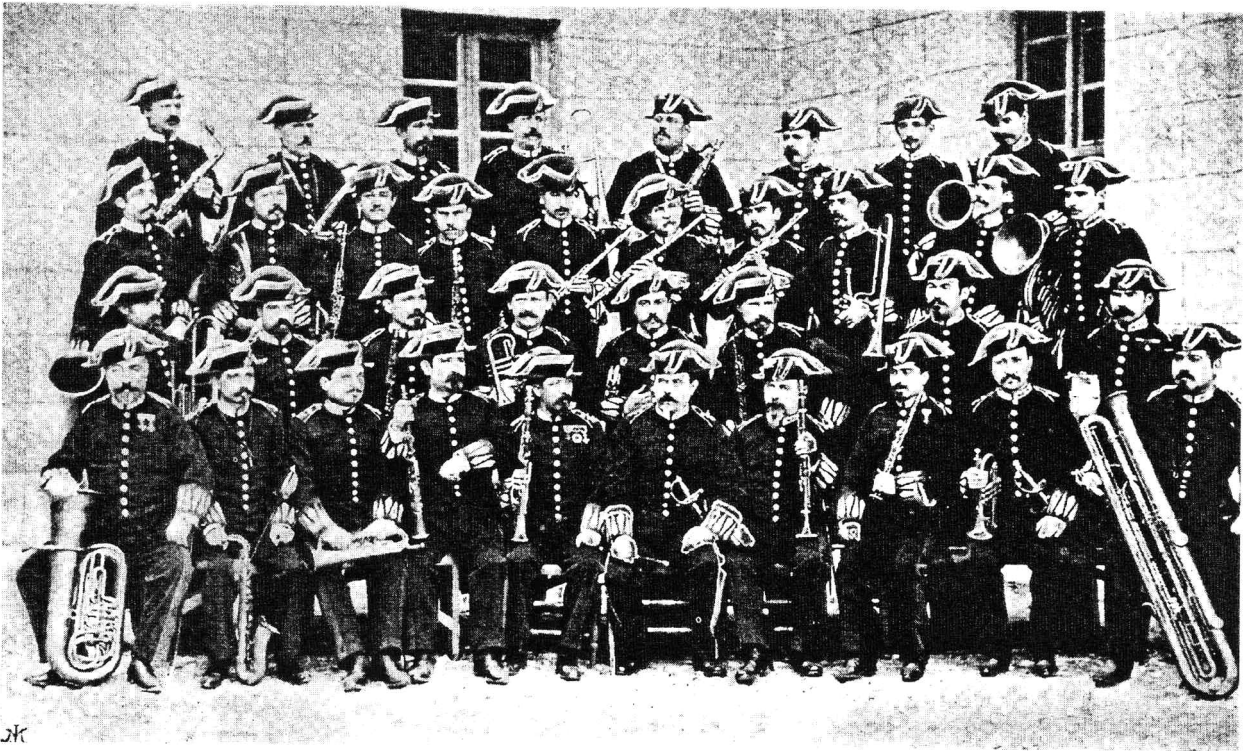
Noia va a reunir sus mejores voces para crear el orfeón. Estamos en 1909, y Felipe Paz logra formar un magnífico conjunto de 36 voces, que llegarían a 50, dando inmediatamente principio a sus actuaciones.

En abril de este año de 1909 se celebran “con gran pompa – como dice *la Gaceta de Galicia*, de Santiago, a través de su corresponsal en Noia (10 abril)–, las funciones de *Semana Santa*, estando los sermones a cargo de muy notables oradores, habiendo asistido a ellos y a las procesiones una concurrencia numerosísima. / El viernes, a las dos y media de la tarde, se celebró en la parroquia de San Martín el ejercicio de las siete palabras que el Redentor pronunció en la Cruz, durante el que ha cantado con afinación y gusto irreprochables, el orfeón “*La Aurora Noyesa*”, dirigido por el reputado profesor don Felipe Paz Carbajal, el coro de las siete palabras del maestro Eslava. Este ha sido el número más interesante de estas fiestas, al que ha concurrido un gentío inmenso, disputándose la entrada en la iglesia desde varias horas antes. / Satisfecho puede estar nuestro celoso e ilustrado cura párroco D. Manuel González Rodal de esta feliz iniciativa, que ha sido por todos los conceptos muy del agrado del pueblo. / El Sr. Paz, e individuos de “*La Aurora Noyesa*”, ha recibido innumerables felicitaciones”.

Otro acontecimiento, por cierto muy desagradable, va a cambiar con carácter definitivo la trayectoria profesional de Felipe Paz: los tres años de estancia en Ponteareas de 1912 a 1914, como director de su Banda de Música, actividad que abandonará a causa de los agravios recibidos de la sociedad “Protección al Arte”.

El mismo Felipe Paz nos informa sobre los hechos ocurridos, que le decidirán a regresar a Noia, donde pasará el resto de sus días.

25. *El Norte de Castilla*, Año XLIII, jueves 12 agosto 1897, p. 2, Núm. 12.796.

JK

La Real Banda de Alabarderos, con su músico mayor, Leopoldo Martín Elexpuru, intérprete de marchas fúnebres de Felipe Paz, en el entierro de Cánovas del Castillo.

En letra de molde deja constancia, en mayo de 1914, de su autodefensa en un amplio artículo que intitula "Insistiendo", y en el que reproducirá varias cartas en su favor debidas a músicos de prestigio, entre ellos, Manuel Hurtado, músico militar, músico mayor de la banda del Regimiento de Zaragoza, quien estuvo destinado en Santiago de Compostela, y Reveriano Soutullo, quien no sólo tenía experiencia en bandas, como músico militar que fue en Murcia, sino que era hijo del director de la Banda de Redondela (Pontevedra), además de un gran compositor, y muy popular ya en estos momentos por varias de sus zarzuelas.

Reproducimos a continuación dicho escrito de Felipe de Paz: "INSISTIENDO / No con ánimo de molestar a nadie, sino con el propósito de defenderme de los rudos ataques de unos cuantos necios, he de continuar la campaña iniciada en el número anterior, porque no quiero

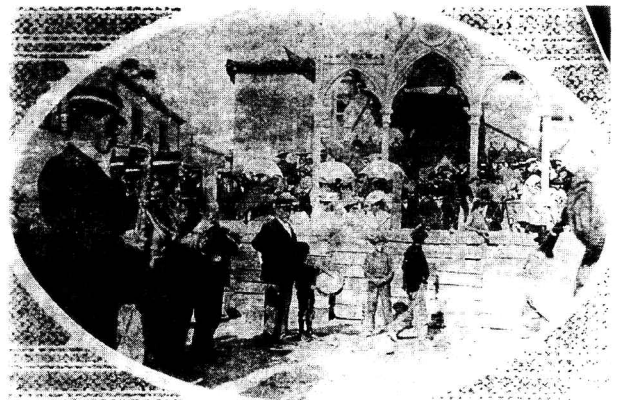
abandonar este pueblo sin poner en claro el atropello que conmigo ha cometido la sociedad "Protección al Arte". / En más de cuarenta años que llevo dedicado al arte musical, ocasión he tenido de conocer bandas y poblaciones de todas las categorías, abandonándolas siempre (como ya demostraré) con la frente muy alta y con barto sentimiento de unas y otras. / Y no ha de ser ahora, ni en este pueblo tampoco, cuándo y dónde yo consienta que unos cuantos majaderos arrojen sobre mi humilde nombre el primer puñado de cieno. / Mi reputación profesional (como también demostraré a su debido tiempo), aunque modesta, la he conquistado en muy buena lid. / Yo soy quien soy, y no lo que algunos pretenden que sea. / Pero dejemos esto y pasemos a aclarar lo que antes hemos afirmado respecto de los educandos, sometiéndonos para ello al criterio de personas competentísimas y de muy sólido prestigio, ya que nuestros razona-

Felipe Paz Carbajal, junto al armonio.

mientos pudieran parecer apasionados a algunos. / Véase lo que dice el notabilísimo director del Regimiento de Zaragoza: / Sr. D. Felipe Paz. / Mi distinguido amigo: Recibí su atenta y enterado de ella, apresúrome a contestar lo siguiente: / “La Gioconda”, “Bohemia”, “Los cánticos de España”, “El puñao de rosas”, “Barquillero”, “Trapera” y “El Bateo”, que V. me cita, es imposible se toquen con los elementos que V. tiene, y para comprenderlo así con sólo ser aficionado basta. / Debe V. dedicarse a ensayar juguetes, que es lo que podrán tocar, y eso machacando mucho. Meterse en obras de la categoría que me cita, es para no obtener resultado alguno, pues los músicos no se improvisan, sino que se van haciendo a fuerza de tiempo y estudio. / El que crea lo contrario ignora por completo lo que es

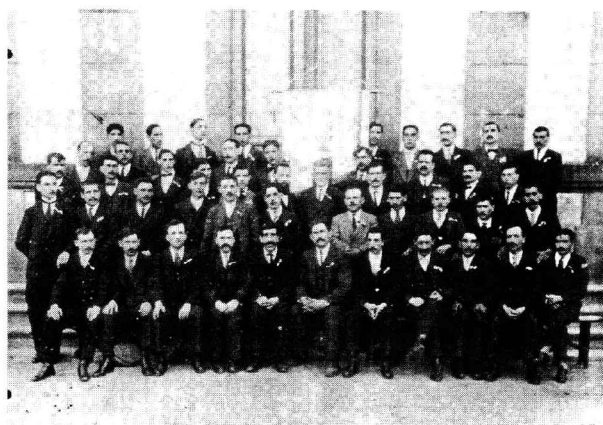
el arte musical y la difícil misión del director. / En cuanto a los educandos, le diré que necesitan de 10 a 12 meses de solfeo e instrumental para poder acompañar bien, y esto si son despejados. / Los que ingresan en este Regimiento, siempre traen conocimientos de solfeo e instrumental, y aún así, hasta después de 8 o 10 meses de enseñanza no pueden tocar un papel cuarto, por lo cual ya puede juzgarse que no es obra de un momento el encauzar una música. / Pueden estar muy satisfechos en ese pueblo de que V. sea el director de la banda, y yo aconsejaría a los señores de esa digna Sociedad no se dejasen llevar de cuentos y líos de algún enemigo suyo, en la seguridad de que tienen en V. un maestro de grandes conocimientos y mucha práctica. / Sin otra cosa por hoy, se despide su aftmo. amigo y s.s./ MANUEL HURTADO. / El muy notable director de “La Lira”, de Ribadavia, dice lo que sigue: / “Mi respetable señor: Ante todo doy a V. las más expresivas gracias por la inmerecida deferencia que me dispensa en la suya. / En cuanto a la música de ese pueblo, estoy de acuerdo con V. No es posible con tan reducido número de músicos ejecutar las delicadas obras que usted menciona; casi será imposible que digan un mal bailable con mediana lucidez. / Nada, D. Felipe, estoy de acuerdo con su buen criterio, porque antes de hacer el ridículo es preferible

Felipe Paz Carbajal, en el centro —el niño tocando la caja es su hijo Sebastián—, con su banda de música en la calle del Curro (Noia), cerrada por palenques y talanqueras, antes de la corrida de toros.

dejarlas para mejor ocasión. / El tiempo que se necesita para que un educando pueda formar parte de la banda, como V. sabe muy bien, no se puede precisar, porque hay que tener en cuenta su aplicación y el instrumento a que se dedique, que también influye mucho.

Ahora bien, más por halagarlos que por lo que puedan serme útiles, todos los años por Semana Santa saco educandos a la calle sea como sea; pero terminado este acto vuelven otra vez al solfeo. / En resumen, entre unas cosas y otras se van dos años, luego entran de lleno en el conjunto de la banda, dando una en el clavo y noventa y nueve en la herradura. / No le molesto más. / Queda de V. affmo. s.s./ADOLFO CAMPOS. / Para terminar, otra carta del señor Soutullo. / "Mi distinguido amigo: Contesto a su carta del 6. / Creo como V. que con los elementos con que cuenta esa banda es imposible, absolutamente imposible ejecutar ninguna de las obras que V. me indica, entre otras "Gioconda", "Boeme", "Barquillero", etc., etc. / Además, en mi concepto, es una lamentable equivocación el obligarle a tocar ese género de obras no contando con elementos suficientes. De esa manera no se depura el gusto del público. / Para que éste llegue a sentir alguna emoción artística ante la audición de una obra musical, es preciso empezar por dársela comprensible, fácil y adaptable al número de instrumentos con que cuenta la banda. Otra cosa, es acabar con el entusiasmo del director y de los músicos, haciendo una labor de educación estética completamente negativa. / Deben pues, en mi opinión, concretarse a tocar solamente bailables de fácil ejecución. / A la segunda pregunta no sé qué contestarle. "¿En cuánto tiempo puede hacerse un músico, aunque sólo sea para acompañar?" / Dificililla es la respuesta. Un músico, un instrumentista regular, necesita algunos años para desempeñar medianamente su cometido; pero uno que salga haciendo BULTO, podrá hacerse en algo más de un año. / Esta es mi opinión, que le expongo con toda sinceridad. / Ordene a su buen amigo y s.s. / R. SOUTULLO. / No se dirá que esas cartas las he inventado yo, ni

El Orfeón La Aurora Noyesa, hacia 1915. Felipe Paz, de pie en el centro delante del estandarte.

que los firmantes no entienden de música, porque eso ya sería el colmo de la necedad y de la "frescura". / Son tres botoncitos que para muestra valen cualquier cosa; tres papirotazos en la nariz de aquellos que no ven más allá de idem y se atreven a censurarlo todo sin entender nada de nada. / Dicen que es una obra de misericordia enseñar al que no sabe; pongámoslo en práctica, a ver si de ese modo conseguimos ganar el reino de los cielos. / Hasta otro día / FELIPE PAZ CARBAJAL. / Puenteareas, Mayo de 1914"²⁶.

Por cierto, Felipe Paz mantuvo correspondencia con Andrés Muruais y con Perfecto Feijoo, el popular farmacéutico pontevedrés y creador de coros gallegos, no orfeones, conocido por el sobrenombre de "el gaitero del Lérez", cuya rebotica fue el centro de reunión de la intelectualidad de Pontevedra. La botica de Feijoo, en la popular calle de La Peregrina, conoció el paso por ella de ilustres figuras de la política, el arte y las letras, como Castelar, Canalejas, Necedal, Pi y Margall, Benlliure, Galdós, Unamuno, Portela Valladares. Unamuno hizo un magnífico dibujo a Perfecto Feijoo, en el que captó, con extraordinaria soltura, su fisonomía y personalidad.

26. Notas puenteareasanas, "INSISTIENDO", Puenteareas, mayo 1914.

A Perfecto Feijoo, Felipe Paz le dedicó una obra para piano, titulada "Unha tarde na romaxe", rapsodia para piano de cantos que cantan os romeiros nas nosas festas. Y esta es la dedicatoria: "Dedicalla en alas de bo querer o Gai-teiro do Lérez, director da tan aplaudida e brillante agrupación Aires da Terra, Don Perfecto Feijoo, o que de cote é seu amigo verdadeiro". El manuscrito se conserva en el Museo de Pontevedra, al igual que el de la Misa de Requiem, que Paz había dedicado a Andrés Muruais, y un Miserere.

A partir de 1914, Felipe Paz vivirá pacíficamente en Noia, dirigiendo su banda de música, el orfeón, coros, y dedicado a la enseñanza.

En enero de 1915, el corresponsal de Noia en el diario de Santiago *Gaceta de Galicia*, con la cabecera "En Noya. / El orfeón "La Aurora

Noyesa".- Segundo concierto", ofrece la crónica del concierto dado por el Orfeón. Y dice así: "En la noche de ayer domingo se celebró en el Teatro de esta villa, un segundo concierto por el orfeón "La Aurora Noyesa". Media hora antes de su comienzo, se hallaban totalmente ocupadas las localidades por lo más granado de todas las clases sociales, abundando muchas preciosas y lindas jóvenes. / Todas las piezas comprendidas en el programa, han sido ejecutadas por la masa coral con verdadera maestría, afinación, buen gusto y perfecta armonía, destacándose por las dificultades musicales que ofrece, el Amanecer, del maestro Eslava. / Han sido repetidas a petición del público, que entusiasmado no cesaba de aplaudir, las gallegadas Escoita un conto y Gaitiña Gallega, letra primorosamente escrita por el literato gallego D. Rogelio Riveiro, con música del director del orfeón y de la banda municipal de ésta D. Felipe Paz Carbajal. / Al final fue repetida entre salvas de aplausos la Aurora de Raventós, dirigida por el joven José Paz Ortiz, hijo del citado profesor, quien ha demostrado grandes y superiores condiciones para el manejo de la batuta, oyendo al final una prolongada ovación, lo mismo que su señor padre por el acierto con que contribuyeron a la formación, dirección y engrandecimiento de la referida masa coral. / El popular comerciante D. Segundo Senra, ha regalado al citado orfeón un bello y modernista estandarte de seda con letras de oro, razón por la que los individuos que lo forman se muestran orgullosos y agradecidos hacia aquél por tan valiosos y espléndido obsequio. Si otros varios imitaran este gran gesto, de seguro que el orfeón progresaría enormemente hasta llegar a ser uno de los mejores de la región. / A la salida del concierto fueron felicitados debidamente los coristas, recorriendo algunas calles de la población, cantando alegres danzas y dirigidos por el joven Pepe Paz fueron sembrando de nuevo la animación y la alegría. / Ahora continuarán los ensayos, reforzados con nuevos y valiosos elementos, hasta la Pascua, fecha en la que visitarán una de las ciudades de mayor importancia

Plana de *El Correo Gallego*, de Santiago de Compostela, en homenaje a Felipe Paz Carbajal.

*de Galicia. / También proyectan el ensayo de algunas zarzuelas entre los individuos que forman el repetido orfeón. / El Corresponsal*²⁷.

Felipe Paz casó dos veces. Tuvo un total de dieciocho hijos, de los cuales llegaron a vivir diez. Todavía vive, en la Argentina, una hija con 97 años. El mayor de sus hijos músicos, Felipe Paz Ortiz, destacado concertista de piano, quien con sus hijos Felipe y Horacio, violinistas, formó un trío, "Los 3 Paz", celebrado en sus actuaciones. Otro de los hijos, José Paz Ortiz, fue compositor, autor de numerosas composiciones religiosas, y director de la Banda Municipal de Noia, organista, director de coros y de una famosa rondalla. Y Sebastián Paz Ortiz, organista de San Martín de Noia, autor de varias misas en castellano y una en gallego. Dirigió asimismo la agrupación *Orquesta Veracruz*, que logró gran éxito. Como violinista actuaba en numerosas zarzuelas, que representaban artistas noieses, y en los descansos del cine mudo, durante doce años.

Compuso villancicos de Navidad en gallego. Con sus villancicos, y al frente del coro del Instituto *Virxe do Mar*, de Noia, obtuvo durante tres años consecutivos el primer premio de composición.

Noia rindió un gran homenaje a Felipe Paz Carbajal, en julio de 1992, en la *Sociedad Liceo de Noya*, en el que intervinieron el presidente del Liceo, José Moas Pazos, el hijo del homenajeado, Sebastián Paz Ortiz y el nieto, Sebastián Paz Suárez. La Banda de Noia fue dirigida por Sebastián Paz Ortiz, en un programa de obras de su padre²⁸. Un año después, el 20 de agosto de 1993, Felipe Paz Carbajal recibió otro homenaje, al descubrir el alcalde en funciones de Noia, Elías Díaz Rechou, la placa que da nombre al *Conservatorio Municipal de Música Felipe Paz Carbajal*, con la actuación de la banda de música interpretando piezas del gran compositor²⁹.

Cerramos esta semblanza de Felipe Paz Carbajal, prometiendo un estudio sobre la excepcional saga de los Paz.

27. "En Noya", *Gaceta de Galicia*, Santiago, 11 enero 1915.

28. *El Correo Gallego*, sábado, 18 de julio de 1992.

29. *Ibid.*, viernes, 20 de agosto de 1993; *La Voz de Galicia*, 20/ VIII/ 93.

BIBLIOGRAFÍA

- ARTERO HURTADO, Alfonso: "Hurtado Muro, Manuel", en *Diccionario de la Música Española e Hispanoamericana*, vol. 5, Madrid, SGAE, 2000.
- ASHBROOK, William; BUDDEN, Julian: *Gaetano Donizetti*, Barcelona, Muchnik Editores, 1988.
- BERTOLAZZI, Roselle: "Semiramide" ("Semíramis"), *La Ópera. Enciclopedia del Arte Lírico*, Madrid, Aguilar S. A. de Ediciones, 1979.
- BUDDEN, Julian; ASHBROOK, William: *Gaetano Donizetti*, Barcelona, Muchnik Editores, 1988.
- CARRÉ ALDAO, Eugenio: *Geografía General del Reino de Galicia. Provincia de La Coruña*, t. II, Barcelona, Casa editorial Alberto Martín, 1929.
- COLUMBU, Simonetta: "Orphée aux enfers" ("Orfeo en los infiernos"), *La Ópera. Enciclopedia del Arte Lírico*, Madrid, Aguilar S. A. de Ediciones, 1979.
- CORTÉS, Rocío: "Iluminación veneciana y globos en las fiestas de Noia de 1896", *El Correo Gallego*, Santiago de Compostela, jueves 22 de agosto de 1996.
- GOSSETT, Philip: *Gioacchino Rossini*, Barcelona, Muchnik Editores, 1998.
- PAZ CARBAJAL, Felipe: "Insistiendo", *Notas puenteareas*, Punteareas (Pontevedra), mayo de 1914.
- PAZ SUÁREZ, Sebastián: *Relación de Obras Manuscritas del Compositor Felipe Paz Carbajal*, Móstoles (Madrid), 1992, inédito.
- SUBIRÁ, José: *Historia y Anecdotario del Teatro Real*, Madrid, Acento Editorial, 1997.
- TURINA GÓMEZ, Joaquín: *Historia del Teatro Real*, Madrid, Alianza Editorial, 1997.
- VARELA DE VEGA, Juan Bautista: "Paz Carbajal, Felipe", en *Gran Enciclopedia Gallega*, t. 24, Santiago de Compostela, Silverio Cañada Editor, 1974.
- VARELA DE VEGA, Juan Bautista: "Pintos Amado, Román", en *Gran Enciclopedia Gallega*, t. 24, Santiago de Compostela, Silverio Cañada Editor, 1974.
- VITOUX, Frédéric: *Rossini*, Madrid, Alianza Editorial, 1989.
- WESTERMANN, Gerhart von: *Antología de la Ópera*, Barcelona, Ediciones Corona, 1969.

CATÁLOGO DE COMPOSICIONES DE FELIPE PAZ CARBAJAL

por

Sebastián Paz Suárez

OBRAS PARA BANDA

PASODOBLES

Amor da terra
Esbelto
San Sebastián
El Capitán
La vida de placeres
Idilio

MUIÑEIRAS

As mozas de Noya
Marica de todos
Floriñas de Maio
Muñeira (Intitulada A correspondencia gallega)

AMERICANAS

Felisa
El primer beso
Viva la libertad
Esperanza
¡Qué divina eres!
Camelia

MAZURCAS

Bonita flor
Travesía
Gloria
La fiesta de los ángeles
Coronada

VALSES

Nido de amores
Carita de ángel
Perfume sevillano
La caridad
¡Oh, mansión divina!
¡Oh, manjar divino!
¡Oh, celestial dulzura!
El ángel del amor
El lirio
Brisas del Tambre
Invocación

Paseo triunfal
El clavel
Flores del Cielo (Tanda de valeses)

DANZAS

Carmiña
Socorro
Adiós Waldiña

HABANERAS

¡Qué hermosa!

POLKAS

Sueños de oro (Gran polka militar)
Sursum Corda
Isidro
Loco de amor
Polka del cuco (Divertimento descriptivo)
¿Quién eres?
Gratitud (Polka militar)
El yunque (Polka imitativa)

JOTAS

¡Qué bonita!
Recuerdo de mi viaje a Zaragoza
Unha festa en Galicia (Sinfonía para banda militar)
Cortegada (Rapsodia de cantos gallegos)
Recordo da miña terra (Rapsodia)
Unha tarde na romaxe de San Campio (Rapsodia)
En San Martín de Sobreiral (Potpurri de aires gallegos)

MARCHAS FÚNEBRES

La cruz
La heroína del Calvario
¡Oh, inocente Jesús!
La Cruz del Redentor
¡Que torrente de amargura!
¡Triste recuerdo!
¡Oh, Sacrum Convivium!
A la memoria de mi maestro D. Antonio Licer
El mártir del Gólgota
Clemencia

La lágrima
Misericordia
Consumatum est
Adiós para siempre
Mater dolorosa
Voló al Cielo
Adiós para siempre
Jesús entre ladrones
La guirnalda
La Reina del Cielo (Marcha regular)
Santísima Trinidad (Marcha regular)
Nazareno (Pasodoble fúnebre)
Oh, admirable Sacramento (Marcha solemne)

OBRAS RELIGIOSAS

Bendita tu pureza
Regina Caeli
Dios te salve, María
Cánticos para los misterios del Rosario
¿Oh, María Virgen pura!
A tí, Cielo bendito
Trisagio a la Purísima Concepción
¡Qué dulce es María!
Gozos a la Santísima Virgen
No cesará mi lengua
Flores a María
Plegaria a la Inmaculada Concepción
Fuente de gracia y pureza
Yo te saludo (Flores a María)
A vuestros pies nos postramos (Plegaria)
Eterno Padre
Ave verum corpus
Trono augusto (Motete al Santísimo)
Letanía a tres voces
Taedet a sólo de Bajo
Oh salutaris a sólo de Bajo
Tantum Ergo y Genitori (a tres voces)
Antífonas
Estación al Santísimo Sacramento
Oh salutaris
Ave María
Miserere (a tres voces)
Oh salutaris hostia
Coro a la Santísima Virgen en su soledad
Septenario de Dolores (a tres voces)
Salve Dolorosa
Coro a la Santísima Virgen de los Dolores
Estaba junto a la Cruz (Coro a la Virgen de los Dolores)

Stabat Mater
Pobre Madre (Villancico para orfeón)
¡Qué torrente de amargura! (Motete a la Soledad)
Villancico a la Santísima Virgen
Flores de Mayo
Gozos a la Virgen del Carmen
Gozos al Sagrado Corazón de Jesús (a tres voces)
Al Sacratísimo Corazón de Jesús
Gozos a S. Luis Gonzaga
Gozos al glorioso S. José
Marcha al Corazón Sagrado de Jesús
Himno para la Entronización del Sagrado Corazón de Jesús
Gozos a S. Antonio
Concebida sois, María
Gozos a la Santísima Virgen
Coro para la Comunión
¿Cuándo te veré en el Cielo?
Ofrezcamos a María, flores
Villancico al Espíritu Santo
Despedida a la Santísima Virgen
Villancico a S. Roque
Gozos a S. Roque
Intermedios religiosos
Oficio de difuntos
Lamento de las almas
Tres Avemarías
Te ofrecen hoy, María
Ofrezcamos a María, flores
El Angelus domini (Ave María a dos voces)
Alegres doncellas
Gozos a la Purísima Concepción
¿A dónde vas, oh nube?
Oh Virgen Sacrosanta
Himno a la Purísima Concepción
Es más dulce tu nombre María
Meditación u ofertorio (Para órgano)
Elevación (para órgano)
Villancico al Corazón de Jesús
Gran coro al Glorioso San Marcos
Improvisación a la Santísima Virgen del Carmen
Villancico a las Mercedes
Desde el Cielo
Himno a San Martín
A este corazón llagado
Motetes a Santa Teresa y Perpetuo Socorro
O Salutaris (Cuatro distintos)
Venid al Sagrario
Viene ya mi dulce amor
Yo soy feliz
Agnus Dei (Solo de tenor)

OBRAS PARA ORFEÓN

Hermosas niñas (Habanera)
Como quieres que te quiera (Jota)
Brisa leve (Polka)
Muñeira
Himno a Galicia
Los sonos de la música
A gaitiña galega
Plegaria al Apóstol
Sobre las olas (Habanera)
Tristezas me dan (Danza-habanera)
Son tus ojos niña hermosa
Por tí deliro (Vals)
Compostela (Pasodoble)
Escoita un conto (Gallegada)
Esta terra feiticeira (Pasodoble gallego)
Unha de paus na romería de S. Campio.

OBRAS PARA PIANO

La cruz del Redentor (Marcha fúnebre)
Amor da terra (Pasodoble)
Cortegada (Rapsodia de cantos gallegos)
Unha tarde na romaxe (Rapsodia de cantos gallegos)
Galicia dos meus amores (Melodía gallega)
Adiós Waldivia (Danza)
Cuplés
Rigodones
En San Martín de Sobreiral
A gaitiña galega

INSTRUMENTACIONES Y ARREGLOS PARA BANDA
POR FELIPE PAZ CARBAJAL

Gran mosaico de cantos portugueses
Ellas y tú

El mantón de Manila (Pasodoble)
Jota de la zarzuela "El dúo de África"
My Queen (Valses)
Un sueño en el mar (Americana)
Zaragoza es un rosal (Jota)
Miserere del Trovador (Arreglado para marcha fú-
nebre)
Misteriense (Vals)
Soy castañera (Pasodoble)
Valses de mi Patria
Matilde (Gavota)
Agua que no has de beber (Cuplés-Pasodoble)
Periodista ideal (Cuplé)
Hortensia Bleu (Suite de valsos)
Amor oculto (Gavota)
Rêves sur l'océan (Fantasía)
Así se quiere mi personilla (Pasodoble)
Melquiades y Mariana (Pasodoble)

MISAS

Misa a dúo de Tenor y Barítono
Misa a tres voces (a la Purísima Concepción)
Misa a dos voces (Coro Hijas de María)
Misa de Requiem (a la memoria de D. Andrés Mu-
ruais)
Misa al Santísimo
Misa a dúo y coros
Misa de difuntos (Coro y orquesta)

VILLANCICOS DE NAVIDAD

Al nacimiento del Niño Jesús
Nació, pastores
A Belén
¡Ay qué lindo!
Venid, pastores

Cervantes nun romántico galego, Jacinto Salas y Quiroga

Xoán Pastor Rodríguez Santamaría

INTRODUCCIÓN

Figura importante do Romantismo español, pois o castelán foi a lingua da súa creación literaria, Jacinto Salas y Quiroga é fundamental para comprender este movemento, debido, sobre todo, á revista que fundou *No me olvides* e a que foi o primeiro romántico español en compilar as súas *Poesías* en 1834. O seu romanticismo ten notas propias que, non obstante, o emparentan con outros galegos que cultivaron o español, como Rosalía de Castro ou Nicomedes Pastor Díaz Corvelle, pero conserva uns riscos privativos na súa forma de entender a literatura romántica, que o fan ao tempo conservador e anticipador da literatura con función social. Na súa poesía non esqueceu o seu país de orixe, do que é boa mostra o poema “*A Galicia*”. Home viaxado, coñecedor do inglés e do francés, foi tamén tradutor, narrador, crítico e dramaturgo. A súa fortuna crítica na posteridade foi relativa, aínda que é brevemente estudado nalgúns manuais, ensaios e repertorios que tratan do movemento romántico español, pero permanecendo nunha semiescuridade até a segunda metade do século XX. Só un artigo de Alarcos Llorach, en 1943 permitiu que Salas y Quiroga comezase a saír da sombra e outro ensaio de Brown en 1953 foi o comezo da súa reivindicación como narrador. Aínda que incluído en repertorios galegos como os de Couceiro Frejomil ou a *Gran Enci-*

lopedia Galega, a crítica do seu país interesouse pouco pola súa obra, aínda que dous dos seus poemas xa foron incluídos por Antonio de la Iglesia no “*Mosaico poético de nuestros vates gallegos contemporáneos*” que figura engadido ao *Álbum de la Caridad. Juegos Florales de La Coruña en 1861* (1862), e só, que saibamos, Otero Pedrajo se interesou polo seu libro de viaxes entre os galegos, aínda que Varela Jácome o inclúe tamén na súa *Historia de la Literatura Gallega* (1951). Houbo que agardar ao ano 2000 para que se publicase en Galicia, en versión galega e castelá, un traballo breve sobre este romántico, da autoría de Cristina Patiño Eirín. Pero o peor para o coñecemento da súa obra é que non se reedita, malia as gabanzas críticas á súa novela *El dios del siglo*. Tamén raramente aparece nas antoloxías de poetas do século XIX, se excluimos a de Jorge Urrutia de 1995.

VIDA E OBRA DE SALAS Y QUIROGA

Naceu na Coruña en 1813, fillo dun maxistrado, e pronto ficou orfo, o que o marcou para toda a vida, dotando a súa poesía dese sentido de perda, de ausencia e de soidade que lle foi tan característica. Proseguiu os seus estudos en Allariz e Madrid, e desta última cidade partirá para Burdeos, recomendado á familia Cabarrús. En Francia chegará a escribir poemas en francés e esta lingua serviralle para algunha das súas traducións. En 1830, con só dezasete anos, pon en escena en Madrid a comedia en verso *Sancho Panza, gobernador de la ínsula Barataria* e nese mesmo ano vai a América, instalándose en Lima, cidade na que continúa a escribir poesía e onde pon en escena o drama en tres actos *Claudia*, en 1831, que non se editará até 1834 no tomo as súas *Poesías*. Volve a Europa, con residencias en Inglaterra e Francia, regresando a Madrid en 1834, o ano en que compila os seus poemas nun volume, que leva un interesante prólogo, no que malia á súa formación francesa, recomenda aos escritores españois volver aos clásicos, pero isto unido a unha chamada a prol da liberdade, cun certo ton

revolucionario. Este tomo de *Poesías* reúne textos do período que vai de 1832 a 1834, textos de alento romántico xa dende os mesmo títulos: “*La luna*”, “*La tempestad*”; a estes tópicos románticos engade características persoais sinaladas logo pola crítica: sentimento sincero, tons melancólicos baseados nun espírito de perda, angustia pola soidade, aínda que ás veces caia nun certo prosaísmo. Os poetas que lle influen van dende os clásicos latinos Catulo, Tibulo, Horacio, pasando polos clásicos españois como Frei Luis de León, para chegar aos románticos franceses e ingleses, é dicir, a Lamartine, Byron, Musset ou Hugo. Os críticos do século XIX non foron moi benévolos con Salas y Quiroga, e así o Padre Blanco García na súa *Literatura española en el siglo XIX* (1891-1896) o cualificará de “*poeta de gusto perverso*” e de empregar un “*lenguaje semibárbaro con pujos de filosófico y trascendental*”. Outros historiadores da literatura prescinden de Salas, como é o caso de J. Fitzmaurice Kelly na súa *Historia de la literatura española* (Madrid, 1913) ou moito máis tarde Juan Chabás na súa *Breve historia de la literatura española* (Barcelona, Joaquín Gil, 2ª ed., 1936). No século XIX tampouco tiveron en conta os autores de manuais e repertorios como Sánchez de Castro na súa *Literatura general y española*, nin tampouco os autores de libros dedicados ao ensino como o de Salvador Arpa y López, na súa *Historia compendiada de la literatura española* (Madrid, 1889).

Nos anos que viviu en Madrid até a súa morte pertenceu ao Liceo e colaborou en revistas como *Guardia Nacional*, *El Artista* ou *El Cisne*, sen esquecer a que fundou co título de *El Iris* e logo *No me olvides* (1837-1838), revista na que colaboraron Pastor Díaz e outro galego, Juan Bautista Alonso, ademais de Espronceda, Zorrilla, Gil y Carrasco, Campoamor, Donoso Cortés e outros nomes fundamentais do movemento romántico; xa Julio Cejador y Frauca na súa *Historia de la lengua y literatura castellana* (14 t., 1915-1922) salientou a importancia desta revista para comprendermos o Romanticismo español, e Montesinos sinalou o papel que cumpriu na introdución da obra de Balzac en España. Tras residir un tempo en Palencia en 1836 e rematar a carreira de Leis, en 1838 viaxa a Andalucía e logo a América, con tarefas diplomáticas en Porto Rico e Cuba, froito das cales será o seu libro *Viages* (1840). Nese ano de 1840 aparece un novo tomo cos seus poemas, *Mis consuelos*, e o seu mellor drama *El Españolito*, aínda que xa en 1838 fixera unha adaptación teatral co título *Stradella*. Pero a súa vinculación ao teatro non será só como autor, pois vai facer tamén labores de empresario e con Zorrilla, Patricio de la Escosura e Navarrete, fundará o Teatro do Liceo. Salas defenderá nestes anos un romanticismo

JACINTO DE SALAS E QUIROGA

cheo de preocupacións sociais, pero cunha visión redentora da poesía, que nos seus anos finais o levará a un certo neotrobadorismo de raíz reaccionaria. Non faltan voces críticas, como a de Derek Flitter, que o fan precursor do Krausismo e da Xeración do 98 polo seu afán rexeneracionista. En 1844 colaborou con tres artigos de costumes (“*El diplomático*”, “*La actriz*” e “*La viuda del militar*”) no famoso volume *Los españoles pintados por si mismos*, que se reeditarán en 1851 e onde figuraba tamén outro romántico galego, Antonio Neira de Mosquera. En 1841 fundara a *Revista del Progreso*, na que apareceu o seu poema autobiográfico “*Leonardo*” e en 1842 foi brevemente diplomático en Holanda, en substitución de José de Espronceda. Neses anos finais colabora en revistas como *El Laberinto*, *El Renacimiento*, *Semanario Pintoresco Español* e dirixe *La Constancia*, ademais de realizar un labor de tradutor para sobrevivir, con títulos como *Del casamiento de la reina* (1845, de Coxe), *Historia de Francia* (1846), *Historia de Inglaterra* (1846) e a fábula “*El roble y la caña*”. En 1847 contrae matrimonio e publica, sen nome de autor, a novela *Los habitantes de la luna*, hoxe case inatopable, e que lle foi atribuída en 1926 por Núñez Arenas nun artigo da revista coruñesa *Alfar*. En 1848 publica unha nova novela, *El dios del siglo*, que Patiño Eirín escribe que “*supón un fito*

na historia da nosa novela”, entendendo nosa como española. Os xuízos de Brown, Rubén Benítez e Sebold son tamén moi positivos respecto desta obra, que, reeditada en México en 1853, supón un elo que une a cadea que vai do romanticismo costumista ao primeiro realismo que comeza con *La gaviota* de Fernán Caballero, publicada en 1849. Trátase dunha novela prerrealista, con dous personaxes contrapostos que simbolizan o poder e a cultura, pero que destaca polas descrições de Madrid, que son algo máis que escenario, pois a cidade se converte nun personaxe, quizais o máis vivo, en toda a obra. De obras coma esta partiron os realistas Galdós e Pereda, e Sebold atopou nela o primeiro *flash-back* da novela española.

Salas y Quiroga foi tamén autor de contos como “*La bayadera*”, “*El mango de la escoba*”, “*El Marqués de Jaralquinto*” e “*El suspiro del ángel*”. Morreu, no esquecemento, en Madrid en 1849.

SALAS Y QUIROGA E A CRÍTICA

Non mereceu ningunha indulxencia o labor literario de Salas y Quiroga para os críticos do século XIX, e se o Padre Blanco o atopaba de gusto perverso e de linguaxe semibárbara, Menéndez y Pelayo cualifícao de “*tipo del romanticismo lúgubre y desmelenado*”. A súa reivindicación, como xa anotamos, comeza con Alarcos Llorach en 1943, quen sinala os seus acertos parciais como poeta, a pesar de caer ás veces en certo prosaísmo e destacando nel o seu carácter sincero, o ton doente dos poemas e o sentido da perda, da soidade e da orfandade. Cando en 1967 aparece en español a *Historia del movimiento romántico español* de Allison Peers, rexorde unha valoración positiva do labor de Salas, pois se destaca nel a importancia que tivo o prólogo ás súas *Poesías* de 1834, cualificándoo de manifesto audaz e explícito deste movemento. Antes destes traballos críticos poden sinalarse outros artigos de intere-

PORTADA DE EL LABERINTO

se como o publicado por Núñez Arenas en *Alfar*, atribuíndolle a autoría de *Los habitantes de la luna*, así como o do Brown reivindicando *El dios del siglo*, novela que caracteriza como realista-romántica; tamén Otero Pedrayo publica en *La Noche* o artigo “*Los Viajes de Salas y Quiroga*”. En 1982 publica Juan Luis Alborg o tomo IV da súa *Historia de la literatura española*, que se ocupa do Romanticismo, e no que para tratar de Salas parte de Alarcos e Brown, lembrando que foi esquecido por Varela e denigrado por Blanco García, pasando logo a basear os seus xuízos positivos sobre a poesía do galego tendo en conta a Peers e a Cejador, para concluír que Salas y Quiroga é un poeta de formación neoclásica que evoluciona cara á liberdade e á sinceridade en literatura, cun fin claro: a misión social, de dirección e ensino, que debe cumprir a literatura; manexa Salas todos os tópicos románticos pero con acentos propios nos temas da soidade e do amor, cun fondo senso do desamparo e da nostalxia, sen tremendismos, lonxe dos negativos xuízos de Menéndez y Pelayo e Blanco García, que non responden ao ton xeral da poesía do galego. Alborg resalta como textos máis valiosos os poemas “*Ni esperanza*”, “*A Galicia*” e “*Leonardo*”, sen esquecer examinar tamén a novela *El dios del siglo*, da que sinala o simbolismo que, non obstante, non diminúe a realidade dos caracteres, situándose nunha acción contemporánea, no Madrid de 1836, sendo a máis realista das novelas do romanticismo, pero que aínda non é un episodio nacional coma os que escribirá Galdós, pois faltan nela os grandes feitos histórico-políticos.

Ermanno Caldera, na *Historia da literatura española II. Desde el siglo XVIII a nuestros días* (1990), estuda a Salas no apartado de líricos menores, a carón de Pastor Díaz e cualifica a súa poesía como non exenta de interese, con predilección polos temas do sufrimento amoroso, expresado por medio da *voluptas dolendi*, moi propio da época.

Quizais un dos ensaios máis importantes para coñecer a mentalidade romántica de Salas sexa *Teoría y crítica*

del romanticismo español (1992), de Derek Flitter, que comeza por estudar o prólogo ás súas *Poesías* de 1834, no que o autor manifesta unha visión idealista da liberdade e da inspiración como fundamentos da poesía, pero no que hai aínda eloxios neoclásicos, unidos aos románticos, cunha grande admiración por Víctor Hugo, a quen dedicará tamén o artigo “*Una visita a Víctor Hugo*” na revista *El Artista*. Malia os eloxios ao poeta francés, critica o excesivo influxo da literatura veciña na literatura española, recomendando volver aos clásicos: trátase pois dun nacionalista cultural español, quizais influído por Agustín Durán. Na revista *No me olvides*, Salas distingue diferentes tendencias románticas, pero censura o romanticismo de fantasmagoría e espectros, así como a afección destrutiva, para el o Romanticismo era un medio de mellora social, vencellado ao rexurdimento espiritual. Tendía ao conservadorismo, de aí o seu rexeitamento do teatro nihilista que na súa opinión practicaron Gil y Zárate e García Gutiérrez e mesmo non dubida en atacar algunha obra de Víctor Hugo por esa causa. Para Salas y Quiroga hai implicacións relixiosas no papel do escritor pois este debe estimular a mellora social e non só destruír. Flitter ve nisto o influxo dun modelo conceptual que arrinca de Vico (1668-1744) e que en España introducira o conservador Donoso Cortés; deste concepto da literatura parten as súas críticas á tendencia romántica ao escepticismo relixioso, ben patentes no artigo “*Religión católica*”, no que censura o materialismo e a irreligiosidade da súa época e no que aconsella empregar a relixión para atraer a paz e a harmonía, sen esquecer a misión social e moral. Salas rexeita o fanatismo político de carlistas e radicais, partindo un ideal integracionista de raíz idealista alemá, co que se converte nun precursor do krausismo que puido ter influído no seu introdutor en España, Sanz del Río. A análise deste crítico salienta tamén a importancia do artigo de Salas “*Influencia en la literatura en las costumbres*”, publicado en *No me olvides* o vinte e un de maio de 1837, onde condena aos escritores inmoraes e destrutivos, cunha forte implicación relixiosa, que o levará ás recensións negativas de obras teatrais como *El paje* e *El rey monje* de García Gutiérrez, *Carlos II el Hechizado*, de Gil y Zárate ou de *Fray Luis de León*, de Castro y Orozco. Flitter revisa tamén a novela *El dios del siglo*, considerándoa rexeracinista, en paralelo con obras de Fernán Caballero e Pastor Díaz, vencellándoos a Böhl de Faber, que quería contrarrestar a ideoloxía radical romántica, restaurando a importancia dunha literatura espiritual non racionalista, o que se manifestou claro na famosa polémica calderoniana. Esta posición de Salas úneo a outros románticos como Gil y Carrasco na común pretensión de recuperar o idealismo espiritual. É, sen dúbida, a obra de Flitter, unha das máis importantes para compren-

dermos a mentalidade de Salas y Quiroga.

Rubén Benítez, ao estudar *El dios del siglo*, tendo en conta os traballos precedentes de Núñez Arenas e Brown, chega a conclusións propias, negando que se trate dunha novela de realismo romántico, e vendo nela influxos de Larra e Espronceda e asemade un xogo de antíteses de orixe romántica. Destacan na obra as críticas á burocracia e a preocupación pola política internacional e o escravismo, pero o mellor son, sen dúbida, as descrições, que mostran influxos de Hugo, Dickens e Sue nas pinturas das clases baixas madrileñas, cun estilo natural e sinxelo para concluír que é novela de valores fóra do común, que merecería ser editada modernamente. Así e todo non deixa de lembrar, con Montesinos, que o costumismo non se pode confundir co realismo, porque a descripción está unida a unha concepción da Historia que nega a dialéctica, que é a base da novela mesma. No mesmo volume Marrast emparenta a poesía de Salas con Lamartine e as *Orientais* de Hugo, con escasas pegadas de Byron, pero cunha sensibilidade profunda e extrema sen o virtuosismo dos modelos, censurando que ao final da súa vida Salas virara cara a un trobadorismo pseudo-histórico propio do romanticismo serodio, sen esquecer que os defectos principais da poesía do galego son a monotonía e as caídas no prosaísmo, chegando ao final a unha postura conservadora sen a rebeldía romántica.

No, polo demais magnífico libro de David Thatcher Gies, *El teatro en la España del siglo XIX* (1996), non se cita a Salas y Quiroga máis que para anotar o seu rexeitamento de *Carlos II el Hechizado* de Gil y Zárate, sen prestar atención ningunha ao seu teatro. Para o seu papel de xornalista atópanse algunhas referencias de interese no traballo de María C. Seoane na *Historia del periodismo en España* (1983). Pero un repaso crítico á figura de Salas non pode ignorar a súa recepción en Galicia,

A GALICIA.

Oh! manso Sil, que entre espadanas corres...
Oh! Miño, que reflexas en tus olas
Palacios antiquísimos y torres,
Bandera de las glorias españolas.
¡Quién pudiera en la noche sosegada
Cuando la luna solitaria brilla
Surcar, bajo el dosel de tu enramada,
Ondas que nunca el huracán humilla.
Y en un batel que coronaran flores,
Siendo remos mis manos cariñosas,
El ángel darte á ver de mis amores
Sobre un altar de záfiro y rosas!
Y ¡quién me diera allí de horas tempranas
Narrar cantando la memoria pía,
Cuando de las incantadas aureanas
El pie en las ondas mi mirar seguía!
Así enlazara á mi placer presente
Recuerdos que aprisionan mi memoria,
Y tejiera en mi pecho dulcemente
Delgado estambre de futura historia.
Pudiera el corazón enamorado
Unir así, por lazos de cariño,
El pecho en que está el mío sepultado
Y el santo objeto de mi amor de niño.
Oh! mi madre! ¡Oh Leonor!... Si desde el cielo
Hay ligaduras invisibles que atan
Corazones formados al modelo
En que todos los dones se retratan;

FRAGMENTO DO POEMA A GALICIA DE SALAS Y
QUIROGA

e cómpre lembrar que xa Antonio de la Iglesia o inclúe con dous poemas na antoloxía anexa ao *Álbum de la Caridad* (1862), os titulados “A Galicia” e “Al río Canasi”, pero hai que esperar á *Historia da literatura gallega* de Benito Varela Jácome (1951) para atopar xuízos críticos sobre Salas y Quiroga, a quen considera un guía da mocidade romántica pola súa revista *No me olvidés*. Xúlgao un poeta desigual, con acertos parciais, con caídas no prosaísmo e nos tópicos románticos, pero cun sentimento sostido e sincero, valorando a súa melancolía e a súa nostalxia do pasado, con especial fincapé nos poemas que xa foran incluídos en 1862 no citado *Álbum de la Caridad*. Atopa mesmo nel algúns recursos expresivos que proceden de Góngora e da *Biblia*, sen esquecer o influxo de Martínez de la Rosa e de Béranger. Nos seus versos ve afán de liberdade, separación das regras e negación do romanticismo máis estre-

En Galicia, deixando fóra o artigo xa citado de Otero Pedrayo, o traballo máis actual é o de Cristina Patiño Eirín (2000), no que estuda con relativa amplitude a obra de Salas, onde cualifica *El dios del siglo* de novela híbrida, difícil de clasificar, situada nesa década de 1840 a 1850 na que se fornecen Galdós e outros realistas posteriores, salientando tamén a importancia de Madrid como personaxe dotado de vida nun texto pluridiscursivo. Os xuízos de Patiño parten de Alarcos, Brown, Rubén Benítez, Alborg, Núñez de Arena, Peers e Sebold.

Pero para estudar a recepción de Salas y Quiroga é necesario tamén lembrar a súa presenza en dicionarios literarios, en enciclopedias, repertorios e antoloxías, pois estes son fundamentais na canonización ou non dun autor. Nada mellor que comezar coa popular *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana*, a popular *Espasa*, que no seu volume 53, de 1926, inclúe ao autor da Coruña, pero provocando algunhas dúbidas. Cita o xuízo de Cejador sobre a revista *No me olvidés* e sinala as principais obras do autor, pero non *El dios del siglo*, que atribúe a un tal José María Salas y Quiroga, do que non aporta datos biográficos, pero que menciona como autor duns *Ensayos poéticos* editados na Habana en 1845 e dun *Compendio de historia antigua*, editado en 1846. Estes datos pasaron logo ao *Diccionario biobibliográfico de escritores* de Couceiro Freijomil, que tampouco cita datos biográficos de José María Salas. Na *Gran Enciclopedia Gallega* ofrécense algunhas precisións útiles, tales como a procedencia de *Claudia* dunha obra inspirada en Florián, *Claudine*, ou o dato de que o poema “Leonardo” apareceu na *Revista del Progreso*, sen esquecer enumerar algúns dos seus contos.

No *Diccionario de la literatura española e hispanoamericana* (1993), dirixido por Ricardo Gullón, a entrada correspondente a Salas foi redactada por Gloria Rey Faraldos, que cita só na bibliografía a Alarcos e que caracteriza a poesía do galego de melancólica, con ton de desamparo e soidade. José M. González Herrán e Ermitas Penas Varela inclúen a Salas y Quiroga na *Cronología de la literatura española III* (1992), o que contribúe positivamente ao coñecemento de Salas, pois a obra é selectiva ao ter que elixir un número relativamente pequeno de autores españois dos séculos XVIII e XIX. Ademais dos datos biográficos cita todas as súas obras agás os artigos e contos, aínda que si os seus cadros de costumes, pero non sinala que algunhas das obras citadas sexan traducións. Tamén Manuel Gomez García o inclúe no seu *Diccionario de teatro* (1997), pero só cita dúas das súas pezas, “*El Españolito*” e “*Claudia*”.

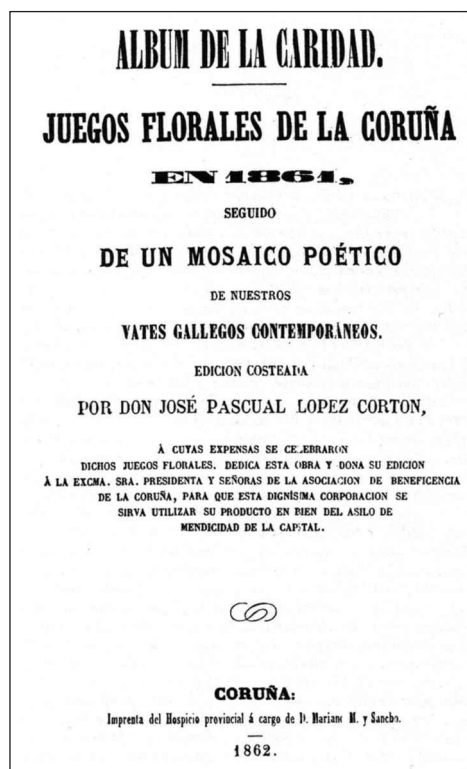
Aparece, iso si, cun tratamento máis amplo no *Catálogo de dramaturgos españoles del siglo XIX* de Tomás

Rodríguez Sánchez, que engade as obras teatrais *Lorenzo*, un drama de 1837 e *Luísa*, unha adaptación de 1838, catálogo que inclúe ademais referencias bibliográficas, o que nos permite coñecer que tamén o galego Francisco Lanza Álvarez o incluíu na súa enciclopedia *Dos mil nombres gallegos* (Buenos Aires, 1953), así como Piero Menarini, con outros autores, no volume *El teatro romántico español: 1830-1850. Autores, obras, bibliografía* (Boloña, 1982), e que xa no século XIX o fixo Eugenio de Ochoa nos seus *Apuntes para una biblioteca de escritores españoles contemporáneos, en prosa y verso*, que se editou sen data en París. Tamén Josefina Rivera tivo en conta a Salas y Quiroga no seu *Diccionario de literatura Puertorriqueña* (San Juan, 1970) e Sainz de Robles no seu *Ensayo de un diccionario de la literatura* (1964).

Poucas veces, non obstante, aparece Salas y Quiroga nas antoloxías, que son fundamentais para a difusión dos poetas e narradores. Se ben en 1862 Salas y Quiroga era antologado por Antonio de la Iglesia e tamén por Leandro Saralegui y Medina en 1886, co seu poema “*A Galicia*” na antoloxía *Galicia y sus poetas*, raramente aparece nas antoloxías de poesía do século XIX, pois mesmo unha antoloxía tan extensa como a editada por Francisco Rico *La poesía española III. Del romanticismo a nuestros días* (1991) exclúe as producións do autor galego. Tampouco Luis Alberto de Cuenca introduce textos de Salas na súa escolma *Las cien mejores poesías de la lengua castellana* (1998), exclusión que xa se dera na homónima antoloxía de Menéndez y Pelayo. Así e todo Salas si foi escolmado por Jorge Urritia na súa *Poesía española del siglo XIX* (1995), pois aparece cos poemas “*El critiano. En Oriente*”, “*Él*” e “*El emigrado*”, e así esta antoloxía é unha das poucas formas accesibles hoxe en día de chegar á obra do autor galego. Menos sorte tivo a narrativa de Salas, pois Rafael del Moral exclúe todas as súas obras da *Enciclopedia de la novela española*. Tampouco o famoso *Diccionario literario* de Bompiani, que é unha referencia importante, ten en conta ao autor galego.

JACINTO SALAS Y QUIROGA E CERVANTES

En 1830 represéntase en Madrid a comedia en verso *Sancho Panza, gobernador de la Ínsula Barataria*, de Salas, que non sabemos se se conserva. A seguinte vez que Cervantes é citado polo autor é no prólogo ás súas *Poesías* de 1834, onde aparece a carón doutros clásicos como fontes cara ás que debían volverse os románticos para escapar do excesivo influxo da literatura francesa, o que é un claro indicador do seu nacionalismo cultural, polo demais típico no Romanticismo, que quizais estivo

ÁLBUM DE LA CARIDAD

influído polas publicacións e as posturas de Agustín Durán.

Pero, para entendermos como vía Salas y Quiroga a Cervantes, contamos cun relativamente longo artigo deste romántico, publicado en 1844 en *El Laberinto*, co título “*Cervantes y sus obras*”. A revista fora fundada polo escritor costumista Antonio Flores e nela colaboraron importantes autores románticos. O traballo comeza facendo un repaso pola vida de Cervantes, en xeral bastante acertado, dado que nesa altura e xa dende fins do século XVIII se coñecen moitos datos da vida do autor do *Quixote*, e a este coñecemento contribuíu Martín Sarmiento, ao conseguir dar coa partida de bautismo do autor de Alcalá. Só sorprende que Salas anote como data da morte de Cervantes o 29 de abril de 1616, cando neses anos se cría que morrera o 23 de abril, aínda que en realidade morreu o día anterior. Pero nesta panorámica interesan algúns xuízos de Salas, e en primeiro lugar, que sinala a orixe galega da familia de Cervantes, apoiándose no Marqués de Mondéjar, xenealoxista que aseguraba

RETRATO DE CERVANTES NO ARTIGO DE SALAS Y QUIROGA

que a familia Cervantes fora unha das máis antigas que ennobreceran o Reino de Galicia. Estes xuízos parten xa do século XV con Juan de Mena e serán tamén apoiados con bastante rigor por Martín Sarmiento en 1761, aínda que Salas non puido coñecer esta obra pois non se editou até 1898. Tamén Vereza, na súa *Historia de Galicia* (1838) afirmaba a galeguidade da liñaxe de Cervantes. Continúa Salas salientando o descoñecemento que se ten da biografía do autor do *Quixote* entre 1598 e 1602.

Sorprende que, no pensamento dun romántico, se dea tanto peso á crenza de que o tema fundamental do *Quixote* fora mellorar os costumes, eliminando a lectura dos libros de cabalarías, pois Salas y Quiroga asegura que a “*afición á esta clase de libros era general, y en manos del vulgo corrían las obras, de que, con tanto donaire, se burla Cervantes*”. Os románticos, en xeral, ao contrario que Salas, van dar un xiro na interpretación do *Quixote*, sacándoo das interpretacións cómicas que se facían no século XVIII, para levar a obra cara a unha interpretación transcendente e esencialista, ás veces vencellando o *Quixote* ao ser de España. Neste sentido Salas é moi conservador e nesa altura de 1844 ten pouco que ver xa coa rebeldía romántica, o que se ve tamén na súa poesía do momento.

Outra opinión sorprendente é a súa seguridade de que a obra non tivera éxito en 1605, o que para el levou a Cervantes ao seguinte: “*Conociéndolo así, compuso Cervantes el Buscapié, sátira ingeniosa y delicada, en que, aparentando criticar el Quijote, daba á sus ignorantes lectores explicaciones, para que entendiesen obra tan maravillosa. La opinión pública varió completamente, y desde entonces fue este libro objeto de la atención del mundo todo, y su autor de la envidia y persecución de los demás autores sus contemporáneos*”. O rumor sobre a existencia de *El Buscapié* corría entre algúns cervantistas dende o século XVIII, pero non se lle daba excesivo crédito, pois ninguén vira nunca a obra. De onde sacou Salas estas afirmacións? Pois é difícil sabelo, porque a falsificación de *El Buscapié* non se producirá até 1848 da man do gaditano Adolfo de Castro, falsificación que causará unha forte polémica, na que participaron importantes escritores españois, mais tamén o galego Manuel Rúa Figueroa. Malia isto, e a que Gallardo e Cayetano Alberto de La Barrera, demostraron a falsidade desta obra, foi costume imprimila co *Quixote* case sempre, polo menos até 1905. Continúa Salas enumerando un importante número de edicións do *Quixote*, entre elas as dúas de 1605 e a de Bowle, de 1781.

Non sente Salas y Quiroga aprecio polo teatro de Cervantes, como o manifesta esta xuízo: “*En los teatros de la Corte representáronse, por entonces, los Tratos de Argel, la Numancia, la Batalla Naval, la Casa de los Celos, y otros dramas de Cervantes que fueron recibidos con mucho aplauso, á pesar del escaso mérito que á nuestros ojos tienen*”. Esta censura ao teatro de Cervantes é aínda de raíz neoclásica, e ten pouco que ver coas posturas doutros románticos que non crían nas regras teatrais do neoclasicismo. Coincide aquí Salas con outros cervantistas do século XIX, como Agustín García de Arrieta, que chega a afirmar, en *El espíritu de Miguel de Cervantes... va añadida al fin de él La tía fingida, obra póstuma del mismo Cervantes* (Madrid, 1814; 2ª ed., París, 1827), que chega a afirmar: “*¿Por qué desgracia, pues, por qué fatalidad, no sólo fue Cervantes el Plauto, o el Molière de su nación, sino que, por el contrario, cuando se dedicó de propósito a hacer comedias las hizo tan insulsas, desatinadas e insoportables, como indignas de su nombre y de la luz pública?*”

Sinala tamén a protección que o galego Conde de Lemos prestou a Cervantes, cualificándoo de “*poderoso señor, natural de Galicia, fue constante favorecedor de Cervantes*”. O Cervantes que interesa a Salas é, fundamentalmente, o do *Quixote*, pois non aprecia nin a súa poesía nin o seu teatro, e as *Novelas exemplares* tampouco merecen moito entusiasmo, “*...sus novelas, en las que*

hai mucha invención y gracia”; o que si reivindica é *Los trabajos de Persiles y Sigismunda*, “...que es, en verdad digno de ser mas conocida de los literatos y estudiosos”.

Conclúe así a súa visión do autor alcalaíno: “*Miguel de Cervantes, orgullo de los españoles, admirado de los extranjeros, menospreciado por sus contemporáneos, y deificado por la posteridad, es un ejemplo mas de la injusticia, ignorancia y ceguedad de los hombres que dejan morir de hambre al mismo, cuya estatua venerarán mas tarde*”.

BIBLIOGRAFÍA

- ALARCOS LLORACH, Emilio: “*Un romántico olvidado: Jacinto Salas y Quiroga*”, *Castilla*, Valladolid, (1943), pp. 161-176, logo en *Ensayos y estudios literarios*, Madrid, 1976, pp. 37-59.
- ALBORG, Juan Luis: *Historia de la literatura española. IV. El Romanticismo*, Madrid, Gredos, 1976, pp. 386-390.
- Álbum de la Caridad. *Juegos Florales de La Coruña en 1861, seguido de un mosaico poético de nuestros vates gallegos contemporáneos*, Madrid, Giner, 1989 (1ª, ed., A Coruña, 1862).
- BENÍTEZ, Rubén: “*Otras formas novelísticas*”, en GARCÍA DE LA CONCHA, Víctor (dir.): *Historia de la literatura española*, vol. 8, *Siglo XIX 1*, coord. por Guillermo Carnero, pp. 643-656.
- BLANCO GARCÍA, Francisco: *La literatura española del siglo XIX*, Madrid, 1909-1912, 3 vols.
- BROWN, Reginald F.: “*Salas y Quiroga. El dios del siglo, novela original de costumbres contemporáneas. Madrid, 1848*”, en *Bulletin of Hispanic Studies*, XXX, 117, (1953), pp. 32-40.
- CALDERA, Ermanno: “*Líricos menores*”, en *Historia de la literatura española. II. Desde el siglo XVIII a nuestros días*, Madrid, Cátedra, 1990.
- CEJADOR Y FRAUCA, Julio: *Historia de la lengua y literatura castellana*, Madrid, Gredos, 1973, 7 v., (ed. facsímile).
- COUCEIRO FREIJOMIL, Antonio: *Enciclopedia gallega. Diccionario bio-bibliográfico de escritores*, Santiago, Bibliófilos Gallegos, III, 1954.
- FLITTER, Derek: *Teoría y crítica del romanticismo español*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992, traducción de Benigno Fernández Salgado.
- GÓMEZ GARCÍA, Manuel: *Diccionario de teatro*, Madrid, Akal, 1997.
- GONZÁLEZ HERRÁN, José M. e Ermitas PENAS VARELA: *Cronología de la literatura española III. Siglos XVIII y XIX*, Madrid, Cátedra, 1992.
- GULLÓN, Ricardo (dir.): *Diccionario de la literatura española e hispanoamericana*, Madrid, Alianza, vol. 2, 1993, pp. 1.492-1.493. A voz de Salas y Quiroga é da autoría de Gloria Rey Faraldos.
- LANZA ÁLVAREZ, Francisco: *Dos mil nombres gallegos*, Buenos Aires, Centro Gallego de Buenos Aires, 1953.
- MARRAST, Robert: “*Otros poetas del romanticismo español*”, en GARCÍA DE LA CONCHA, Víctor (dir.): *Historia de la literatura española*, vol. 8, *Siglo XIX 1*, coord. por Guillermo Carnero, pp. 481-496.
- MENÉNDEZ Y PELAYO, Marcelino: *Estudios en torno al siglo XIX*, Madrid, Atlas, 1944. Edición de Pablo Beltrán de Heredia.
- MONTESINOS, José F.: *Introducción a una historia de la novela en España en el siglo XIX seguida de un esbozo de una bibliografía de traducciones de novelas (1800-1850)*, Madrid, Castalia, 4ª ed., 1980.
- NÚÑEZ ARENAS, Manuel: “*Figuras románticas. El pobre Salas*”, *Alfar*, A Coruña, nº 59, (1926).
- OTERO PEDRAYO, Ramón: “*Los Viajes de Salas y Quiroga*”, *La Noche*, Santiago, nº 11.719, 04-04-1959, p. 8.
- PEERS, E.A. Allison: *Historia del movimiento romántico español*, Madrid, Gredos, 1967, t. II.
- PATIÑO EIRÍN, Cristina: “*Jacinto de Salas y Quiroga*”, en *Galicia. XXXV. Literatura. Escritores galegos na literatura española*, A Coruña, Hércules, 2000, pp. 448-453.
- RODRÍGUEZ SÁNCHEZ, Tomás: *Catálogo de dramaturgos españoles del siglo XIX*, Madrid, Fundación Universitaria Española, 1994, p. 531.
- SALAS Y QUIROGA, Jacinto: “*Cervantes y sus obras*”, *El Laberinto*, Madrid, I, nº 14, 16-05-1844.
- SARALEGUI Y MEDINA, Leandro de: *Galicia y sus poetas*, Ferrol, 1886.
- SEBOLD, R.P.: *De ilustrados y románticos*, Madrid, El Museo Universal, 1992, pp. 121-125 e 127-131.
- SEOANE, María C. e María D. SÁIZ (Eds.): *Historia del periodismo en España*, Madrid, 1983.
- S.S.: “*Salas y Quiroga, Jacinto*” e “*Salas y Quiroga, José María*”, en *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo Americana*, Madrid/Barcelona/Bilbao, Espasa-Calpe, 1926, t. 53, p. 169.
- S.S.: “*Salas y Quiroga, Jacinto*”, *Gran Enciclopedia Gallega*, Xixón, Silverio Cañada, 1974 ss., t. 27, p. 158.
- THATCHER GIES, David: *El teatro en la España del siglo XIX*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996. Traducción de Juan M. Seco.
- URRUTIA, Jorge (ed.): *Poesía española del siglo XIX*, Madrid, Cátedra, 1995.
- VARELA JÁCOME, Benito: *Historia de la literatura gallega*, Santiago, Porto, 1951.

Atacando muros; graffiti

Agustín Agra

Sería en extremo difícil rastrexar a orixe dese costume consistente en escribir en portas e paredes ou en pintar sobre os muros. Non sei se un petroglifo é un graffiti ou se quen debuxou un bisonte nunha cova estaba a facer unha pintada; ou viceversa. Tampouco resulta doado distinguir entre ambos termos, graffiti e pintada; malia que quizais o primeiro teña unha intención máis artística e o propósito da segunda sexa o de amosar un texto cun contido político ou social –algún tan coñecido como aquel que se popularizara durante as revoltas de París de maio do 68, e que agora non relacionamos cunha mensaxe escrita na parede: *L'imagination au pouvoir*–. Máis doado para min é o concepto de mural. Quen non ten en mente imaxes de Belfalst ou d'A Habana, cos seus centos de paredes pintadas con temas revolucionarios ou, sen ir tan lonxe, quen non recorda os que durante anos vestiron a Porta da Vila?

Seica xa entre os romanos estaba moi estendido o costume de escribir sobre muros e columnas. Atopáronse múltiples inscricións en latín vulgar con

consignas políticas, insultos e declaracións de amor, xunto cun amplo repertorio de caricaturas e debuxos en lugares como as catacumbas de Roma ou as ruínas de Pompeia, onde quedaron protexidos pola cinza volcánica. Coñécense multitude de exemplos de época máis recente, feitos a mor parte deles por viaxeiros e xentes do mar, que durante os seus periplos deixaban constancia do seu paso mediante os seus pseudónimos ou iniciais marcadas sobre as pedras.

Cando, para a primavera do ano 1943, as tropas norteamericanas entraron en Túnez durante a campaña de África, atopáronse por primeira vez co graffiti: *Kilroy Was Here*. A típica representación amosa unha cabeza e unhas mans asomándose sobre o borde dun valado. Tanto nos seus avances por Italia como por Francia, e finalmente en Alemaña, volvérono atopar unha vez tras outra. Nunca se soubo quen fora o seu autor; aínda que se cre que se trataba dun soldado dunha unidade de Ohio. Despois da guerra o nome *Kilroy* popularizouse sobre os cadernos dos estudantes chegando mesmo a facerse sinónimo de graffiti.

En 1960, *Cornbread* comezou a graffitear enchendo coa súa firma as paredes da cidade norteamericana de Filadelfia para chamar a atención dunha rapaza que lle gustaba. As súas actividades foron moi logo rexistradas pola prensa, creándose unha retroalimentación entre ambas; de cando en vez os xornalistas suxerían unha idea que logo *Cornbread* levaba a termo –alguén dixo que sería fantástico que deixase a súa firma sobre o jet dos Jackson Five cando estes aterrasen na cidade; *Cornbread*

fíxo e a prensa publicouno—. Foron moitos os que comezaron a pintar seguindo o seu exemplo, pasando de poñer a firma en calquera lugar a procurar os lugares máis altos ou máis inaccesibles. A finais dos 60 producírase unha auténtica explosión de nomes sobre as paredes dos edificios da cidade facendo pensar que unha nova forma cultural estaba a nacer en Filadelfia.

Para 1971 as primeiras firmas comezaron a encher os vagóns do metro de Nova York. Dende aquela coñécese como *tag* –etiqueta– a unha firma, normalmente unha abreviatura ou simplemente as siglas; unha forma máis rápida e menos perigosa de deixar a pegada, pois é frecuente que non dea tempo de rematar o graffiti na súa totalidade. Aquela primeira xeración de graffiteiros neiorquinos engadínlle un número ao nome que escolleran; a maior parte deles reflectía a numeración da rúa na que vivían, e, malia que adoitaban facerse dun xeito rápido e fácil de ler, tal e como o artista saía do tren, un *tag* é moito máis que unha simple firma; é unha maneira de expresar o propio estilo.

Máis tarde o graffiteo destes *tags* comezou a sufrir unha evolución no estilo. *Lee 163*, foi o primeiro que uniu as letras para así converter a súa firma nun logo. *SuperKool 223* inspirouse na burbulla dos bocadillos dos cómics para poñer nubes arredor da firma. *Baby Face 86* púxolle unha coroa e *Topcat 126* desenvolveu un estilo de caligrafía ao que chamou *Estilo Broadway*. Logo contornáronse os nomes, espesáronse cun inxector de aerosol industrial e moldeouse un grosor para o alfabeto que fose máis maleable. A finais de 1972 *Phase 2* desenvolveu unha auténtica obra mestra escribindo o seu nome en letras grandes, ocas pero ben formadas, coloreadas e perfiladas, que bautizou como *letras pompa* –*Bubble Letters*–.

Para 1974 fundouse a *United Graffiti Artists*, que conseguiu que os medios de comunicación lles prestasen certa atención. Richard Goldstein escribiu un artigo para unha revista na que incluía un bo feixe de fotos lanzando á fama a toda unha xeración de graffiteiros. A popularidade aumentou coa publicación de *The Faith of Graffiti* (A fe da pintada); un libro no que se amosaban numerosas fotos con firmas elixidas ao chou. Isto levou a que nalgúns círculos o graffiti comezase a ser visto como unha arte. En 1977 a emisora de televisión ABC amosou en que estado se atopaban os trens do metro neiorquino. É posible que fose isto o que levou en 1978 á MTA (Metropolitan Transit Authority) de Nova York a comezar unha loita encarnizada contra o graffiti. Tomáronse medidas como instalar novas vallas máis sofisticadas nas cocheiras dos vagóns de metro, recubrir os vagóns con pintura resistente e aumentar a vixilancia. Promulgáronse leis restrinxindo a venda de pintura aos máis novos, obrigouse aos vendedores a gardar a pintura baixo chave e endurecéronse as penas contra os graffiteiros. Aparte desta guerra coa MTA, xurdiu outro factor antagonista, o crack, que non só se fixo dono da Gran Mazá senón que trouxo consigo todo o que rodea a un mercado negro: cartos e violencia. Non bastou con ter ás autoridades en contra. Os medios de comunicación, a través en moitos casos de campañas políticas, atacáronos na prensa e na televisión, intentando concienciar á xente do mal que as pintadas provocaban. A propia sociedade empezou a volverlles as costas xurdindo brigadas e asociacións de veciños antigraffiti. A resistencia foi inútil. O graffiti comezou a decaer. Había que zafar; uns poucos buscaron artimañas para seguir adiante, outros deixárono, e outros aínda tomaron a alternativa de cruzar o Atlántico cara a Europa, dando a coñecer, xunto coa difusión nos medios, este arte de rúa no vello continente. Para setembro de 1989

limpouse o último vagón, o metro da Cidade de Nova York estaba basicamente limpo.

Tampouco nos levemos a engano. Para entón, malia as dificultades dos artistas neoiorquinos, o graffiti había tempo que se espallara polo mundo. Imitáranse algúns modelos pero apareceran tamén un sen fin de innovacións.

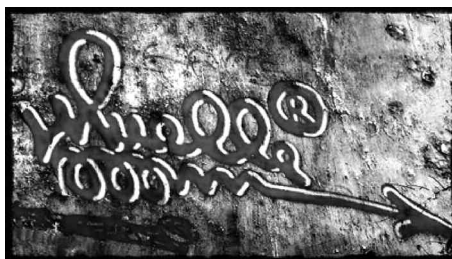
Aínda que xa había precedentes, a partir de finais dos anos 80, e en especial dos 90, adoptáronse novas técnicas. Algunhas delas foron a utilización do aerosol con patróns e o pegado de carteis e adhesivos. Con elas parte do traballo artístico facíase na casa. Logo, na rúa, o traballo era máis rápido, reducíndose o tempo no que o artista estaba exposto a ser descuberto. O patrón ou *stencil* faise recortando un modelo que se traza sobre algún material lixeiro, como o acetato, que permite pintar de xeito rápido un motivo repetido. Frecuentemente se utiliza en combinación cun texto provisto de certo ton social ou político. Os *plantillazos* adoitan amosar un formato máis reducido que os graffitis convencionais e, malia que non sempre é así, supoñen unha volta ao carácter crítico por encima do espírito artístico que anima outras formas de graffiti.

En España o *tagging* con aerosois empezou dunha maneira peculiar, ao

NOIA. 2007

parecer de xeito espontáneo, mentres que no resto de Europa foi por influxo estadounidense. A primeiros dos 80, en plena movida madrileña, varios rapaces novos comezaron a graffitear nas rúas e no metro, con rotuladores primeiro, con aerosois despois. *Muelle* (Juan Carlos Argüello) foi o primeiro en aparecer, arredor do ano 1980, e nos anos seguintes fixérono outros como *Bleck* (a Rata) e *Glub*. Tratábase dun movemento non organizado, con moito respecto entre eles, ao que se chamou *graffiti autóctono madrileño*, ou tamén, dunha forma un tanto despectiva, *flecheros*, pola inclusión de frechas nas súas firmas.

MADRID. RÚA MONTERA

Para 1982 ou 1983 os estilos de graffiti xa eran similares aos do resto de Europa e Estados Unidos. Nos 90 apareceu unha marca de sprays especializados para graffiti, Montana, os cales permitiron a accesibilidade a unha pintura de calidade a un prezo accesible. Dende entón as publicacións, vídeos e páxinas web sobre o tema son innumerables; moitas autoridades locais destinan superficies para a súa execución, e mesmo financian concursos, exhibicións ou festivais de graffiti dentro das súas actividades culturais, parecendo dar a entender que algo nas mentalidades, malia que aos poucos, vai cambiando.

Son dos que coída que a maior parte das veces as preguntas levan a máis preguntas. Comecei preguntando e confesando unha parte da miña ignorancia, acabarei dicindo que tampouco sei cando apareceu na vila a primeira pintada –quizais me falte algún ano para poder articular a resposta axeitada–, pero si sei que as recorde dende ben cativo situadas en lugares estratéxicos, e tamén que en cada ocasión en que saí da casa aparecen ante min. Hai de todo, como en case todas as cousas, dende as máis cutres até as obras de arte a cada cal máis sorprendente. Pola miña parte hai tempo que teño a miña propia resposta, é cousa de cada quen acadar a súa. Graffiti, cultura urbana. Arte ou vandalismo?

Antón Rodríguez Gallardo

O movemento insurreccional de outubro do 34. A súa incidencia en Boiro.

Durante as semanas que precederon a outubro de 1934, cando o goberno da República presidido por Lerroux xa tiña iniciado a súa deriva cara á dereita, fíxose patente que as Executivas estatais do *PSOE*, *UGT* e *Juventudes Socialistas* viñan preparando un movemento insurreccional. Dende a súa saída do Goberno, a finais do verán de 1933, os socialistas foran evolucionando dende as posicións reformistas iniciais ata as posturas revolucionarias que agora defendía baixo a influencia de Francisco Largo Caballero e ante un panorama dominado polo endurecemento da represión contra os traballadores da esquerda, a paralización das medidas sociais e a conspiración monárquica en marcha.

A este proceso de radicalización, do que se desmarcaba o sector liderado por Julián Besteiro, contribuíra decisivamente a aparición na escena política da CEDA, un partido dereitista de masas, non republicano, que ansiaba unha patria totalitaria inspirada na “*gloriosa tradición española*”, e se declaraba disposto a liquidar a revolución; ou sexa, a obra das Cortes Constituíntes, do Goberno de coalición de socialistas e republicanos da esquerda que dirixira o país no bienio 1931-1933. O seu triunfo nas eleccións de novembro do 33, ás que acudira en unión a varios partidos monárquicos e de extrema dereita nunha fronte antimarxista, ía convertela na forza con maior representación no Parlamento e, en consecuencia, situáa en disposición de desmantelar a política do Bienio Progresista.

O receo da esquerda, tanto obreira como republicana, incrementábase en maio de 1934, cando se filtraba á prensa a entrevista que un comisionado do líder da CEDA Gil Robles mantivera co rei Afonso XIII no seu exilio de Francia. Esta noticia, publicada en ABC (6 xuño 1934), confirmaba as intencións cedistas de propiciar a restauración monárquica unha vez acadara o Poder. Santiago Herrero Galindo (1956) afirma que durante este encontro o enviado cedista “*explicó al Monarca la posi-*

ción de su partido y éste quedó muy complacido y de acuerdo con lo que se decía, no sin antes hacer grandes elogios de la CEDA, de Gil Robles, y de lo mucho que esperaba de la organización populista”. Pola súa parte, o historiador franquista J. Arrarás (1965) pon de manifesto igualmente a existencia de negociacións secretas entre a CEDA e o Rei, informando, ademais, dunha entrevista anterior, celebrada en París en xuño de 1933, na que o propio Gil Robles en persoa lle asegurara a Afonso XIII que a República non se consolidaría, pero había que esgotar todas as vías legais para amosar a súa imposibilidade en España.

A realidade política emanada das eleccións a Cortes de novembro do 33, na que o Partido Radical gobernaba co apoio parlamentario e as esixencias da CEDA, podía supoñer, pois, algo máis que a revisión e desmantelamento progresivo da obra das Cortes Constituíntes. Podería derivar na restauración monárquica, o que moi probablemente significaría unha radical involución, que non estaba disposta a permitir a esquerda.

A política reaccionaria levada a cabo, especialmente a referida á lexislación social e laboral, truncaba as arelas de cambio das bases obreiras e incrementaba a radicalización das súas organizacións, nun momento no que a onda de involución autoritaria que inundaba os parlamentos de Europa Occidental,

derivara nalgúns casos, como na Alemaña de Hitler ou a Austria de Dollfuss, en brutais represións contra os partidos comunista e socialdemócrata. Chegado o verán daquel ano 1934, na rúa xa se pregoaba a ameaza de que se a dereita entraba no Goberno habería un levantamento xeral das masas obreiras.

Lonxe dos centros de Poder e as súas intrigas, mais non á marxe do ambiente político e social do momento e da preparación do gran movemento insurreccional obreiro, nas proximidades de outubro do 34 por Boiro circulaban chismes sobre a preparación dalgún tipo de acción por parte da descontenta esquerda local. O escuro panorama laboral que angustiaba aos traballadores asalariados boirenses mediada a Segunda República, agudizábase no caso dos afiliados ás sociedades adheridas á Casa do Pobo, que vían como os seus principios políticos e sindicais constituían un atranco á hora de atopar emprego. A arbitrase da alcaldía nos conflitos laborais rara vez os favorecía, e ante o exceso de man de obra os patróns, na súa lóxica empresarial, seleccionaban aos obreiros menos reivindicativos. Ademais dos problemas coa empresa concessionaria das minas de Lampón, que o 1º de maio derivaran nunha liorta na propia explotación, nos meses centrais de 1934 os socialistas denunciaban ante a Delegación provincial de Traballo a discriminación que sufrían os xornaleiros de “*La Fraternidad*” por parte dalgúns patróns, e tamén daban conta no Goberno Civil dos problemas derivados das contratacións nas obras de reparación do tramo boirenses da estrada de Padrón a Noia, onde se viñan producindo fortes desavinzas entre a *Unión de Canteros y Oficios Varios* e o autodenominado autónomo *Sindicato Obrero* debido ás quendas de traballo. O malestar dos socialistas chegaría tamén á prensa, especialmente ao semanario da Barbanza *La Lucha*, onde quedaría plasmado o seu desacordo co proceder do *Sindicato*

ASPECTO DO BARRIO BOIRENSE DE CIMADEVILA CONTRA OS ANOS 30.

Obrero, ao que vinculaban cos patróns e caciques da localidade.

Nun contexto de crispación e malestar xeneralizado, con rumores publicados na prensa conservadora de que os socialistas boirenses tiñan un arsenal de armas, aparecían na mañá do 7 de setembro unha chea de pintadas contra o Goberno e as xerarquías católicas, que a alcaldía, atribuíndoas aos socialistas, denunciaba ante o Gobernador Civil: “*En la mañana del viernes 7 del corriente –informaba o alcalde Benito Calo-, aparecieron fijados en la Iglesia parroquial, Sindicato Agrícola de Boiro y otros edificios, los siguientes rótulos: No queremos ladrones en el poder. Pedimos el poder para los socialistas. Muera el Papa. El cura os engaña, fijaros en la doctrina de Cristo, y otros, con grandes caracteres y que debieron ser escritos la noche del jueves o en las primeras horas de la mañana de ayer*”.

A partir deste momento a alcaldía vai intensificar o control sobre as actividades dos socialistas, sendo a mínima circunstancia obxecto de investigación; mesmo as xuntanzas daquelas noitiñas de setembro ao pé da ferraxería do dirixente Juanito Somoza *O Chono*, onde, segundo argumentaba o alcalde Benito Calo á Garda Civil para solicitar maior vixilancia, grupos de mozos cantaban o “himno soviético” e daban vivas á revolución social.

O temor do rexedor boirenses ante o ambiente daqueles días previos a outubro, levábase a solicitar do Goberno Civil poder seguir conservando a súa licenza de armas, nun momento no que as autoridades gubernativas declaraban caducadas as licenzas de armas para alcaldes e concelleiros.

Alleos ás sangrentas liortas dos comeneiros do monte Peón, que tinguiran de sangue o verán boirenses do 34, ás supostas conspiracións socialistas ou ás desavinzas de obreiros e xornaleiros en competencia por rebentarse a

BENITO CALO, ALCALDE DE BOIRO DURANTE O PERÍODO REPUBLICANO.

JUANITO SOMOZA, SECRETARIO DA AGRUPACIÓN SOCIALISTA EN OUTUBRO DE 1934

traballar, mozos e mozas de familias acomodadas da localidade estreaban a inicios de setembro a comedia *Muros de Oro*, orixinal do boirense Ramón Fernández Mato, daquela Gobernador Civil de Jaén. O éxito da representación, celebrada en Cimadevila no teatro-cine de Isabel Maestre, era compartido pola tuna da *Juventud Católica*, que amenizara os entreactos, e o coro de nenas que pechaba a velada. Era o contrapunto sereno e señorito a unha vida pública dominada pola efervescencia da reivindicación obreira.

Cando o primeiro de outubro, tras o parón estival, se reinicia a actividade parlamentaria nas Cortes, José María Gil Robles, Xefe cedista, anunciaba formalmente a retirada do apoio do seu partido ao presidente Ricardo Samper. Esta crise desembocará na inmediata formación dun novo Goberno encabezado por Alejandro Lerroux, que, xunto a sete ministros do Partido Radical e un agrario, incluírá a tres da CEDA (Xustiza, Traballo e Agricultura).

A entrada no Goberno dos ministros da CEDA sería interpretada polas Executivas do *PSOE* e *UGT* como un paso máis no camiño da dereita non republicana cara ao control do Goberno e a consecución dos seus obxectivos reaccionarios. En consecuencia, e como xa se viña anunciando, o día 5 os socialistas declaraban a folga xeral revolucionaria en todo o Estado. O Goberno, en alerta dende días atrás, respondía coa proclamación do estado de guerra e a mobilización do Exército. Aproveitando a conxuntura, o día 6 o Goberno da Generalitat de Cataluña proclamaba o Estado Catalán dentro da República federal española, pero ás poucas horas, reducida unha feble resistencia, sería restablecida a normalidade. A folga sería secundada masivamente nas principais cidades e tamén en moitos pobos e vilas, mais na maioría dos casos non pasou dun paro laboral de distinta intensidade e duración, non exento de episodios de violencia e, nalgún caso, vítimas mortais. A excepción estaría en Asturias,

especialmente na súa cunca mineira, onde a alianza dos uxetistas cos anarcosindicalistas e comunistas orixinaba o único movemento armado con trazas verdadeiramente revolucionarias. Para sufocalo sería necesaria a intervención do Exército, incluídas a aviación, varias unidades da armada e as súas tropas de elite africanas. A denominada Revolución de Asturias, dominada definitivamente entre o 18 e 20 de outubro, saldárase con cuantiosos danos materiais e numerosos feridos e mortos por ambas partes, e deixaba nos revolucionarios unha secuela de represión desmedida por parte das forzas gobernamentais.

Contradicindo unha vez máis as infundadas informacións de que dispoñían as autoridades locais, en Boiro nin se atoparon armas nin houbo violencias. Con todo, a aparición o día 7 dunhas follas propagandísticas cualificadas pola prensa conservadora como “*en extremo subversivas y difamadoras contra el Gobierno y su autoridad*”, fora suficiente para que o Goberno Civil ditara orde de arresto contra os irmáns Juan e Victorino Somoza Rebollido, naquelas datas secretario da *Agrupación Socialista* e secretario de actas das *Juventudes Socialistas*, respectivamente, e contra Juan Outeiral Outeiral, vicepresidente da *Agrupación Socialista*, como presuntos autores e distribuidores daqueles panfletos. Uns días despois, e polo mesmo motivo, eran tamén localizados e detidos o secretario da *Unión de Canteros y Oficios Varios*, José Iglesias Peiteado, e outro dos irmáns Somoza Rebollido, Felipe, con cargo de vocal da *Agrupación Socialista*. Todos eran destacados activistas do socialismo boirense, e hai que entender as súas detencións, en ausencia de motivos de peso, como de carácter preventivo ante o temor de que propagaran a insurrección. Postos a disposición da autoridade militar, serían finalmente trasladados, segundo lle confirmaba Victorino Somoza a Elixio Vilaverde (1995), á

O GREGO CLEMENTE MOREIRA ENCABEZOU UNHA ENCARNIZADA CRUZADA CONTRA A ESQUERDA LOCAL.

JUAN OUTEIRAL, VICEPRESIDENTE DOS SOCIALISTAS BOIRENSES EN OUTUBRO DE 1934

prisión da Coruña, permanecendo presos tres meses sen xuízo nin explicación algunha.

No resto da bisbarra, segundo informaba a prensa, a mobilización obreira tampouco tería demasiadas repercusións. Os feitos máis destacables producíanse en Noia, onde os folguistas da Central Eléctrica do Tambre serían detidos polas forzas da Garda Civil e obrigados, baixo vixilancia policial, a reintegrarse ao traballo co fin de que a Central, abastecedora de enerxía eléctrica da maioría da provincia, seguira operativa. Con todo, as detencións preventivas deberon levar a prisión a moitos directivos das organizacións da esquerda obreira, e incluso, como defende Xesús Santos (2005) para o caso de Rianxo, das agrupacións galeguistas.

Como anecdótica pódese considerar a proclamación do comunismo libertario na veciña Illa da Arousa, que durou

tanto como tardou en atracar no seu peirao o vapor coas forzas da orde desprazadas dende Vilagarcía. Despois de realizar uns disparos intimidatorios, as forzas detiveron aos membros do goberno nomeado naqueles días e do comité revolucionario. En xornadas sucesivas practicaríanse novas detencións, ata superar a vintena.

Das informacións facilitadas naqueles momentos por “*La Voz de Galicia*” (13 outubro 34), dedúcese que nas principais cidades galegas a folga xeral, secundada masiva e pacificamente na maioría dos casos, transcorreu sen incidentes de gravidade, salvo en Ferrol, onde resultaban tres persoas mortas, entre elas o director do periódico socialista “*El Obrero*” Angel Mato Peña. Mais do mesmo xeito que no resto do Estado, exceptuados o caso asturiano e a romántica declaración da Generalitat de Cataluña, non houbo mostra algunha de insurrección revolucionaria.

O movemento insurreccional de outubro de 1934 planeado pola beira radical dos socialistas, que lideraba Francisco Largo Caballero, remataba en fracaso, ben porque as masas obreiras non entenderon ou non quixeron entender os postulados revolucionarios, ou ben, caso da cunca mineira asturiana, por derrota militar. En calquera caso, as consecuencias inmediatas para o PSOE e a UGT, e mesmo para os republicanos de esquerda, foron enormes: encarceramento para moitos militantes e dirixentes, exilio para outros, clausura das Casas do Pobo, prohibición das súas organizacións, acoso aos sindicatos, prensa censurada ou suspensión da autonomía de Cataluña, entre outras.

No caso boirense hai que sinalar que como secuela dos sucesos de outubro, despois de ser rexistrados polas forzas da Garda Civil e requisada, xunto a outro material, a súa documentación, a primeiros do mes de novembro eran clausurados por orde gubernativa os centros socialistas de Boiro e Escarabote, ao tempo que quedaban disolvidas as agrupacións que ata a data alí viñan funcionando: *Sociedad Agraria La Fraternidad*, *Unión de Canteros y Oficios Varios*, *Agrupación Socialista* e *Juventudes Socialistas*, por un lado, e *Centro Obrero de Escarabote*, polo outro. Esta circunstancia, xunto ao encarceramento dos seus máis activos elementos, deixaba desmantelado temporalmente o movemento de esquerdas boirense.

O denominado movemento de Asturias dáballes á dereita argumentos de peso para demonizar as opcións políticas de esquerda e cuestionar definitivamente o réxime republicano. A brecha entre uns e outros estaba definitivamente aberta, mesmo en modestas localidades como Boiro.

Clodio González Pérez
Museo do Pobo Galego

O primeiro gravado de San Martiño de Noia

Deixa agora, o primeiro gravado de que temos novas da fachada da igrexa de San Martiño é do ano 1884. Digo da igrexa, pois da vila e comarca xa saíran antes algúns, en 1879, 1880 e 1881, en *La Ilustración Gallega y Asturiana*, revista decenal editada en Madrid baixo a dirección de Manuel Murguía.

O gravado da fachada de San Martiño publicouse noutra revista de nome e feitura semellantes, tamén madrileña, *La Ilustración Española y Americana*, no número 12 do ano 1884, correspondente ao 30 de marzo.

O exemplar consta de 8 páxinas de formato grande (dobre folio), con artigos, ilustracións –todas son gravados ao aceiro– e publicidade. Na capa reproduce o cadro “La ‘madona’ de San Francisco” de Andrea del Sarto; o primeiro artigo é “Crónica General” asinado por José Fernández Bremón, ao que segue “Nuestros grabados” por Eusebio Martínez de Velasco e “La misa de ‘Requiem’” de Emilio Ferrai, con varios gravados intercalados: o templete e carroza para a custodia da catedral de Santiago de Cuba, o sartego do cardeal Gil Carrillo na catedral de Toledo, un acólito cun libro nas mans, e un que ocupa a páxina 196 enteira, sen dúbida procedente de Inglaterra, “La guerra en el Sudán.- Batalla de El Teb, el 29 de febrero último; avance del ejército inglés hacia las alturas ocupadas por los insurrectos”. A continuación o artigo “El padre Cámara. Obispo auxiliar de Madrid” de Modesto Fernández y González.

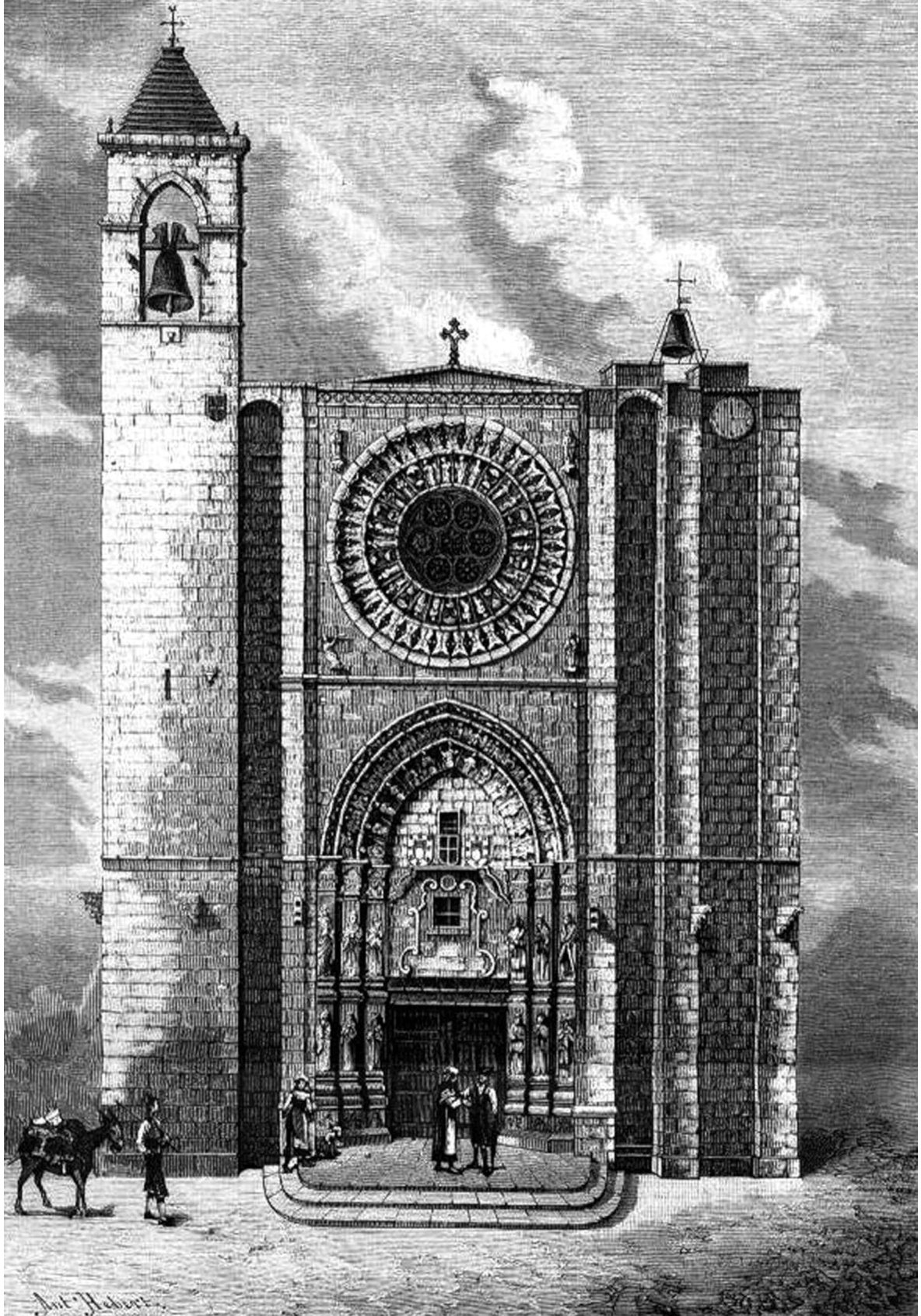
As páxinas centrais (200 e 201) están ilustradas cun único gravado: “Madrid: Vista de los recursos de casación interpuestos en favor de los procesados en la causa de ‘La mano negra...’”, do debuxante J. Comba. De seguido o artigo “Crisis económica en Cuba y medios que exige” de M. Rodríguez Ferrer, no que afirma que a causa fora a abolición da escravitude, non habendo man de

obra de abondo para traballar nos “ingenios” (fábricas de azucre de cana).

En “La quincena parisiense” Pedro de Part describe a vida na capital francesa nos últimos quince días (a crónica está datada o 25 de marzo anterior), e a continuación un gravado a toda plana do cadro de Berndtson, “Cocinero inexperto”. A páxina 205 é a que agora nos interesa: “Monumentos arquitectónicos de España: Noya (Coruña).- Exterior de la iglesia parroquial de San Martín, recientemente restaurada á expensas del Sr. D. Daniel Carballo”, ao que segue o artigo “San Martín de Noya (Coruña)” de R. Faginas Arcuaz. O número remata coa sección “Libros presentados”, publicidade e a última plana ilustrada en parte cun gravado inglés: “La guerra en el Sudán: Trinkitat.- Playa donde desembarcaron las tropas del general Graham y de Baker-Pachá”.

SAN MARTIÑO DE NOIA

Descoñecemos a difusión da revista madrileña *La Ilustración Española y Americana* en Galicia, pero non debía ser moita, cinguíndose a uns poucos casinos e varios subscritores acomodados, dos que quizais algún ata fose de Noia. Pero o importante foi que grazas a este gravado souberon en toda España da existencia dunha interesante igrexa situada nunha vila mariñeira das rías galegas, e que contaba ademais con

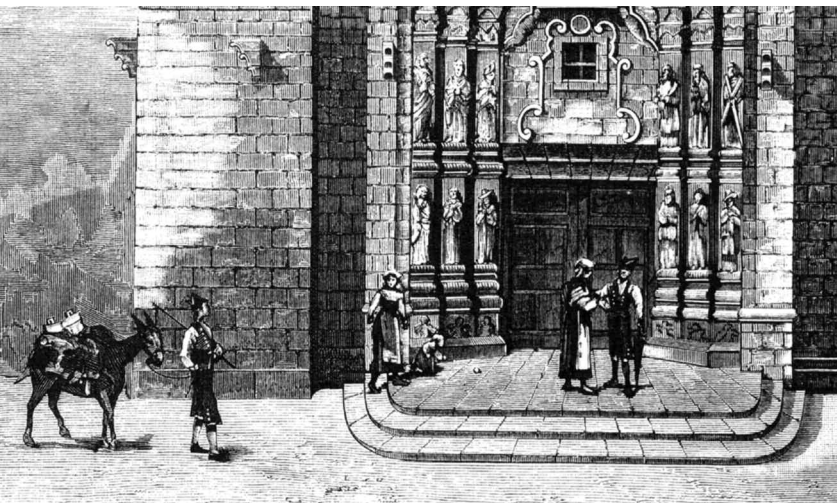
FACHADA DE SAN MARTIÑO, DEBUXO DE A. HEBERT (1884).

outros tres templos: Santa María a Nova, San Francisco e San Bernardo (agora sen culto).

O deseño non é moi fiel ao modelo, en particular polo que atinxe á torre do campanario, pero aceptable no resto,

agás a parte central do rosetón que é totalmente diferente a como a debuxou Hebert, pois non coinciden os motivos ornamentais, nin cos actuais nin tampouco coa descrición do artigo que acompaña a lámina:

El rosetón del frontispicio está formado por toros concéntricos, apareciendo en el medio una rosa con cua-

PORMENOR DA LÁMINA DE A. HEBERT.

tro lobulos estelados, á la que circundan doce columnitas en el sentido del radio, fileteando doce portaluces polilobuladas, circundado á su vez por otras veinticuatro columnitas como las anteriores, que filetean igual número de portaluces, un poco mayores que los precedentes, separados en sus extremos por veinte contralóbulos triangulares.

Dende aquela non se fixeron obras de importancia na fachada, agás a supresión do feo engadido barroco sobre a monumental porta para facela máis baixa, construído non sabemos cando, pero quizais a finais do século XVIII, na mesma época en que se reforma o coro, constando nunha das columnas a data de 1791. Tamén se retirou o sinxelo campanil de ferro e a campá do reloxo sobre a torre non rematada, postos alí o ano 1842.

O debuxante que asina a obra, Antonio Hebert, colabora dabondo non só nesta publicación, senón tamén noutras varias da época, pero a dúbida está en saber se tirou o deseño do natural, doutro que lle mandaron ou mesmo dunha fotografía, pois en varios gravados consta esta procedencia. Tampouco consta o gravador, pero quizais fose Severini, que asina moitas das ilustracións da publicación.

Por último está o artigo, “San Martín de Noya (Coruña)” da autoría de Robustiano Faginas Arcuaz, xornalista de *La Voz de Galicia*, colaborador en varios periódicos, autor dalgún poema galego e tamén da *Guía indicador de La Coruña y de Galicia para 1890-91*, impresa na cidade herculina en 1890. O texto é interesante, aínda non deixando de ser unha loa verbo de quen correu cos custos (ou boa parte deles) das obras de restauración do

templo: Daniel Carballo (A Coruña, 1827 – Madrid, 1889), marqués de Barbazón, xornalista e deputado progresista, que de moi novo dirixira o xornal madrileño *La Nación*. Unha monumental estatua de bronce súa modelada por Agustín Querol e asentada sobre un pedestal de granito labrado por Pedro Mariño, campa actualmente nos xardíns coruñeses de Méndez Núñez.

As obras de mellora deberon afectar sobre todo ás fiestras, das que varias estaban cegadas dende antigo, recibindo así máis luz o interior da igrexa e de varias cores, en particular pola tarde, cando peta o sol contra a fachada principal. As novas vidreiras deseñounas o artista noiés Ramón Lira Castro (que conta cunha rúa ao seu nome), pero foron feitas en París, onde había talleres artesáns que seguían traballando de xeito semellante a como se facía este delicado labor na idade Media.

Estas vidreiras, colocadas nas fiestras e nos rosetóns no mes de agosto do ano 1883, son as mesmas que se poden admirar actualmente.

Rematamos este pequeno comentario cunhas verbas sobre a indumentaria das cinco persoas que están diante da fachada: visten a tradicional da comarca de finais do século XIX, tanto os dous homes (monteira, camisa, chaleco, faixa, calzón curto aberto polo exterior da perneira, cirolas brancas, polainas e zapatos), como as dúas mulleres e a nena (pano da cabeza, chambra, dengue, saia, mandil e zapatos). Pero cómpre ter en conta que esta era a roupa dos veciños da contorna, pois tanto os señoritos coma os burgueses da vila xa adoitaban vestir nesta época “á moderna”: os homes con pantalón de perneira longa, camisa, gravata, chaqueta e alta chistera; e as mulleres imitando no posible os modelos que se usaban nas capitais, sobre todo en París.

O cabalo de vidro de Antón Avilés de Taramancos.

Pilar Sampedro Martínez

Unha obra escrita na década dos cincuenta e que permaneceu inédita ata a actualidade, cando aparece no fondo dun baúl e lle é entregada á profesora Aurora Marco para a súa publicación.

Cando a obra vira a luz eran os anos da Coruña, os tempos que Avilés fabulara *durmindo debaixo do piano de cola da casa de Pachola Rilo*, quen dá noticia da obra. Os tempos nos que este escritor con devezos de normalización lingüística, escribiu unha historia que semella formaría parte dunha “Biblioteca dos Meniños” por ser esa a inscrición que coloca na parte superior do texto.

Biblioteca dos Meniños, imaxinada por alguén que non é mestre nin ten relación cos nenos a parte daquela imprescindible de ter sido rapaz e non ter historias que ler no seu idioma, tal como lle sucedera a Manuel María e o fixera escribir aqueles *Soños na gaiola* que todos lemos. Hai algo máis sensible que a necesidade de soñar o propio? Por iso falamos de normalización lingüística, cultural e imaxinativa. E só o nome de Biblioteca dos Meniños nos emociona, porque así era Avilés, sensible a todas as necesidades culturais e atento a cada unha delas. Tamén nos emociona o feito de lembrar, unha vez máis, que o país non foi quen de acoller a homes coma el ofrecéndolle as oportunidades necesarias para que puideran levar a cabo as ideas filantrópicas que tiñan e que terían transformado o entorno...

Cando deixaremos de darlle as costas aos grandes poetas? Hai pouco, alguén recordaba a vergonza de saber que Celaya –o poeta que nos dixera que “a poesía era unha arma cargada de futuro”– morrera esquecido por todos e cando xa estabamos na democracia... Da mesma maneira teremos que seguir lembrando a aqueles que tiveron ideas para mellorar Galicia e non puideron levarlas a cabo porque ninguén lle prestou a atención debida.

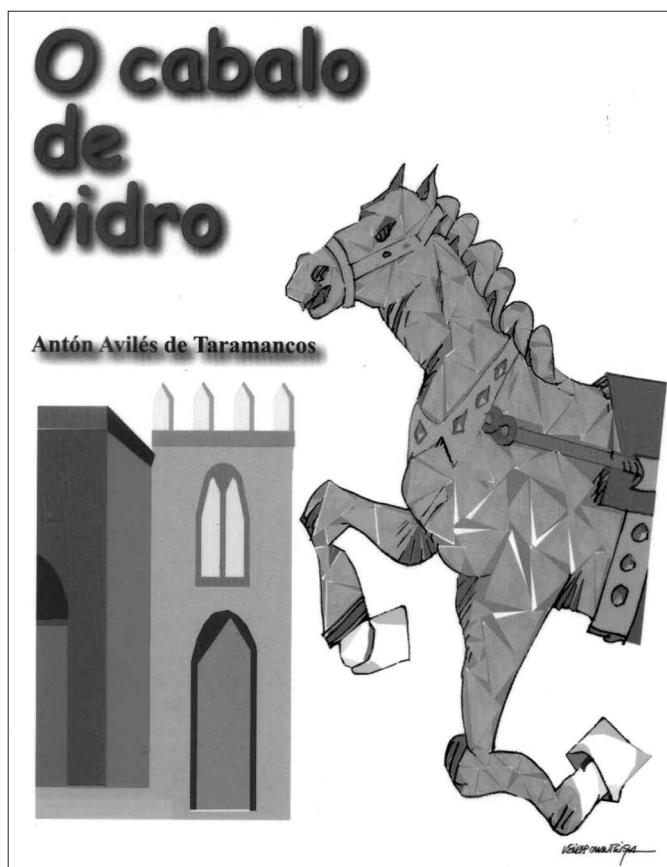
É este *Cabalo de vidro* un conto maravilloso que sigue o ronsel daqueles que naceran para dar de ler da mesma maneira que o pan e o leite daban de comer. Un conto que teríamos que situar a partir daquelas *Fábulas* de Amador Montenegro Saavedra publicadas en 1897, o primeiro libro en galego dirixido aos rapaces e rapazas. Pero, sobre todo, seguindo as iniciativas das Irmandades da Fala que pensando que a supervivencia de Galicia só sería posible se as xeracións vindeiras crían na Terra e na Fala, fundan as Escolas de Ensiño Galego e promoven a literatura infantil no noso idioma. Así nacen obras como *O rei avarento* de Vicente Risco, *Os nenos* ou *Agromar.Farsa para rapaces* de Filgueira Valverde, *Conto de guerra* de Camilo Díaz Baliño, *Teatro dos nenos* de Álvaro de las Casas ou *Margarida, a do sorriso da auro-ra* de Evaristo Correa, o primeiro conto de fadas en galego. Aquí, si, tal vez aquí, neste punto, haxa que situar *O cabalo de vidro*, ao pé dos grandes creadores da Xeración Nós e da súa maneira de estar no mundo desde Galicia. Era o rexurdir do idioma literario para os meniños nos anos anteriores á guerra, logo, a brecha abriuse e a longa noite de pedra tapouno todo, ata que nos anos cincuenta son creadas editoriais como Galaxia que nos sesenta volven a pensar na rapazada. Entre uns e outros, nos cincuenta, aparece o primeiro libro de poesía infantil máis alá do mar inaugurando o xénero, e algún outro entre os que se atopa este de Avilés que quere situar o maravilloso na nosa lingua e no noso país.

Por iso, a min este conto fállame da sensibilidade do autor de cara a dotar a literatura galega daquelo que se necesitaba... Non me importa se as obras se poden definir como maiores ou menores; o autor é grande –tal como se ten demostrado desde todos os puntos de vista–, sóbralle obras para gravar o seu nome e as súas palabras na historia das literaturas; o escritor está comprometido co idioma e cos soños do país, el soña os seus propios soños e busca que se estendan e sexan soñados por moitos outros.

Porque a fantasía agroma na obra... Marabillosas son as “Terras do Escuro Bosco”, o pazo feito de mármore e os paxaros de nácara labrado, as mazás de ouro recendente e as fontes cantareiras e limpas aínda que parezan do máis normal... Marabillosa é a Furna da Infinda Escalreira que se atopa “segundo a ourela do río monte enriba, perto de tres sobreiras irmáns que se ven dende lonxe”. É marabillosa o Cabalo de Vidro cinguido con arreos de ouro e esmeraldas que turra do Carro da Brétema, a caixa de prata forrada de plumas de ouriolo e de pardal na que se deben xuntar os anacos de vidro –nos que se desfaga o cabalo– co fume da labarada de San Xohán no mencer do día do santo, para que o cabalo se forme de novo, por segunda e única vez. É marabillosa o agasallo que o vello lle entrega á nena que fora boa con el aledán-dolle os últimos anos da vida, a nobre Xohaniña dos

ollos blaus, que trenza as espigas raíñas, dálle herba ós años pequenos e chama polos pitos. E nesos labores tamén hai moito de marabillosa pois as fillas de cabaleiros non acostuman facer eses traballos, agás cando delas fala Avilés, igual que fixera naquel poema “Ergueuse El Rei, como facía antigamente” no que o soberano colle o arado. Eis a marabilla, un rei arando no pomar! Porque a nobreza está na terra, só na terra e no traballo. Ao reler o poema caemos na conta do paralelismo entre as dúas obras; no conto fállase de como Xoaniña voa sobre os sete reinos no carro da brétema, recorrendo nun intre: ríos cantareiros que moven os reducios de moitos muíños, mozas bailando en roda, lavandeiras que lavan e aturuxos que esgazan o vento, os boscos cheos de silencios e de sonmas, os maínzos e as ribeiras brancas, bandadas de pombas ou de gavotas, mentres soa a música milagreira de gaita,... E no poema podemos ler “Pideu cabalgadura: /o reino enteiro percorreu nun soño, e recontou as pombas, / as centeeiras, fixo conta das brétemas, das urces e de todo / canto lle pode pertencer a un rei. A xente andaba / aserrando nos souts, plantando nos faiedos, arando / desde a beira do mar. Cantaban como cantan, aferrollados, / os vellos pobos do mencer.”

Outra pegada de Avilés, que recoñecemos, é a presenza do propio, o nome do pai: Beltrán de Noal, os Sete Reinos da Brétema que a editora relaciona moi acertadamente coas sete provincias, os corvos que non son corvos, os noivos saíndo en ledo viaxe polos garridos vales e serras silandeiras onde a brétema coroa os cumes e aloumiña os maínzos... mentres o cabaleiro Beltrán de Noal sorría tranquilo na fiestra do pazo... ou frases como “Amañoulle coa man os soaves cabelos a Xohaniña” ou “A risa a tombos polo val” que poderíamos recoñecer e poñer nos seus labres.

Hai elementos que se poderían repetir en calquera lugar ou calquera historia deste tipo, como iso de que o Trasno Pepón veña da Montaña Bermella a descansar das falcatruadas feitas e descubra o segredo de Xohaniña, ou a tristura que aniña no corazón do cabaleiro facéndoo enfermar e levándoo ó leito, ou atopar o pazo envolto en silencios e escuridade. Aínda que aquí nos poida chamar a atención que é un home o que enferma de tristeza; a dor é así; tamén a nena doída pola perda do compañeiro, esqueceuse de todo “con ela estaban tamén tristes os paxaros, as fontes e os camiños”, o panteísmo... E a sabedoría, pois pasou o tempo que todo o pode, e “un soleado día de abril volveu a nena a sentirse leda, arelaba aloumiñar de novo as rulas e coller pomas douradas nas maceiras”.

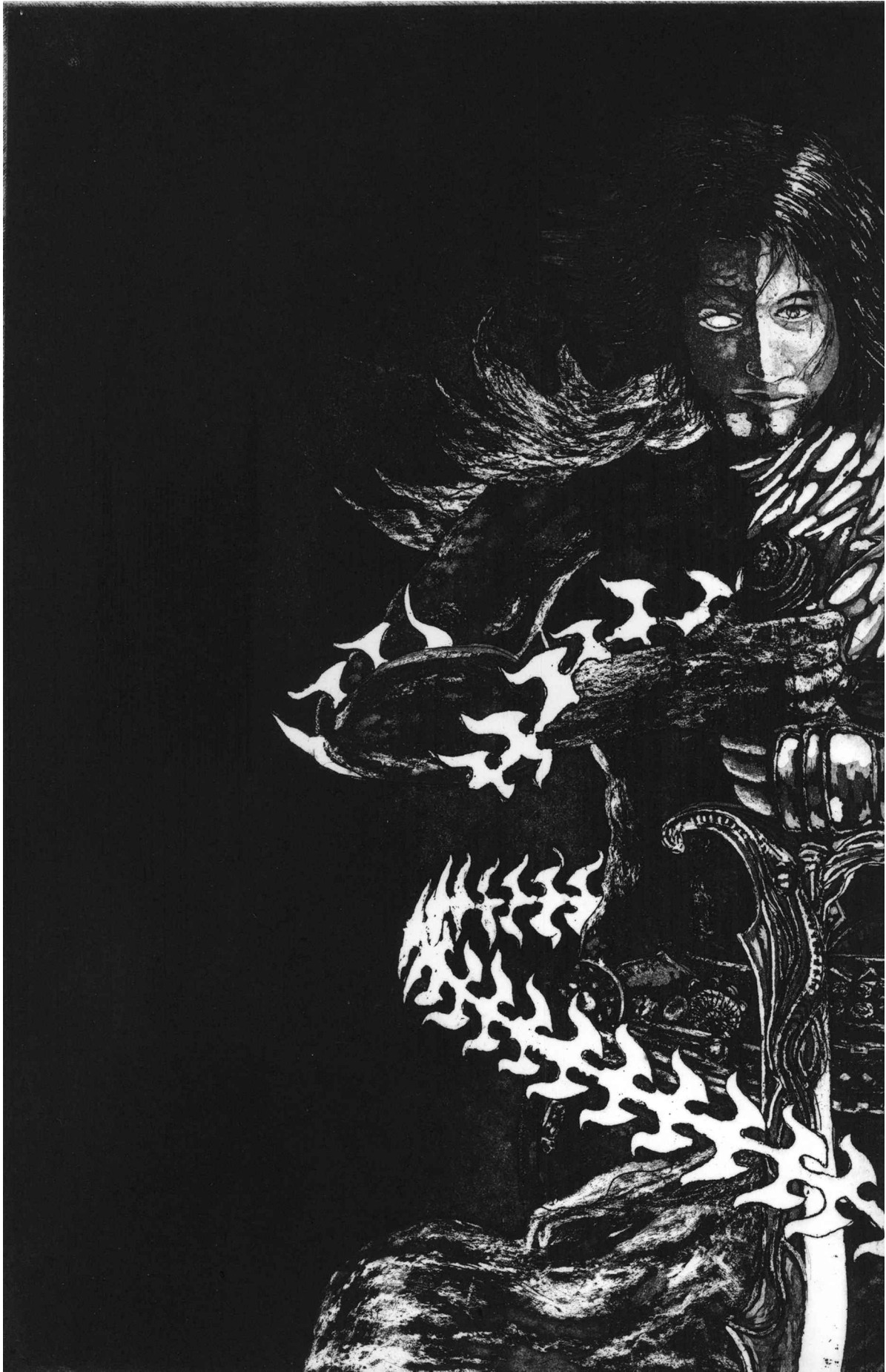
Igual que en *Tres capitáns de tempos idos*, o xenio do autor evidénciase entre o humor e a frase de vello que nos trae mil e unha reminiscencia, a maneira de falar ... “-Vouche levar a cas de teu pai, porque a vin triste e valeira sen a túa presenza”, “-¡Cantas noites sen sono! ¡Cantos días sen acougo! ¿Quen che apartou de min que me deixou malferido? -Dixo o pai, e logo dirixíndose ao trobeiro -”Trougueches a luz á miña casa cando todos estabamos cegos. Conta dende hoxe que eres un fillo máis da nosa caste e has de acadearte sempre á miña dreita” ao que contesta. -“Herdei dos meus maiores un pazo e verdes terras onde a súa filla será ditosa”.

Eis un conto marabilloso, no que a maxia semella facer das súas, un conto de trasgos e nobreza (se non reis e princesas si cabaleiros e meniñas que se fan mozas, trobeiros –Brión– en vez de príncipes), pero co riso e cacharadas dos trasgo, cancións de namorados e queixosas coplas que lembran o seu fogar e os seus eidos, o mozo que a des-

encanta / salvándoa, e pide a súa man ao pai... Hai do de sempre, pero hai do propio, está a sensibilidade que se reconece: os nomes, as personalidades, as creacións; o imaxinario propio, a Terra do Escuro Bosco que percorrerá máis tarde Ferrín ou Cabana, está o tempo indefinido que foi ou está por ser cando os reis labran e as nenas de boa familia miran polas pitas... está o tempo que é e non é (o cabalo e o carro percorrendo o mundo nun instante, a meniña facéndose casadeira nun vira vira...)

E unha preguntase: e agora, que se fai con esta obra que nos chega tan tarde no tempo? Que faría eu con esta obra? Unha peza que responde a un momento determinado, ao desenvolvemento concreto dunha literatura e que nos tempos actuais tal vez resulte un tanto estraña para os nosos rapaces. Eu collería a obra na man e botaría de menos uns nenos aos que lerlle desde a voz familiar ou a da escola unha obra que alguén escribiu pensando neles, observaría as súas reaccións, preguntaría polas sensacións que lles esperta e poñeríalos a crear outras historias nas que as nenas e os nenos lles fagan compañía aos vellos e eles poidan facerlles agasallos marabillosos, que o son porque non existen. Poñeríalos a xogar cos nomes relacionados cos lugares que coñecen: trobeiro Brión, Beltrán de Noal e que darán lugar a outros que se lles vaian ocorrendo: trobeiro Ames, Beltrán de Milladoiro, e unha vez inventados nomes e nomes crearíamos os personaxes ... Un paso máis alá, collemos aqueles outros absolutamente imaxinarios coma os Sete Reinos da Brétema, as Terras do Escuro Bosco ou a Furna da Infinda Escaleira, escenarios magníficos para ilustrar ou recrear; crear lugares como se crean personaxes e colocar neles todo canto queiramos. Personaxes que dan para falar como o cabalo de vidro ou o carro de brétema, que semellan sacados dun binomio fantástico de Rodari, e que nos poñerán no camiño de inventar outros xogando con elementos así de contraditorios. A brétema, sempre a brétema definíndonos como país, facendo que naza a fantasía tal e como explicaba Torrente Ballester, aí, en Noia, no Liceo, aquela mañá na que todos entendemos a razón pola que podíamos ver dragóns en vez de carros de vacas achegándose pola corredeira, entre a néboa. Ela é misteriosa e pode reinar sobre o mundo ocultándoo aos ollos e creando seres inexistentes, en contos que contamos e escribimos con lindes desdebuxadas.

E entre a brétema un cabalo de vidro, achegándose a nós desde os anos cincuenta do século pasado, e nel o poeta traéndonos un imaxinario propio, xa construído para sempre, coma unha torre no ar.

Rosana Calvo Agraso

Poesía

Quijote

Alejandro Brabo

*Junto a los nuevos molinos,
Que van poblando el camino
Por donde vuelvo a pasar,
Quiero encontrar mi destino .*

*Y unir mi triste figura,
A la tuya Don Quijote,
Para juntos cabalgar,
Sobre tu fiel Rocinante,
De la llanura hasta el mar .*

*Quiero verte caballero
Recorrer el mundo entero,
Como hiciste en el pasado,
Siendo tu fiel escudero,
El brazo donde apoyar .*

*Cabalga de nuevo amigo,
Blande tu lanza conmigo,
Y acomete sin desmayo,
Esta última aventura,
A lomos de tu caballo,
Que no pare de trotar .*

*Vuelva tu noble figura,
A acometer con bravura,
El destino renovado,
Para el que fuiste llamado,
Vuelve de nuevo a luchar.*

*Enarbolando tu espada,
Contra molinos de viento,
Renueva el aire conmigo,
Caballero, fiel amigo,
Renueva el tiempo perdido,
Y no dejes de luchar .*

*Pelea contra el olvido
De valores escondidos ,
pelea a brazo partido,
caballero, fiel amigo,
renueva este nuevo siglo
que nos hace naufragar.*

*Cabalar quiero contigo,
Fundándome en el camino,
Con tu sombra y tu figura,
Con tu yelmo y tu armadura,
¡ nunca dejar de soñar ¡ .*

*Dame fuerzas, buen amigo,
Dame fuerzas, caballero,
Cabalar contigo quiero,
Sobre las olas del mar .*

*Deja que libre contigo,
Batallas contra molinos,
Compartiendo tu destino,
Sin miedo quiero luchar.*

*Y que de loco me tachen,
Pues prefiero tu locura,
A vivir en la amargura
De su mezquina ruindad.*

*Cabalga de nuevo, amigo,
Seré tu fiel escudero,
Recorriendo el mundo entero,
Lleva mi alma contigo,
Para enseñarme el camino,
Por donde debo pasar .*

*Alza tu vista de nuevo,
Y monta en tu cabalgadura,
Como versó , León Felipe,
“Por la manchega llanura”,
Muéstrame tus ojos fieros,
Cabalar contigo quiero,
Valeroso caballero,
Contigo quiero luchar .*

*Cabalar quiero contigo,
Siendo a tu lado testigo,
De tus glorias y leyendas,
Caballero del olvido,
Cabalar quiero contigo,
Hasta perderme en el mar .*

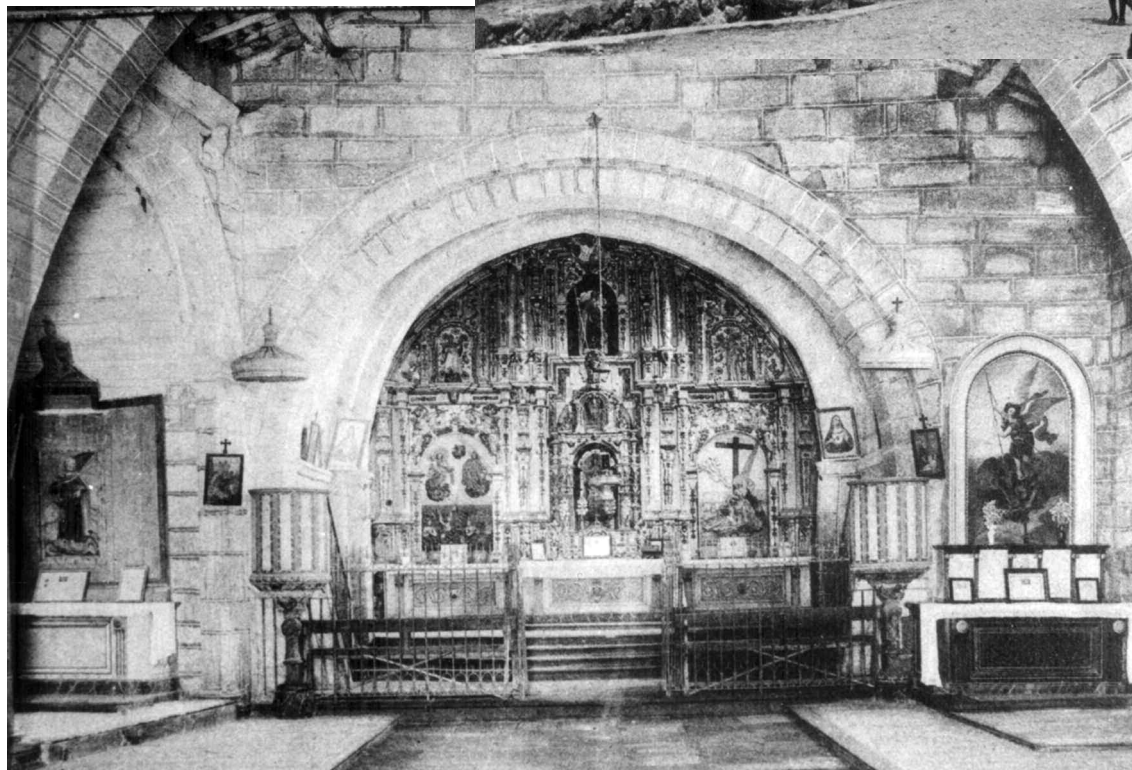
Recunchos de Noia

Pomponius Mela

IGREXA DE SANTA MARIA A NOVA

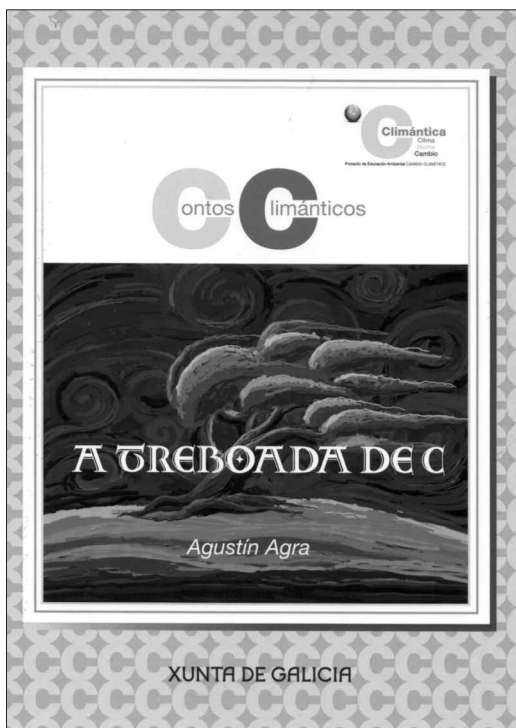
RÚA DO CURRO

ALTAR DE SANTA MARIA A NOVA

Os nosos libros

Xerardo Agra Foxo

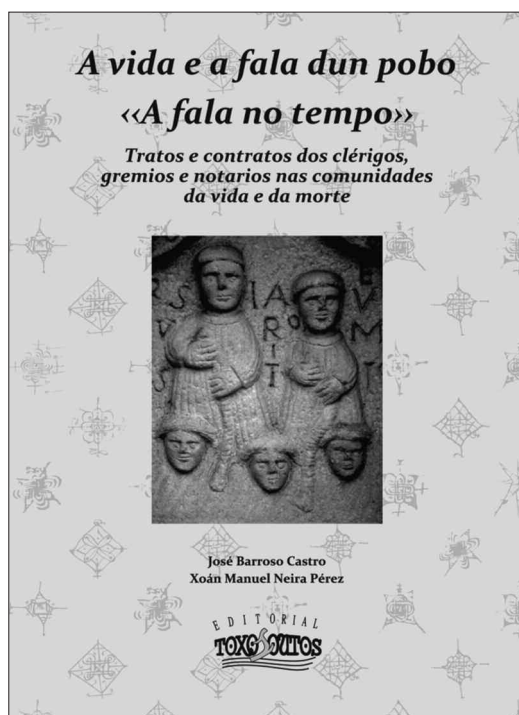
Agustín Agra **A treboada de C**

Xunta de Galicia / 21x15 cm / 124 páxinas.

Esta é a terceira obra narrativa deste biólogo e profesor de Ensino Secundario no IES da Cachada (Boiro). Primeiro publicou *O tesouro da lagoa de Reid`Is* (Premio Merlin 2006 de Literatura Infantil). Dous anos despois escribiu a novela curta *Cazaría salvaxe* (2008).

O cambio climático é fío argumental de *A treboada de C*. Por este sorprendente texto circulan un feixe de personaxes radicais –no sentido de non quedarse nas follas e profundar no asunto, procurando a raíz da problemática–; uns antiheroes rebeldes, que disparan a eito sobre algunhas das múltiples causas, as que máis directamente nos incumben, dun conflito global: incendios, sobre explotación pesqueira, especulación urbanística, consumismo desaforado...

Malia todo, estas páxinas pretenden fuxir dos dogmas e do tufo a moral que adoita acompañar a moitas obras de literatura xuvenil. Tamén intenta levar á reflexión, a que o lector/a non permaneza indiferente e acade a súa propia opinión sobre os diferentes vértices de tan complexo asunto.

José Barroso Castro

Xoán Neira Pérez

A vida e a fala dun pobo: “A fala do tempo”

Editorial Toxosoutos / 25x18 cm. / 610 páxinas

Esta salientable obra está escrita por dous autores: José Barroso Castro (Salamanca, 1964), que é Doutor polo Cornell University de Nova York; e Xoán Neira Pérez (A Pobra do Caramiñal, 1971), Licenciado en Teoloxía e Estudos Eclesiásticos pola Universidade Pontificia de Salamanca.

A fala do tempo constitúe un excelente e documentado traballo sobre a historia da Lingua Galega e a historia das relacións de convivencia dos clérigos, gremios e notarios na Galicia dos séculos XIV-XIX. A estrutura da obra xira ao redor do estudo de 63 documentos inéditos. Todos eles escritos e relacionados coa costa occidental de Galicia, concretamente coa vila de Noia, durante unha época na que o comercio exterior marítimo e a actividade mercantil posibilitou o desenvolvemento do urbanismo e a creación das organizacións gremiais.

Os citados documentos, que conteñen datos sobre a Confraría dos Clérigos da Concepción de Noia, atópanse en tres arquivos da nosa xeografía: O Parroquial de San Martiño de Noia, o Catedralicio de Santiago de Compostela e o Parroquial da vila da Pobra do Deán.